

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra právních dějin

Rigorózní práce

Právní úprava sociálního zabezpečení v letech 1918-1989 v našem státě

Plzeň, dne 16.01.2018

Mgr. Ivo Žižkovský

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Rigorózní práce

Právní úprava sociálního zabezpečení v letech 1918-1989 v našem státě

Obor: Právní dějiny

Plzeň, dne 16.01.2018

Mgr. Ivo Žižkovský

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem předloženou rigorózní práci vypracoval samostatně a že všechna použitá literatura a prameny byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Plzni, dne: 16.01.2018

.....
Mgr. Ivo Žižkovský

Obsah

Úvod.....	6
1. Historický exkurz	7
2. Období první Československé republiky	13
2.1. Sociální zabezpečení dělníků	14
2.2. Sociální zabezpečení horníků	19
2.3. Sociální zabezpečení soukromých zaměstnanců	23
3. Období nesvobody 1939-1945	27
3.1. Sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava.....	27
3.1.1. Sociální zabezpečení dělníků	27
3.1.2. Sociální zabezpečení horníků	30
3.1.3. Sociální zabezpečení soukromých zaměstnanců	35
3.2. Sociální politika v exilu	39
4. Období 1945 – 1989	43
4.1. Sociální zabezpečení v letech 1945-1948.....	43
4.1.1. Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění.....	46
4.2. Sociální zabezpečení v 50. letech	47
4.2.1. Zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění	47
4.2.2. Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců a zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení	55
4.3. Sociální zabezpečení v 60. letech	57
4.3.1. Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení	57
4.3.2. Nové požadavky na sociální zabezpečení v letech 1968-1969	59
4.4. Sociální zabezpečení v 70. letech	64
4.4.1. Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení.....	64

4.4.2. Vyhláška č. 128/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení.....	65
4.4.3. Zákon č. 129/1975 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.....	67
4.4.4. Vyhláška č. 130/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení	67
4.5. Sociální zabezpečení v 80. letech	69
4.5.1. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení	69
4.5.2. Zákon č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.....	83
4.5.3. Vyhláška č. 149/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení.....	90
4.5.4. Vyhláška č. 152/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení	92
Závěr.....	94
Resumé	97
Seznam literatury a pramenů	99

Úvod

Počátky sociálního zabezpečení na našem území spadají ještě do období, kdy české země a Slovensko byly součástí rakousko-uherské monarchie. Po vzniku Československé republiky došlo k recepci právních předpisů monarchie, z nichž některé byly poté novelizovány a zčásti byly vydány nové předpisy, týkající se sociálního zabezpečení.

Od roku 1926 sociální zabezpečení poskytovalo téměř všem osobám, které byly v zaměstnaneckém poměru ochranu pro případ pracovního úrazu, nemoci, invalidity a stáří a zároveň chránilo jejich rodinné příslušníky pro případ úmrtí pojištěnce.

Charakter sociálního zabezpečení byl výrazně změněn po druhé světové válce, kdy sociální zabezpečení bylo vybudováno na koncepci odpovídající principům socialistického státu. Sociální zabezpečení po roce 1945 bylo rozšířeno i na členy jednotných zemědělských družstev, jejich rodinné příslušníky a osoby samostatně výdělečně činné.

Cílem této práce je představení všech relevantních právních předpisů sledovaného období týkajících se sociálního zabezpečení. Práce je rozdělena na tři hlavní období a to na období první Československé republiky, období nesvobody, tj. Protektorátu Čechy a Morava a období po druhé světové válce od roku 1945 do roku 1989.

1. Historický exkurz

Vývoj v oblasti sociálního pojištění můžeme zaznamenat až od konce 18. století, kdy se začala projevovat potřeba zabezpečit početné vrstvy obyvatelstva při nemoci, invaliditě, stáří a jiných sociálních událostech, které ohrožovaly zdraví nebo zbavovaly výdělku za práci.

V tomto období se setkáváme s uzákoněním právních předpisů, na základě kterých došlo k zaopatření státních a následně i jiných veřejných zaměstnanců. Roku 1771 Marií Terezií a o deset let později Josefem II. byly vydány dva předpisy, tzv. penzijní normály, představující základ sociálního zaopatření na našem území. Penzijní normály založily nárok na penze pro sirotky a vdovy po zaměstnancích a pro zaměstnance, kteří se alespoň po deseti letech uspokojivé služby stali práce neschopnými. Tyto kroky obou panovníků položily základy státnímu sociálnímu zaopatření,¹ jinak se však týkaly poměrně malého počtu osob. Nejlépe byli zabezpečeni státní úředníci a podobně byli posuzováni další hodnostáři, jako např. soudci a důstojníci, později i deputátní zaměstnanci veřejnoprávních svazků. Vývoj sociálního systému Rakousko-Uherska od počátku platil i na území českých zemí.

Pensijní normály z roku 1771 a 1781 byly v pozdější době doplňovány a měněny novými nařízeními a zákony. Jejich platnost se rozšířila i na učitele státních škol a jiné veřejnoprávní zaměstnance. Předpisy o pensijním zaopatření této skupiny zaměstnanců byly součástí platových předpisů o platových poměrech aktivních zaměstnanců. Významným právním předpisem v tomto oboru bylo císařské nařízení,² které zavedlo tzv. systém kvinkvenální, určující výši penze určitou kvótou z platu, která se zvyšovala vždy po pěti letech služby. Nárok na penzi vznikl po nejméně desetileté službě. Pokud zaměstnanec nezískal ani deset let, dostal odbytné. Platnost tohoto nařízení byla rozšířena zákonem i na učitele státních škol,³ kterým bylo zároveň povoleno výhodnější započítávání doby odsloužené na některém státním ústavu. Dalším zákonem⁴ došlo k zavedení výpočtu penze procentem z posledního platu – po deseti letech služby 40% posledního platu, za každý další rok 2%.⁵

---

¹ TRÖSTER, P. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepracované a aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 25-28.

² Císařské nařízení č. 157/1866 ř. z.

³ Zákon č. 47/1870 ř. z.

⁴ Zákon č. 74/1896 ř. z.

⁵ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 13.

Již ve třicátých letech 19. století se realizoval také první pokus o zavedení nemocenského pojištění dělníků. Stát však svou účast na tomto systému ještě odmítal a proto dvorským dekretem z roku 1837 uložil továrníkům, aby v případě pracovního úrazu nebo nemoci platili pobyt v nemocnici, a to po dobu čtyř týdnů.⁶

19. století představuje období, které, co se týče sociální oblasti, bylo velice plodné. Došlo k uzákonění chudinské péče, stanovení povinnosti domovské obce zabezpečit své chudé občany a rozvoji i v oblasti pracovního práva. Byly tak položeny základy moderní koncepce sociálního práva.⁷ Právní rámec pro moderní systémy sociálního pojištění se vytvořil v celé Evropě. Např. v Německu významnou roli v oblasti sociální politiky sehrál kancléř Otto von Bismarck, který postupně zavedl povinné nemocenské, úrazové, starobní a invalidní pojištění.⁸

Obdobně tomu bylo i v Rakousku-Uhersku, kdy přišel s reformou ministerský předseda Eduard Taaffe a bylo zavedeno povinné sociální pojištění po vzoru Německa.⁹ Avšak v tomto období ještě nešlo o všeobecné pojistné systémy, nýbrž o systémy zpravidla zřizované pro dělníky a úředníky. Zřizoval a kontroloval je stát, a financovány byly průběžně. Roku 1883 vláda hraběte Taafeho podala říšské radě návrh zákona o úrazovém pojištění dělnickém a roku 1885 návrh zákona o nemocenském pojištění. Oba návrhy se v parlamentu projednávaly několik let a při jednání byly často měněny.

Zákon č. 33/1888 ř. z., o nemocenském pojištění dělníků, nabyl účinnosti až 1. srpna 1889 a jednalo se u nás o první obecně pojatou a povinnou úpravou zabezpečení v nemoci. Velká část zákona byla věnována organizačním otázkám nemocenských pokladen, zatímco samotná dávková část byla vložena jen do několika málo paragrafů.

Nemocenské pojištění se od počátku stalo nárokovým obligatorním pojištěním a v podstatě tato podoba je zachována u nás do dnešní doby. Od současné doby z pojištění náležely dávky léčebné a peněžité – bezplatné lékařské ošetřování, bezplatná pomoc při porodu,

---

⁶ JINDRA, Z., JAKUBEC, I. a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha: Karolinum, 2015, s. 74.

⁷ KOLDINSKÁ, K. *Sociální právo*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 8.

⁸ Povinné nemocenské pojištění v roce 1883, úrazové pojištění v roce 1884 a starobní a invalidní pojištění v roce 1889. VOSTATEK, J. *Sociální a soukromé pojištění*. Praha: Codex bohemica, 1996, s. 63.

⁹ RYS, V. *Česká sociální reforma*. Praha: Karolinum, 2003, s. 15.

nemocenské při pracovní neschopnosti, která trvala déle než tři dny ve výši ne nižší než 60% obvyklé denní mzdy určené správním úřadem.

V tomto posledním uvedeném případě bylo zákonem stanoveno, že „Trvá-li nemoc déle tří dnů a je-li nemocný výdělkem neschopen, ode dne onemocnění za každý den příspěvek nemocenský ve výši 60% v příslušném okresu soudním obvyklé denní mzdy obyčejných, povinnosti pojistné podléhajících dělníků. Podpora v nemoci má se poskytovat tak dlouho, pokud nemoc trvá, a neskončí-li se dříve, nejméně po dobu dvaceti neděl od početí nemoci, a sice vždy dodatečně po uplynutí jednoho týdnu.“¹⁰ Základem pojištění byl systém vzájemnosti. Příspěvky dělníků byly obligatorní. Podpůrčí doba byla stanovena na maximálně 20 týdnů při 60% obvyklé denní mzdy. Nárok na nemocenské dávky získaly i ženy v době čtyř týdnů po porodu.¹¹

Dalším zákonem bylo řešeno úrazové pojištění, které dosud bylo řešeno pouze na soukromoprávním smluvním principu. Zákon č. 1/1888 ř. z., o úrazovém pojištění přinesl výhodnější řešení. Avšak toto pojištění se vztahovalo pouze na velké továrny a nebezpečné provozy. Příspěvek dělníků dosahoval 10% a pojišťovny se mohly hojit na zaměstnavatelích, pokud byl úraz způsoben úmyslně nebo hrubou nedbalostí.

Také horníci v období 19. století se v oblasti sociálního zabezpečení (od zřízení bratrských pokladen na základě horního zákona z roku 1854)¹² dočkali řady změn. Bratrské pokladny, které poskytovaly podpory každá podle svých stanov schválených báňskými úřady, velmi brzy neměly dostatek finančních prostředků, aby mohly dostát svým povinnostem.¹³ Z tohoto důvodu došlo k nové právní úpravě hornického pojištění a to zákonem č. 127/1889 ř. z. Návrh zákona byl projednán po dlouhém vyjednávání začátkem roku 1889 v plénu poslanecké sněmovny. Zdržení bylo vysvětlováno tím, že rakouské zákonodárství přistupuje poprvé k řešení tak obtížné technické a hospodářské otázky starobního a invalidního pojištění horníků.¹⁴ Zákon byl podepsán císařem 28. července 1889.

---

¹⁰ § 6 zákona č. 33/1888 ř. z.

¹¹ JINDRA, Z., JAKUBEC, I. a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha: Karolinum, 2015, s. 76.

¹² Zákon č. 146/1854 ř. z.

¹³ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 15.

¹⁴ BRÜGEL, L. *Soziale Gesetzgebung in Oesterreich von 1848 bis 1918*. Vídeň, Lipsko 1919, s. 149.

Podle zákona z roku 1889 bylo hospodaření nemocenského pojištění odděleno od hospodaření důchodového pojištění (invalidního a starobního). Oba druhy pojištění prováděly bratrské pokladny ve zvláštních odděleních, která byla účetně samostatná. Nemocenské podpory a pohřebné měly být poskytovány v tom rozsahu, jak bylo stanoveno v zákoně č. 33/1888 ř. z., o nemocenském pojištění dělníků.

Roztříštěnost bratrských pokladen však zákonem odstraněna nebyla. Zákon jen připustil nucené spojení bratrských pokladen v obvodě téhož horního hejtmanství v tom případě, pokud jednotlivé z těchto pokladen nebo všechny dohromady neměly dost členů, aby mohly plnit své pojišťovací úkoly.¹⁵ Vyjma toho mohlo dojít k dobrovolnému sloučení bratrských pokladen, které se vyskytovaly v obvodu téhož horního hejtmanství na základě souhlasného usnesení valných hromad.¹⁶

Složení představenstva bratrských pokladen podle zákona oproti předcházející právní úpravě představovalo pro horníky alespoň určitý pokrok. Dle zákona se totiž představenstvo skládalo jednak ze zástupců členů, kteří byli voleni na valném shromáždění a jednak ze zástupců těžařů, jejichž počet neměl převyšovat jednu třetinu počtu členů představenstva.¹⁷

Relativním pokrokem pro horníky bylo také zavedení příspěvkové povinnosti těžařů.¹⁸ Mimo jiné těžaři měli ještě přispívat na sanaci, a sice do zvláštního rezervního fondu ve výši 0,1 % v podniku za rok vyplácených mezd.¹⁹ Fond byl určen k úhradě zvláštních vydání bratrských pokladen, ke kterým došlo v důsledku hromadných nehod a neštěstí, při nichž bylo zmrzačeno nebo zabito více než pět horníků.²⁰

Zákon obsahoval jen velmi rámcová ustanovení, pokud šlo o pojišťovací příspěvky horníků.²¹ Podrobnosti měly být upraveny teprve stanovami bratrských pokladen.²² Zákonem byly stanoveny také minimální důchody. Invalidní a starobní provize měla činit u mužů minimálně sto zlatých ročně, u žen pak padesát zlatých.²³ Důchod měl činit u vdov alespoň

---

¹⁵ § 22 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

¹⁶ § 22 odst. 2 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

¹⁷ § 17 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

¹⁸ § 29 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

¹⁹ § 37 odst. 2 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁰ § 37 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²¹ Viz § 29 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²² § 13 č. 5 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²³ § 4 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

jednu třetinu, u jednostranných siroteků alespoň jednu šestinu a u oboustranných siroteků jednu třetinu provize,²⁴ která by příslušela zemřelému živiteli rodiny.

Za účelem dosažení finanční rovnováhy bratrské pokladny bylo zákonem stanoveno, že mohou být zvýšeny příspěvky,²⁵ a pokud to nestačilo, mohly být sníženy budoucí dávky i pod stanovené minimum provizí na 50% tohoto minima,²⁶ tedy na 50 zlatých ročně u mužů a 25 zlatých ročně u žen. Pokud by ani toto nestačilo, měli těžaři přispět dalšími příspěvky ve výši 2% v jejich podniku vyplácených mezd,²⁷ a nebylo-li by ani pak dosaženo finanční rovnováhy, mohlo horní hejtmanství dokonce právoplatně rovnoměrně snížit likvidní podpory.²⁸

Podle zákona horníci již neztráceli své nároky vůči bratrské pokladně, pokud přešli na jiný důlní podnik. Přestal-li horník být členem pokladny, zůstal mu nárok na rezervní podíl po dobu jednoho roku po výstupu z pokladny, takže vstoupil-li opět do jednoho roku do bratrské pokladny, byl mu podíl při vyměření příspěvků znovu započten a přistoupil-li v této době k jiné bratrské pokladně, byl rezervní podíl této nové pokladně poukázán.²⁹

Zákonem byly položeny základy pojišťovacímu soudnictví.³⁰ Pro spory mezi bratrskými pokladnami každého báňského revíru, jakož i pro spory mezi důchodci a bratrskými pokladnami byl zřízen v sídle revírního horního úřadu rozhodčí soud. Jeho předseda a náměstek byli jmenováni horním hejtmanstvím na návrh horního úřadu z řad veřejných úředníků, dále dva přisedící senátu byli povoláni z řad majitelů dolů a další dva přisedící byli voleni představenstvy bratrských pokladen.

Za účelem sanace převážné většiny bratrských pokladen předložila vláda návrh novely zákona č. 127/1889 ř. z., ve kterém byly sanační předpisy pozměněny. Pokud nedošlo u bratrských pokladen k dosažení finanční rovnováhy, měli těžaři převzít placení do 31. května 1891 likvidních provizí a budoucích nároků na dávky vdov a siroteků těch osob, které byly k tomuto datu v provizi. Nedosáhlo-li by se tímto opatřením cíle, měl být zbytek deficitu

---

²⁴ § 5 odst. 1, č. 1 a č. 2 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁵ § 40 odst. 3 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁶ § 40 odst. 4 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁷ § 41 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁸ § 41 odst. 2 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

²⁹ § 8 odst. 1 zákona č. č. 127/1889 ř. z.

³⁰ §§ 19 a 20 zákona č. č. 127/1889 ř. z. Podrobnější předpisy k tomu byly vydány nařízením ministerstva orby č. 149/1889 ř. z.

uhrazen buď rovným zvýšením příspěvku členů i těžařů nebo snížením budoucích nároků, popř. oběma těmito způsoby. Tak byla roku 1891 vydána částečná novela zákona č. 127/1889 ř. z.,³¹ na základě které došlo k oddělení bratrských pokladen pro nemocenské pojištění bez ohledu na to, zda bratrská provisní pokladna změnila již své stanovy podle podmínek uvedených v zákoně z roku 1889. Od 1. ledna začalo tak fungovat nemocenské pojištění horníků.

Po této novele byla vydána ještě jedna dílčí novela č. 178/1892 ř. z., podle které měla být sanace přizpůsobena poměrům jednotlivých bratrských pokladen a bylo přenecháno jejich správě a majitelům dolů vypracovat sanační plán. Nebyl-li takový plán předložen nebo nebyl schválen, mělo být dosaženo finanční rovnováhy zvýšením příspěvků a snížením sazeb provizí. Pokud i toto bylo nedostatečné a těžaři se nezavázali dobrovolně k úhradě bilančního schodku, měla být provedena úhrada deficitu dvaceti pěti až třicetiletými anuitami, které měly být spláceny rovným dílem majiteli dolů a horníky.

---

³¹ Novela zákona č. 3/1892 ř. z.

2. Období první Československé republiky

Období první Československé republiky bylo sociální zabezpečení roztrženo podle hlavních skupin zaměstnanců do několika systémů.

První skupinu zaměstnanců tvořili dělníci, kteří byli účastni pouze pojištění pro případ úrazu, jehož počátky sahají do roku 1887.³² Při vzniku Československé republiky v roce 1918 byla tehdy pro případ invalidity, stáří a úmrtí zabezpečena jen část zaměstnanců. Teprve po vyhlášení zákona č. 221/1924 Sb. z. a n. se teprve poměry dělníků zlepšily. Tímto zákonem totiž od 1. července 1926 bylo zavedeno invalidní a starobní pojištění dělníků, ale i pak zůstala nepojištěna značná skupina dělníků, kteří byli v době zavedení dělnického pojištění starší šedesátí let a tím byli vyloučeni z pojistné povinnosti. Zabezpečení těchto osob bylo vyřešeno zákonem č. 43/1929 Sb. z. a n., o státních starobních podporách, avšak nedostatečně.

Druhou skupinu zaměstnanců, jejichž důchodové zabezpečení bylo upraveno zákonem, tvořili horníci. Zabezpečení horníků mělo starou tradici a jeho počátky ve formě svépomoci sahali až do středověku. Období před vznikem samostatného československého státu přineslo řadu právních předpisů, týkajících se zabezpečení horníků (viz výše).

Třetí skupinu zaměstnanců, tvořily osoby v soukromoprávním služebním poměru, jejichž povinné penzijní pojištění bylo uskutečněno zákonem č. 1/1907 ř. z., ze dne 16. prosince 1907, s platností od 1. ledna 1909.

Od sociálního zabezpečení zaměstnanců se odděleně vyvíjela péče o válečné poškozenec. Z počátku byla prováděna vojenskou správou a teprve až zákonem č. 142/1920 Sb. z. a n., o požitcích válečných poškozeneců byla zaopatřovací péče o válečné poškozenec z první světové války a o pozůstalé po nich svěřena ministerstvu sociální péče.

Za první Československé republiky se uvažovalo také o sociálním zabezpečení osob samostatně výdělečně činných. Zákon č. 148/1925 Sb. z. a n., který měl toto pojištění uskutečnit, nevstoupil ale vůbec v účinnost. Až teprve zákonem č. 99/1948 Sb. se této skupině obyvatelstva dostalo sociálního zabezpečení.

---

³² Zákon č. 1/1888 ř. z. rozšířený zákonem č. 168/1894 ř. z.

2.1. Sociální zabezpečení dělníků

Roku 1919 došlo ke schválení změn v dosavadní, dříve rakouské, úpravě nemocenského pojištění dělníků. Vydaný zákon č. 268/1919 Sb., jímž se mění předpisy zákona o nemocenském pojištění dělníků, sjednotil a rozšířil dřívější úpravu nemocenského pojištění dělnictva na všechny osoby, které vykonávaly práce a služby na základě pracovního, služebního nebo učňovského poměru jako hlavní zaměstnání.³³

Dle zákona byli pojištěni také domácí dělníci. Zákonem byli definováni jako osoby, které pravidelně a nejen pouze příležitostně konají živnostenské práce na zakázku jednoho nebo několika zaměstnavatelů a nejsou přitom živnostníky ve smyslu živnostenského řádu. Pojištění se vztahovalo i na domovníky, pokud nevykonávali domovnícké práce jenom jako vedlejší zaměstnání nebo příležitostně.

Rodinní příslušníci domácích dělníků starší čtrnácti let, kteří žili ve společné domácnosti s dělníkem a vypomáhali mu v jeho práci, měli právo se přihlásit za členy okresní místně příslušné nemocenské pokladny a získat tak nemocenské pojištění.

Další skupiny osob zaměstnaných v podnicích nebo hospodářství jako posluhovačky, pradelny, domácí švadleny i domácí učitelé se rovněž mohly přihlásit za členy místně příslušné okresní nemocenské pokladny a získat též nemocenské pojištění.³⁴

Podle zákona nemocenská podpora byla poskytována po dobu trvání nemoci, avšak nejdéle třicet devět týdnů od počátku onemocnění. Případně trvání nemocenské podpory mohlo být prodlouženo až na dobu jednoho roku.³⁵ Podpora byla vyplácena týdně pozadu.

Do nemocenského pojištění nebyli zahrnuti rodinní příslušníci, jejichž zdanitelný roční příjem převyšoval hranici stanovenou diferencovaně pro různá místa v republice. V Praze a Brně činila tato hranice částku sedm tisíc korun. Pro ostatní místa, která patřila do I. třídy aktivních příplatků státních úředníků 6500,- korun, pro místa II. třídy 5500,- korun, pro místa

---

³³ Článek I, § 1 zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

³⁴ Článek I, § 2 zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

³⁵ Článek III, zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

III. třídy 4500,- korun, pro místa IV. třídy 3500,- korun. Směrodatným bylo bydliště pojištěnce.³⁶

Podle zákona nemocenské pojištění zajišťovaly okresní nemocenské pokladny a vedle nich také závodní nemocenské pokladny, nemocenské pokladny společenstevní, které měly na konci roku 1918 alespoň čtyři sta členů, dále bratrské pokladny a spolkové pokladny nemocenské, které měly na konci roku alespoň tisíc registrovaných členů. Pro realizaci nemocenského pojištění ponechal zákon zapsané pokladny pomocné, kterým nebylo dosud odňato osvědčení. Dále umožnil, aby byly na vhodných místech zřízeny samostatné nemocenské pokladny, pokud bylo pojištěno více než tisíc osob v zemědělských a lesních podnicích anebo pokud bylo v pokladnách téhož politického okresu registrováno více než dva tisíce osob.³⁷

Zákon nově upravil vnitřní organizaci nemocenských pokladen.³⁸ Orgánem nemocenské pokladny byly valná hromada, představenstvo a dozorčí výbor. Valná hromada měla mít nejméně třicet členů – delegátů, kteří byli voleni pojištěnci na dobu čtyř roků. Volební právo měli všichni pojištění bez rozdílu pohlaví starší dvacet let. Pro zvolení za delegáta byl požadován věk nejméně dvacet čtyři roků. Představenstvo bylo voleno delegáty valné hromady taktéž na funkční období čtyř roků. Ze svého středu volilo na dvouleté období starostu a jeho náměstka. Představenstvo nemocenské pokladny vykonávalo správu a zastupování pokladny navenek podle zákona a stanov. Výslovně mělo zajišťovat účinnou kontrolu nemocných. Dozorčí výbor měl kontrolovat celkové hospodaření, sledovat účetnictví a podávat zprávu valné hromadě.

Nemocenské pokladny se měly povinně sdružovat do svazů nemocenských pokladen, aby lépe plnily společné úkoly. Ministr sociální péče byl zmocněn, aby tzv. společenstevní pokladny, příp. pokladny stavební a učňovské, které již nevyhovovaly předpisům, zrušil. Také měl odejmout osvědčení zapsaným pomocným pokladnám. Nemocenské pokladny ponechané z dřívější doby měly povinnost přizpůsobit své stanovy novému zákonu ve lhůtě, kterou určil ministr sociální péče. V případě jejich nečinnosti mohly být stanovy změněny z moci úřední.

---

³⁶Článek IV, zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

³⁷ Článek VII a VIII, zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

³⁸ Článek X, zákona č. 268/1919 Sb. z. a n.

S návrhem na nový zákon, který měl řešit sociální pojištění, přišel poslanec Johanis v říjnu 1920. Poté se svým návrhem přišla každá politická strana. Návrhy byly předloženy poslanci Laubem, Slavíčkem, Hajnem, Bubníkem, Staňkem a Horákem. V březnu roku 1921 byla politická rozprava přerušena a Ministerstvo sociální péče bylo poslaneckou sněmovnou pověřeno ustavit odbornou komisi. Tu jmenoval ministr dr. Grubwer. Doplňující roli v komisi měl dr. Schönbaum, profesor matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy a ředitel Všeobecné penzijní pojišťovny. Práci na návrhu nového zákona se účastnili přední odborníci na sociální politiku. Mezi nimi byl např. poslanec Lev Winter, dr. Jan Gallas a dr. Emil Hendrich ze Všeobecné penzijní pojišťovny, dr. Bedřich Odstrčil z Úrazové pojišťovny či Jan Brabec z Ministerstva sociální péče. Na návrhu zákona tato komise pracovala do května 1923. Její návrh zákona byl východiskem k obnovené politické diskusi, která trvala rok a půl. Poté byl přijat zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Zákon byl rozčleněn do pěti částí a skládal se z 288 paragrafů.

Nemocenské pojištění prováděly okresní nemocenské pojišťovny, zemědělské a společenstevní nemocniční pojišťovny a dále zapsané pomocné pojišťovny. Měly povinnost poskytnout pojištěncům pomoc v nemoci, a to finančním pokrytím lékařské pomoci a také potřebných léků či jiných terapeutických pomůcek. Toto ošetření měla pojišťovna hradit po celou dobu trvání nemoci, ovšem ne déle než rok od začátku nemoci. Zároveň měl pojištěnec také nárok na krytí ošetření členů rodiny stejným způsobem. Od čtvrtého dne nemoci měl pojištěnec též nárok na denní nemocenské dávky, a to ve výši určené třídou, do níž byl zařazen před vznikem pojistné události. Vyplácení této dávky mohlo být nahrazeno léčbou či ošetřením v nemocnici. Pokud byl pojištěnec přijat k léčbě do veřejné nemocnice, pak pojišťovna musela nahradit nemocnici výlohy za pojištěnce až do čtyř týdnů jeho ošetřování. Po dobu, kdy byl pojištěnec na léčbě v nemocnici, ukládalo se pojišťovně vyplácet podporu jeho rodině, a to ve výši poloviny jeho nemocenské dávky určené dle třídy. Polovinu nemocenského měla pojišťovna povinnost vyplatit také u ní pojištěným čerstvým matkám jako příspěvek na kojení, pokud se tyto pojištěnky rozhodly samy kojit své dítě. Pojištěnky měly dále nárok na podporu v mateřství, a to ve formě bezplatné pomoci porodní asistentky či lékaře a následně také peněžité dávky ve výši nemocenského. Tuto dávku měla pojišťovna vyplácet šest týdnů před porodem a šest týdnů po něm.

V případě smrti pojištěnce v době, kdy měl nárok na dávky či do šesti měsíců od zastavení nemocenských dávek, měli pozůstalí podle tohoto zákona nárok na pohřebné, a to ve

výši třicetinásobku středního denního výdělku zesnulého pojištěnce. Pokud pojištěnec vystoupil ze zaměstnání a zůstal bez výdělku, měl stále nárok na dávky, v tzv. ochranné lhůtě, jejíž délka se zákona rovnala době, po kterou byl pojištěnec naposledy nepřetržitě zaměstnán, maximálně však šest týdnů.

Invalidní a starobní pojištění vznikalo dnem, kdy pojištěnec nastoupil do zaměstnání. Čekací lhůta starobního důchodu byla 750 příspěvkových týdnů. V některých případech mohla být tato doba považována za splněnou již dříve, a to v případě kdy pojištěnec k dovršení 65. roku života získal 400 příspěvkových týdnů. U ostatních dávek byla čekací doba určena na 250 příspěvkových týdnů, avšak považovala se za kompletní, jestliže pojištěnec získal 150 příspěvkových týdnů do konce roku, kdy dosáhl věku 45 let.

Na invalidní důchod měli nárok pojištěnci, kteří dokončili předepsanou čekací dobu a z důvodu zranění nebo onemocnění tělesného či mentálního nemohli práci dosáhnout ani na třetinu výdělku, jaký by v daném obvodu obdržel zdravý pracovník na odpovídající pozici a s obdobným výcvikem. Nárok na starobní důchod dle tohoto zákona měli pojištěnci, kteří dosáhli věku 65 let, měli splněnou čekací lhůtu a zároveň nepobírali invalidní důchod. Starobní důchod se skládal ze základní částky, stejné pro všechny a následně částky zvyšovací, jejíž výše se opět lišila podle příslušnosti pojištěnce k jedné z osmi tříd. Jak invalidní, tak starobní důchodci měli nárok na příspěvek na dítě, pokud se starali o osoby mladší 18 let. Tato dávka se vyplácela za každé dítě v péči důchodce, za třetí z nich a každé další se pak dále zvyšovala o jednu třetinu.

Na vdovský důchod měli nárok vdovy po pojištěncích, kteří v době svého úmrtí požívali invalidní či starobní důchod nebo na něj měli alespoň nárok. Dále ženy, které dosáhly 55 let věku nebo se staraly o dvě či více dětí pojištěnce, která požívala sirotčího důchodu. Vdovec po pojištěnce měl nárok na vdovecký důchod, jestliže pojištěnka za života zcela nebo převážně vyživovala rodinu a on byl v době její smrti invalidní. Vdovský důchod se skládal opět ze dvou částek, tj. ze základní, která byla všem společná a poloviny zvyšovací dle třídy. Na sirotčí důchod měli nárok děti mladší 18 let, kterým zemřel otec nebo matka řádně pojištění podle tohoto zákona, jestliže tento rodič měl před smrtí nárok na invalidní či starobní důchod. Tato dávka měla také dvě složky: základní částku shodnou pro všechny a následně pak čtyři desetiny zvyšovací částky. Důchod invalidní, starobní, vdovský i sirotčí bylo možné zvýšit o polovinu,

jestliže byl důchodce trvale bezmocný, tedy že stále potřeboval pomoc, ošetřování nebo obsluhu.

Pokud pojištěnka po završení čekací doby uzavřela sňatek, měla nárok na jednorázové výbavné, jehož výše se určovala podle třídy. Na jednorázové odbytné měli nárok pozůstalí po pojištěnci, který zemřel po uplynutí čekací doby nebo po důchodci, který požíval invalidní nebo starobní důchod, pokud tito pozůstalí neměli nárok na vdovský (vdovecký) důchod. Výška dávky se pak rovnala ročnímu důchodu, který pobíral zesnulý či na něj měl nárok. Nárok na odbytné také vznikal pozůstalým po pojištěncích, kteří zemřeli před uběhnutím čekací doby, pak byla výše odbytného závislá na třídě, ve které byl pojištěnec před smrtí zařazen. Právo na přiznání důchodu se dle tohoto zákona promlčovalo po pěti letech ode dne, kdy pojistný případ nastal.

Jako doplněk sociálního pojištění, které upravoval zákon č. 221/1924 Sb. z. a n. byl zákon č. 43/1929 Sb. z. a n., který zavedl instituci státních starobních podpor. Podle zákona č. 221/1924 Sb. z. a n. byly z obligatorního pojištění vyňaty osoby, které dne 1. července 1926 dokonaly či překročily šedesátý rok věku. Zákon č. 43/1929 Sb. z. a n. těmto osobám umožnil přiznání státní starobní podpory, která podstatě byla obnosem, který by jim stát poskytoval ve formě státního příspěvku ke starobnímu důchodu, kdyby podléhaly starobnímu pojištění.

Podstatným rozdílem mezi státní starobní podporou a dávkou starobního pojištění bylo, že udělení státní starobní podpory nepředcházela pojistný poměr, ani placení jakéhokoli příspěvku, ale stačilo životní povolání, které by žadatele v případě, že by vyhovoval věkovým podmínkám, činilo účastným některých ze dvou druhů pojištění (dále viz níže). Na starobní podporu nebyl právní nárok, což zákon výslovně uváděl.

Státní starobní podpora mohla být udělena tomu, kdo splňoval následující podmínky:³⁹ Byl československým státním příslušníkem, dosáhl nebo překročil dne 1. července 1926 šedesátý rok svého věku, měl životní povolání takové povahy, že by byl účasten invalidního nebo starobního pojištění, byl nemajetný, tj. neměl jmění ani důchod, které by stačily k opatření jeho nejnnutnějších životních potřeb, nebyl schopen výdělků, tj. nemohl pro nemoc nebo jiné tělesné nebo duševní vady vykonávat práce přiměřené jeho dosavadnímu povolání. Zjištění této

---

³⁹ Vycházím z *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia, 1932, s. 375.

okolnosti bylo nutno doložit lékařským osvědčením, nebyl oddán opilství, tuláctví a nebyl osobou štitící se práce a nebyl rozsudkem zbaven volebního práva nebo práv občanských pro spáchaný trestní čin.

Výš státní podpory činila 500 korun na osobu ročně, pro dvě osoby žijící ve společné domácnosti 300 korun pro každého z nich. Státní starobní podpora se snižovala o veškerá peněžní nebo naturální zaopatření, která žadatel dostával, pokud spočívala na právním titulu. Ke státní starobní podpoře poskytovaly obce příplatek, v obcích do 2000 obyvatel deset procent, v obcích od 2000 do 5000 obyvatel patnáct procent a v obcích přes 5000 obyvatel dvacet procent. Obecní příplatek se vypočítával z částky 500 resp. 300 korun bez ohledu na to, zda se částka státní starobní podpory snížila započtením hodnoty jiného zaopatření.

Výplatu státních starobních podpor prováděly úřadny zemských finančních ředitelství pro osoby bydlící v obvodu jejich působnosti. Československým občanům, kteří žili v zahraničí, mohl státní starobní podporu poskytnout ministr sociální péče v součinnosti s ministrem financí. Žádosti se podávaly prostřednictvím československých zastupitelských úřadu v zahraničí. Cizincům mohla být státní starobní podpora přiznána pouze za předpokladu reciprocit. V tomto případě tehdy byly podmínky reciprocit sjednány pouze s Německem a Belgií.

2.2. Sociální zabezpečení horníků

Reformu zastaralého hornického pojištění provedl zákon č. 242/1922 Sb. z. a n., o pojištění u báňských bratrských pokladen, který nabyl účinnosti 1. října 1924. O tomto zákoně se začalo jednat již roku 1920. Na schůzi sociálně politického výboru poslanecké sněmovny Národního shromáždění 20. srpna 1920 bylo požádáno ministerstvo veřejných prací, aby připravilo nový zákon o bratrských pokladnách. Za hlavní důvod přijetí nové právní úpravy se uváděla roztržičnost bratrských pokladen. Malé bratrské pokladny nemohly zaručit pro nepatrný počet členů nutnou solvenci, navíc čím byly bratrské pokladny menší, tím byly relativně vyšší správní náklady, vypočítané na hlavu jednoho pojištěnce.

Následně roku 1921 v plénu poslanecké sněmovny byla schválena resoluce, která ukládala vládě, „...aby předložila v nejkratší době Národnímu shromáždění návrh zákona o

sanaci bratrských pokladen za účelem zvýšení pense hornické. Dále předložen buď vládou návrh zákona, kterým se zlevňuje uhelná daň z uhlí, používaného k sociálnímu zlepšení.“⁴⁰ Posléze také v senátě roku 1921 byla přijata rezoluce německých sociálních demokratů o pojištění u bratrských pokladen. Touto rezolucí, kterou podali někteří senátoři, se vláda vyzývala aby „již dávno ohlášený zákon o nové úpravě nároků pojištěnců u bratrských pokladen a o jejich účasti na správě bratrských pokladen co nejrychleji senátu k projednání předložila“ a „zahájila mezistátní vyjednávání o invalidním, starobním a úrazovém pojištění“.⁴¹

Důvody proti unifikaci hornického pojištění uváděli při přípravě nového zákona těžaři. Zejména poukazovali na poměry na Slovensku, dále tvrdili, že nelze sloučit roztržštěné bratrské pokladny, které jsou prý velmi rozdílné, pokud jde o likviditu, organizaci, nebezpečnostní třídy a léčebné ústavy. Je patrné, že majitelé dolů se snažili při přípravě zákona chránit co nejvíce své zisky. Uváděli, že důlní těžba se dostává do kritické pozice, a že je třeba se vyvarovat každému i sebemenšímu zatížení výrobních nákladů nad míru nezbytně nutnou. Jako argument jim sloužil ohled na rentabilitu k tomu, aby jim nebyla ukládána finanční břemena a aby náklady pojištění nesli převážně horníci a stát.⁴² Při přípravě zákona se také těžaři snažili zajistit výhodu,⁴³ která jim garantovala předsednictví v představenstvu bratrské pokladny. Tato výhoda byla zákonem č. 242/1922 Sb. z. a n., o pojištění u báňských bratrských pokladen odstraněna, ale vliv těžařů na správu bratrských pokladen zákon nevyloučil.

Podle důvodové zprávy se měla dle nového zákona zřídit pro obvod každého báňského hejtmanství pouze jedna bratrská pokladna, ovšem pro Slovensko a Podkarpatskou Rus též přes menší počet horníků - jen vchodem na tamější zvláštní poměry. „Pro doly v Čechách jest přirozeným středem Praha. V tomto obvodu jest zaměstnáno asi 99.000 horníků. Na Moravě a ve Slezsku je dobývání kamenného uhlí tak vynikající a toto převážně soustředěno kolem Moravské Ostravy, že jen ta přichází v úvahu jako sídlo pokladny. Počet horníků na Moravě a ve Slezsku obnáší asi 64.000. Slovenských a v Podkarpatské Rusi zaměstnaných horníků jest přibližně 19.000. Bratislavu lze pokládati za nejvhodnější sídlo bratrské pokladny pro celé Slovensko a Podkarpatskou Rus.“⁴⁴

---

⁴⁰ Tisk poslanecké sněmovny Národního shromáždění č. 1766. Viz http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1766_00.htm.

⁴¹ Viz tisková zpráva senátu Národního shromáždění, sch. 70, s. 477.

⁴² HOUSER, J. *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960, s. 95.

⁴³ Tato výhoda vyplývala z ustanovení § 17, odst. 2 zákona č. 127/1889 ř.z.

⁴⁴ Viz důvodová zpráva k osnově zákona o bratrských pokladnách. Tisk poslanecké sněmovny Národního shromáždění č. 3416. Viz. http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3416_03.htm.

Zákonem č. 242/1922 Sb. z. a n. byla odstraněna roztržštěnost na celou řadu bratrských pokladen a vznikla Ústřední bratrská pokladna v Praze, která se stala jediným nositelem pojištění. Ostatní bratrské pokladny zůstaly pouze ve funkci nositelů nemocenského pojištění horníků, a to jako orgány Ústřední pokladny. Podle zákona č. 242/1922 Sb. z. a n. se nositelem starobního a invalidního pojištění stala Ústřední bratrská pokladna v Praze. V Kladně, v Plzni, v Trutnově, v Mostě, ve Falknově n. O., v Moravské Ostravě, v Zastávce u Brna a v Rožmberku byly zřízeny revírní bratrské pokladny, které byly nositeli nemocenského pojištění horníků. Avšak původní návrh ministerstva veřejných věcí z roku 1921 počítal se zřízením čtyř bratrských pokladen v Praze, v Mostě, v Moravské Ostravě a v Bratislavě. Ty měly být nositeli jak nemocenského tak i starobního a invalidního pojištění horníků.⁴⁵

Zákonem z roku 1922 byly vytvořeny volené orgány bratrských pokladen. Prvním orgánem bylo představenstvo, které se u Ústřední bratrské pokladny skládalo z dvaceti členů, a u revírních bratrských pokladen z deseti členů. Dalším orgánem byl dozorčí výbor, který byl u Ústřední bratrské pokladny tvořen deseti členy a u revírních bratrských pokladen pěti členy. Třetím orgánem byla valná hromada.

Podle zákona mělo v představenstvu Ústřední bratrské pokladny zasedat šestnáct zástupců horníků a čtyři zástupci těžařů.⁴⁶ V představenstvech revírních bratrských pokladen mělo zasedat osm zástupců horníků a dva zástupci majitelů dolů.⁴⁷ Dozorčí výbor Ústřední bratrské pokladny měl být tvořen z osmi zástupců majitelů dolů a dvou zástupců horníků.⁴⁸ V dozorčím výboru revírních bratrských pokladen měli být čtyři zástupci majitelů dolů a jeden zástupce horníků.⁴⁹ Valná hromada se skládala z delegátů členů a ze zástupců majitelů dolů. Delegáti členů měli být voleni přímou tajnou volbou podle zásady poměrného zastoupení. Aktivní volební právo měli členové od 20 let a pasivní volební právo od 24 let.⁵⁰ Zástupci majitelů dolů, jejichž počet se měl rovnat polovině počtu zástupců členů, byli buď jmenováni, nebo voleni. Pravomocí valné hromady byla volba členů představenstva a dozorčího výboru, volba přísedících rozhodčího soudu a usnášení se na stanovách.⁵¹

---

⁴⁵ HOUSER, J. *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960, s. 96-97.

⁴⁶ § 53 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁴⁷ § 38 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁴⁸ § 56 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁴⁹ § 44 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁰ § 33 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵¹ §§ 43 a 55 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

Pojistná povinnost se vztahovala na všechny osoby zaměstnané jako horníci, zaměstnanci byli rozděleni do tříd. Podobně jako pojištění dělnické pokrývalo i hornické pojištění nemocenské dávky, dále invalidní, starobní, vdovský a sirotčí důchod, následně pak jednorázové dávky ve formě výbavného a odbytného. Pojišťovna měla povinnost poskytovat pojištěnci bezplatnou lékařskou pomoc včetně asistence při porodu. Všechny tyto služby se vztahovaly i na manželky či družky pojištěnců a jejich děti, a to manželské, nemanželské i nevlastní.

Pokud jde o nemocenské pojištění, byla zákonem vyslovena zásada, že platí o něm předpisy o nemocenském pojištění dělníků, pokud zákon nestanoví nic jiného.⁵² Odchylná ustanovení se týkala úpravy nemocenského pojištění invalidů, hornických vdov a sirotků.⁵³ Jinak pro horníky platily obecné předpisy o nemocenském, a tudíž tento zákon nepřinesl pro horníky žádné výhody.

Invalidní důchod náležel horníkovi, který nebyl schopen vykonávat své dosavadní povolání.⁵⁴ Na starobní důchod měl pojištěnec nárok bez průkazu neschopnosti, pokud dosáhl věku 55 let a byl třicet let zaměstnán v podniku povinném pojištění u bratrské pokladny nebo pokud dosáhl věku 60 let a byl v takovém podniku zaměstnán po dobu patnácti let.⁵⁵ Vdovský důchod měl činit polovinu starobního nebo invalidního důchodu horníka, důchod částečného sirotka čtvrtinu a úplného sirotka polovinu tohoto důchodu.⁵⁶ Zákonem bylo zavedeno i omezení v tom smyslu, že součet vdovských a sirotčích důchodů nesměl přesáhnout tři čtvrtiny důchodu, který by náležel zemřelému živiteli, popř. na který by měl nárok.⁵⁷

V případě pojišťovacích příspěvků platila zásada, že majitelé dolů a horníci mají přispívat rovným dílem.⁵⁸ Příspěvky na pojištění mohly být stanoveny zlomkem mzdy nebo stálou sazbou nebo kombinací obou způsobů výpočtu.⁵⁹ Jejich výši určovala Ústřední bratrská pokladna a vybíraly je revírní bratrské pokladny. Příspěvky na nemocenské pojištění nesměly činit více než 8% průměrné mzdy mzdové třídy, do které byl pojištěnec zařazen.⁶⁰

---

⁵² § 4 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵³ §§ 5-10 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁴ § 11 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁵ § 12 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁶ § 14, odst. 1 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁷ § 14, odst. 4 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁸ § 74, odst. 1 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁵⁹ § 82, odst. 1 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶⁰ § 103 vládního nařízení č. 197/1923 Sb. z. a n.

Ve sporech, které vznikly z pojišťovacích poměrů mezi revírní bratrskou pokladnou a pojištěncem byly výhradně příslušné rozhodčí soudy.⁶¹ Rozhodčí soudy byly zřizovány v obvodu každé revírní bratrské pokladny.⁶² Předseda rozhodčího soudu byl jmenován ministrem veřejných prací a čtyři přísedící byli voleni valnou hromadou, dva z řad majitelů dolů a dva z řad členů bratrské pokladny.⁶³ Proti nálezům rozhodčích soudů bylo možné podat odvolání k vrchnímu rozhodčímu soudu v Praze.⁶⁴

Provedení zákona trvalo dva roky. Dnem vyhlášení zákona dne 22. srpna 1922 nakonec vstoupila v platnost pouze jeho přechodná ustanovení,⁶⁵ která obsahovala např. ustanovení o tom,⁶⁶ že dosavadní bratrské pokladny provádějí nemocenské a zaopatřovací pojištění ode dne jejich sloučení a do jejich likvidace jménem a na účet příslušné nové bratrské pokladny za dozoru správní komise. Roku 1922 bylo vydáno prováděcí nařízení č. 392/1922 Sb. z. a n., které se však omezilo pouze na provedení zákona přechodného rázu. Teprve 11. října 1923 bylo vydáno vládní prováděcí nařízení č. 197/1923 Sb. z. a n., kde bylo stanoveno, že ustanovení zákona nabudou účinnosti dnem ukončení likvidace sloučených bratrských pokladen, jež vyhlásí ministr veřejných prací. Dne 12. září 1924 byla vydána vyhláška ministra veřejných prací č. 202/1924 Sb. z. a n., podle které nabyl celý zákon účinnosti dnem 1. října 1924.

2.3. Sociální zabezpečení soukromých zaměstnanců

Pojištění soukromých zaměstnanců bylo upraveno zákonem č. 26/1929 Sb. z. a n., o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, ze dne 21. února 1929. Podle něj jím byly povinny všechny osoby zaměstnané na základě služebního poměru jako úředníci, soukromí učitelé či vychovatelé, kancelářští zaměstnanci vůbec či jako zaměstnanci v redakcích, administracích, divadlech a jiných zábavních podnicích či sportovních sdruženích, zaměstnanci léčebných ústavů či zaměstnanci lékařů a zubních lékařů a řada dalších profesí, dále pak osoby trvale zaměstnané pracemi převážně duševními.

---

⁶¹ § 60, odst. 1 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶² § 58, odst. 1 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶³ § 58, odst. 3, 4 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶⁴ § 62 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶⁵ §§ 84-87 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

⁶⁶ § 84, odst. 3 zákona č. 242/1922 Sb. z. a n.

Pojištění bylo vykonáváno zejména penzijním úřadem Všeobecným pensijním úřadem v Praze, dalšími nositeli byly náhradní ústavy. Předmětem pojištění dle tohoto zákona byly invalidní, starobní, vdovské a sirotčí dávky a důchod jiných pozůstalých, jednorázové pohřebné, výbavné a tzv. odbytné jednou pro vždy. Pojistné hradili zaměstnanci a zaměstnavatelé napůl. Zaměstnanci byli, obdobně jako u dělnického pojištění, zařazeni do tříd a to do 14. tříd. Čekací doba činila šedesát měsíců, avšak v případě podnikového úrazu se okamžitě považovala za skončenou. Na invalidní důchod měl dle tohoto zákona nárok pojištěnec trvale nezpůsobilý k výkonu svého zaměstnání, na starobní důchod pak ten, který nebyl výdělečně zaměstnán a zároveň buď splnil čekací dobu šedesáti příspěvkových měsíců a završil 65. rok života, získal 180 příspěvkových měsíců a dovršil 60 let života, získal 480 příspěvkových měsíců či získal 120 příspěvkových měsíců a po dovršení 55 let života splňoval nejméně 12 měsíců podmínky pro přiznání podpory v nezaměstnanosti. Starobní důchod se skládal ze všem společné základní částky a následně z částky zvyšovací, které se určovala podle zařazení pojištěnce do některé ze 14 tříd. Pokud důchodce pečoval o dítě, invalidní i starobní důchod mu byl navýšen o vychovávací poplatek, vyplácený za každé dítě v jeho péči. Na vdovský důchod měla pak nárok vdova po pojištěnci, který v době úmrtí pobíral invalidní či starobní důchod nebo na něj měl nárok. Vdovský důchod činil polovinu důchodu, na nějž měl pojištěnec před smrtí nárok. Invalidní, starobní i vdovský důchod mohl být dále zvýšen až o polovinu, jestliže byl důchodce tak bezmocný, že vyžadoval stálé ošetření a obsluhu jiné osoby.

Na sirotčí důchod mělo nárok dítě, jestliže zesnulý pojištěný rodič měl nárok na invalidní či starobní důchod. Pozůstalí rodiče pojištěnce měli nárok na důchod tehdy, jestliže zesnulého nepřezila ani vdova či vdovec, ani děti, které by tak byly oprávněny pobírat sirotčí důchod, to ale pouze v případě, že tito rodiče byli za života pojištěnce na něj převážně odkázáni. Pokud nebylo ani takových osob, pak měla nárok na důchod sestra či dcera pojištěnce, a to za předpokladu, že byla na pojištěnce za jeho života převážně odkázána a nejméně pět let před jeho úmrtím se zaměstnávala vedením jeho domácnosti a další podmínkou bylo dosažení věku 50 let u sestry a 40 let u dcery.

Co do jednorázově vyplacených částek, na odbytné měla nárok vdova či vdovec nebo rovným dílem děti, a to jestliže pojištěnec zemřel po dokončení šesti příspěvkových měsíců, ale před koncem čekací doby. Na pohřebné měli nárok pozůstalí po důchodci, který ukončil čekací dobu, jestliže mu vypravili pohřeb. Na Výbavné pak pojištěnka, která uzavřela sňatek po dokončení 60 příspěvkových měsíců. Na rozdíl od prvních dvou jednorázových dávek, výbavné

se skládalo ze dvou částí. Jednak z fixní základní částky a dále zvyšovací částky určované podle třídy, do které pojištěnka byla zařazena.

V oblasti sociální péče za první Československé republiky bylo upraveno mimo jiné také úrazové pojištění dělníků. Roku 1919 byl přijat zákon č. 207/1919 Sb. z. a n., o změnách předpisů na úseku úrazového pojištění dělnictva. Tímto zákonem byl zrušen zákon o úrazovém pojištění horníků z roku 1917 a starší úrazové zákony z roku 1887, 1894 a 1917 se měnily a doplňovaly. Touto novou právní úpravou se zabezpečení pracovníků z různých profesí pro případ úrazu sjednotilo.

Podle zákona dělníci a úředníci, pracující v továrnách a hutích, v rudných dolech a v dalších těžkých provozech, jako jsou loděnice a lomy, byli nově pojištěni pro případ úrazu, který by nastal při práci v těchto podnicích stejným způsobem, jednotně. Stejně pojištění se vztahovalo i na dělníky a pracovníky v úřednických profesích v uvedených oborech, zaměstnané v důlních podnicích, které podléhaly dozoru horních úřadů. V duchu unifikační snahy bylo tedy úrazové pojištění stejné pro velkou skupinu zaměstnanců.

Jelikož ale pracovníci řady státních a zemských podniků byli z předcházející doby výhodně zabezpečeni speciálními předpisy o nárocích na jejich zaopatření v případě úrazu, zákon zmocňoval ministra sociální péče, aby tyto skupiny zaměstnanců z jednotného pojištění přijatého tímto novým zákonem vyjmul. Podobné řešení umožňoval zákon také u pracovníků soukromých železnic v případě, že zaměstnavatele pro případ úrazu je zajistí stejně, jako by byli zabezpečeni podle tohoto nového zákona.

Nový zákon o úrazovém pojištění dělníků upravil evidenci úrazů vzniklých pracovníkům při plnění pracovních úkolů. Zaměstnavatelé měli povinnost v případě úrazu se smrtelnými následky, ale i při úrazech lehčích, které měly za následek pracovní neschopnost v délce alespoň tří následujících dnů, písemně oznámit příslušné úrazové pojišťovně pojistnou událost. Úrazová pojišťovna určovala výši náhrady škody a její vyplácení zraněným pracovníkům. Zákon také umožnil poskytnout zálohy oprávněným osobám před závěrečným určením celkové výše náhrady škody. Pro uplatnění nároku na odškodné od úrazové pojišťovny stanovil zákon lhůtu jednoho roku ode dne, kdy se následky úrazu objevily, nejdéle však do dvou let ode dne, kdy k úrazu došlo. Pojištění pro případ úrazu také zajišťovaly z dřívější doby existující bratrské pokladny, kterým zákon zaručoval za jejich spolupůsobení v péči o

poškozené osoby kromě náhrady hotových výdajů také odměnu. Její výši určovalo ministerstvo sociální péče.

Dle zákona každá úrazová pojišťovna měla v místě svého sídla zřídit rozhodčí soud. V jeho čele stál předseda, dále jej tvořili čtyři přísedící a náhradníci. Předsedu rozhodčího soudu a jeho náměstka jmenoval ministr spravedlnosti po dohodě s ministrem sociální péče z řad státních úředníků. Rozhodčí soud mohl zakládat svá pobočná oddělení podle hlediska hospodárnosti řízení na vhodných místech republiky.

Na činnost úrazových pojišťoven dohlížel zemský správní úřad, v jehož obvodu pojišťovna sídlila. Zákon také upravoval podmínky poskytování zaopatřovacích platů pracovníkům, kteří byli členy bratrských pokladen, aby tak nebyli znevýhodněni ve srovnání s pracovníky zabezpečenými úrazovými pojišťovnami.

Počátek účinnosti tohoto zákona nebyl stanoven, ten měl určit ministr sociální péče později.⁶⁷ Současně s datem účinnosti zákona nastalo strukturální oddělení systému úrazového pojištění, dosud společného na území bývalého Rakouska. Hornická úrazová pojišťovna a odborová úrazová pojišťovna rakouských železnic sídlící ve Vídni měla ke dni účinnosti zákona ukončit na území Československé republiky agendu pojišťování proti následkům úrazu. Práva a povinnosti rakouských pojišťoven v případech, ke kterým došlo před dnem počátku účinnosti zákona, měla přejít na úrazové pojišťovny v Československu dnem, který rovněž měl určit ministr sociální péče. Nástupnickým organizacím ukládal zákon povinnost individuálně vyrozumět všechny pojištěnce pobírající důchod za trvalé následky pracovního úrazu o tom, kdo přebírá výplatní povinnost.⁶⁸

Nakonec počátek účinnosti zákona určilo nařízení vlády č. 275/1919 Sb. z. a n., ačkoliv podle úrazového zákona ho měl stanovit ministr sociální péče. Toto nařízení se však vztahovalo pouze na úrazové pojištění železničních zřízenců. Dnem počátku účinnosti pro pracovníky železnic byl první červen 1919. Příslušné řídicí jednotky železnic měly do čtrnácti dnů oznámit územním úrazovým pojišťovnám počty svých pracovníků atd. K datu 1. června 1919 přecházely povinnosti a práva původní rakouské odborové úrazové pojišťovny železnic na nové československé úrazové dělnické pojišťovny nebo na správy železničních podniků.

---

⁶⁷ Viz čl. XVIII, zákona č. 207/1919 Sb. z. a n.

⁶⁸ Čl. XIX, zákona č. 207/1919 Sb. z. a n.

3. Období nesvobody 1939-1945

3.1. Sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava

3.1.1. Sociální zabezpečení dělníků

Sociální politika v tomto období doznala poměrně zásadních změn. Nemocenské, invalidní a starobní dělnické pojištění, které bylo kodifikováno zákonem č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, mělo být organizačně upraveno tzv. třetí novelou tohoto zákona – vládní nařízením č. 52/1939 Sb. z. a n., ze dne 24. února 1939, které však v plném rozsahu nikdy nenabývalo účinnosti. Namísto něho bylo vydáno vládní nařízení č. 76/1941 Sb. z. a n., ze dne 5. prosince 1940, které upravilo vnitřní organizaci Ústřední sociální pojišťovny a nemocenských pojišťoven, které jí podléhaly a organizaci Svazu nemocenských pojišťoven.

Na základě tohoto vládního nařízení se pojistná povinnost vztahovala na každého, kdo v Protektorátu Čechy a Morava vykonával práce nebo služby na základě smlouveného pracovního, služebního či učňovského poměru.

Nařízením se ale nevztahovalo na zaměstnance Protektorátu samého či podřízených území a následně na osoby, které podléhaly pojistné povinnosti u báňských bratrských pojišťoven,⁶⁹ tj. na horníky a dále např. na studenty vysokých a odborných škol na praxi.

V oblasti dělnického pojištění bylo vydáno dále vládní nařízení č. 112/1940 Sb. z. a n. Tímto nařízením došlo k rozšíření počtu mzdových tříd. V nemocenském pojištění z deseti na dvanáct, v invalidním a starobním pojištění z pěti na sedm. Nově byly také stanoveny sazby pro pojistné a zvyšovací částky k důchodům. Výchozí k invalidnímu (starobnímu) důchodu bylo zvýšeno z 1/10 na 1/8 invalidního (starobního) důchodu, sirotčí důchod jednostranně osiřelého z 1/5 na 1/4, sirotčí důchod oboustranně osiřelého z 2/5 na 1/2. Stanovena byla také minimální výměra pro vdovský a sirotčí důchod. Státní příspěvek byl u invalidního a starobního důchodu

---

⁶⁹ Dle ustanovení §§ 2-3 zákona č. 242/1922 Sb., o pojištění u báňských bratrských pokladen.

zvýšen na 660,- korun, u vdovského důchodu na 330,- korun, u sirotčího důchodu na 180,- korun resp. na 330,- korun.⁷⁰

Další změny v oblasti dělnického pojištění přineslo vládní nařízení č. 315/1941 Sb. Vládním nařízením byl rozšířen počet tříd, a to na patnáct v nemocenském pojištění a na osm v důchodovém pojištění. Současně byla také přiměřeně upravena výše pojistného a zvyšovacích dávek. V případě vdovského důchodu došlo ke snížení věkové hranice pro nárok na vdovský důchod z 60 let na 55 let. Došlo ke zvýšení státního příspěvku. U invalidního a starobního důchodu na 720,- korun, u vdovského na 540,- korun a u sirotčího na 240,- resp. 360,- korun ročně. Taktéž došlo ke zvýšení základní částky invalidního a starobního důchodu na 660,- korun ročně.

Významnou změnu přinesla také novela č. 98/1942 Sb. Novelou byla prodloužena čekací doba pro nárok na invalidní důchod a důchod pozůstalých na 250 příspěvkových týdnů. Pro nárok na starobní důchod až na 750 příspěvkových týdnů. Pro starší pojištěnce byly na přechodnou dobu stanoveny mírnější podmínky. Základní částka byla zvýšena u invalidního a starobního důchodu na 1560,- korun, u vdovského na 1320,- korun a u sirotčího na 840,- korun ročně. Došlo i ke zvýšení zvyšovacích částek k invalidnímu a starobnímu důchodu. Zvyšovací částky k vdovskému důchodu činily $\frac{1}{2}$ a k sirotčímu důchodu $\frac{4}{10}$ zvyšovacích částek invalidního důchodu.⁷¹

Byl zrušen rozdíl v nárocích jednostranného a oboustranného sirotka. Vychovávací příplatky byly stanoveny pevnými ročními částkami. Na prvé dvě děti šlo o 900,- korun, na každé další dítě 1200,- korun. Věková hranice pro nárok na vychovávací příplatek a pro nárok na sirotčí důchod byla zvýšena ze 17 let na 18 let. Došlo ke zrušení státního příspěvku, místo toho hradil stát Ústřední sociální pojišťovně náklady na základní částky důchodů. Důchody před účinností této novely, tj. před 1. dubnem 1942 byly zvýšeny následovně: invalidní a starobní o $\frac{1}{5}$, vdovské o $\frac{1}{3}$, sirotčí jednostranně osiřelých dětí o $\frac{3}{4}$ a oboustranně osiřelých dětí o $\frac{1}{12}$.⁷²

---

⁷⁰ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 59.

⁷¹ Tamtéž, s. 60.

⁷² Tamtéž.

Vládní nařízení č. 99/1942 Sb. zavedlo nemocenské pojištění důchodců Ústřední sociální pojišťovny a jejich rodinných příslušníků. Od 1. dubna 1942 měli důchodci a jejich nezaopatření rodinní příslušníci nárok na bezplatné léčení, pomoc při porodu, léky a jiné terapeutické prostředky. Na úhradu nákladů přispívali invalidní a starobní důchodci částkou 10,- korun měsíčně.

Administrativní povahu měly předpisy vládního nařízení č. 417/1942 Sb., které zavedly jako evidenční pomůcku „výdělkové listy“ a vl. nař. č. 66/1943 Sb., kterými byla zjednodušena ohlašovací povinnost pomocí dohod uzavíraných mezi jednotlivými okresními pojišťovnami a zaměstnavateli.

Další významnou změnu přinesla novelizace zákona provedená vládním nařízením č. 2/1944 Sb. z. a n. Počet mzdových tříd byl pro nemocenské i důchodové pojištění jednotně rozšířen na 12. S tím souvisela i nová úprava pojistného a zvyšovacích částek. Výchovné bylo stanoveno pro každé dítě částkou 1200,- korun ročně. Nově byl zaveden zvláštní přídavek k invalidnímu a starobnímu důchodu pojištěnců, kteří se narodili před 1. lednem 1910. Tento zvláštní přídavek činil podle délky příspěvkové doby a podle mzdové třídy 270,- korun až 480,- korun ročně. Novelou došlo ke zrušení odbytného.

V roce 1944 byla vydána ještě dvě nařízení. Vládní nařízení č. 216/1944 Sb. z. a n., které bylo zejména administrativní povahy, se týkalo započítávání dob získaných u různých nositelů pojištění a ochranných lhůt. Druhým vládním nařízením č. 292/1944 Sb. z. a n. bylo stanoveno, že pojištěnci, který byl pojištěn kdykoliv před 1. lednem 1943, se od tohoto dne započítávají v každém kalendářním měsíci 4 týdny pojištění bez ohledu na to, byl-li skutečně pojištěn nebo nebyl. Tímto nařízením byly také ode dne jeho účinnosti, tj. od 1. ledna 1944 zastaveny promlčecí lhůty. Po tomto nařízení bylo v období Protektorátu a Moravy v oblasti pojištění dělníků ještě vyhláškou č. 12/1945 Sb. uveřejněno úplné znění zákona o pojištění dělníků pro případ nemoci, invalidity a stáří.

3.1.2. Sociální zabezpečení horníků

Hornické pojištění si v počátku Protektorátu Čechy a Morava zachovalo svou samostatnost. Do roku 1943 byly vydány jen dílčí novely k zákonům z předmnichovské republiky. Hlavním obsahem těchto novel bylo zvyšování nominální hodnoty dávek, vynucených válečným stoupáním drahoty. Provedená revalorizace dávek však neznamena pro horníky zlepšení sociálních poměrů. Inlace totiž nadále pokračovala a reálná hodnota důchodů klesala.⁷³

Roku 1939 byly na základě vládního nařízení č. 298/1939 Sb. z. a n. zavedeny jednorázové mimořádné přídavky k důchodům invalidního a starobního dělnického pojištění a pojištění na provizi. Náklady na přídavky měl zatím nést zálohově nositel pojištění. Novela všeobecného sociálního pojištění – vládní nařízení č. 112/1940 Sb. z. a n., která zavedla zvýšení nemocenského pojištění přibližně o 35%, se týkala i horníků, neboť se na ně vztahovaly subsidiárně již od roku 1922 předpisy o všeobecném nemocenském pojištění dělníků.⁷⁴

Vládním nařízením č. 167/1940 Sb. z. a n. byly zvýšeny hornické provize a určeny minimální provize vdovské a sirotčí.⁷⁵ Účelem této úpravy bylo pokud možno udržet dosavadní poměr výše dávek ke mzdám. Základní částka byla dvojnásobná, nižší pro provize před 1. červencem 1936 – 400,- korun ročně, vyšší pro provize po dni 1. července 1936 – 550,- korun ročně. Zvyšovací částky byly zvýšeny na jednotnou částku 8,- korun ročně za jeden příspěvkový měsíc. Zvýšeny byly zároveň minimální částky vdovských i sirotčích provizí a výchovného. Došlo také ke změně výměry sirotčí provize, a to pro jednostranně osiřelé dítě na ¼ invalidní (starobní) provize, namísto dřívější 1/5, pro oboustranně osiřelé dítě na ½ namísto dřívějších 2/5. Státní příspěvek činil od 1. března 1940 660,- korun ročně u invalidní a starobní provize. U vdovské provize 330,- korun ročně, u jednostranného sirotka 180,- korun ročně a u oboustranného sirotka 330,- korun ročně.⁷⁶

---

⁷³ HOUSER, J. *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960, s. 138.

⁷⁴ Viz § 4 zákona č. 242/1922 Sb.

⁷⁵ CITTERBARR, K., VRBA, V. Novelizace zákona o pojištění u báňských bratrských pokladen. *Uhlí*. 1940, roč. XX, č. 1-3.

⁷⁶ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 54.

Vládním nařízením č. 427/1940 Sb. z. a n. byly zavedeny další jednorázové mimořádné přídatky k hornickým provizím.⁷⁷ Roku 1941 na základě vládního nařízení č. 398/1941 Sb. z. a n. došlo ke zvýšení všech dávek hornického pojištění. Základní částka byla stanovena 660,- korun ročně, zvyšovací částky byly zvýšeny na 10,80 korun ročně za každý příspěvkový měsíc. Provize přiznané před 1. červencem 1936 se nepřepočítávaly, ale byly zvýšeny o dvacet procent. Státní příspěvek byl zvýšen na 720,- korun ročně k invalidní (starobní) provizi, na 540,- korun ročně k vdovské provizi, na 240,- korun resp. 360,- korun ročně k sirotčím provizím.⁷⁸

Roku 1942, na základě vládního nařízení č. 100/1942 Sb. z. a n.,⁷⁹ došlo k dalšímu zvýšení provizí.⁸⁰ Základní částka invalidní (starobní) provize byla stanovena na 1560,- korun ročně. V případě vdovské nebo sirotčí provize došlo k určitým úpravám a to tak, že byla stanovena základní částka 1320,- korun ročně pro vdovy invalidní nebo starší 55 let nebo pečující alespoň o dvě děti. Pro ostatní vdovy byla stanovena základní částka 780,- korun ročně. Pro sirotky základní částka činila 840,- korun ročně.

K základním částkám vdovských a sirotčích provizí náležely ještě zvyšovací částky, které byly vypočteny určitým poměrem ze zvyšovacích částek invalidní (starobní) provize zemřelého pojištěnce. U vdov se jednalo o 1/2, u sirotků jednostranně i oboustranně osiřelých o 4/10. Provize před 1. dubnem 1942 byly buď přepočteny podle nových sazeb, nebo byly zvýšeny o zvláštní přídatky: invalidní a starobní o 720,- nebo 900,- korun ročně,⁸¹ vdovské o 500,- korun ročně, sirotčí o 400,- korun ročně. Státní příspěvek byl zrušen, místo něho se poskytoval k novým a přepočteným provizím zvláštní přídatek ve výši 720,- korun ročně k invalidním a starobním, 360,- korun k vdovským a 144,- korun ročně k sirotčím provizím. Příplatek na dítě k invalidním a starobním provizím byl stanoven pevnou částkou, a to na první dvě děti po 900,- korunách ročně, na každé další po 1200,- korunách ročně. Věková hranice pro nárok na sirotčí důchod a vychovávací příplatek byla prodloužena ze 17 na 18 let. Zvýšení provizí po dubnu 1942 bylo podstatně vyšší než zvýšení provizí získaných před touto dobou.

---

⁷⁷ ERBEN, B. Vývoj sociálního pojištění horníků. *Práce a hospodářství*. 1942, roč. 3, s. 83-84.

⁷⁸ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 55.

⁷⁹ Platné od 1. dubna 1942.

⁸⁰ V případě provizí vycházím z JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 55.

⁸¹ Podle doby nápadu důchodu.

V oblasti soudnictví došlo také ke změnám. V roce 1940 vládním nařízením č. 279/1940 Sb. z. a n. byla změněna organizace hornických rozhodčích soudů. Rozhodčí soudy v Českých Budějovicích, v Trutnově, v Mostě a v Karlových Varech zanikly. Nově byl zřízen rozhodčí soud v Hradci Králové.

K nové celkové úpravě hornického pojištění došlo na základě vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n., o pojištění u bratrských pokladen. Dosavadní předpisy, které se týkaly nemocenského, starobního a invalidního pojištění horníků pozbyly platnosti.⁸² Podle nové úpravy nositelem důchodového pojištění nadále zůstala Ústřední bratrská pokladna v Praze a nositeli nemocenského pojištění byly revírní bratrské pokladny v Kladně, v moravské Ostravě a v Zastávce u Brna. Revírní pokladny měly oprávnění zřizovat pobočky.

Podle vládního nařízení orgánem Ústřední bratrské pokladny bylo představenstvo a ředitelství.⁸³ Předsedu představenstva a jeho náměstka jmenoval státní prezident.⁸⁴ Členy představenstva jmenoval ministr hospodářství a práce.⁸⁵ Z členů představenstva se měla vytvořit revizní komise, jejíž členy mohl ministr hospodářství a práce odvolávat a na jejich místo jmenovat jiné z řad členů představenstva.⁸⁶ Počet členů ředitelství určoval ministr hospodářství a práce.⁸⁷ V revírních bratrských pokladnách byly orgány představenstvo a vedoucí úředník.⁸⁸ Členy představenstva jmenoval opět ministr hospodářství a práce po slyšení Ústřední bratrské pokladny. Jím také mohly být členové po slyšení Ústřední bratrské pokladny odvoláni.⁸⁹ Na návrh Ústřední bratrské pokladny jmenoval ministr hospodářství a práce z členů představenstva starostu a jeho náměstka.⁹⁰

Vládním nařízením došlo k zesílení státního dozoru, především dozoru ministerstva hospodářství a práce. Dozorčí úřad mohl vysílat své zástupce ke všem schůzím představenstva, ředitelství a revizní komise, svolávat tyto orgány a svým zástupcem řídit jejich schůze.⁹¹

---

⁸² Např. zákon č. 242/1922 Sb. z. a n. či zákon č. 200/1936 Sb. z. a n..

⁸³ § 39 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁴ § 41, odst. 1 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁵ § 42 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁶ § 54, odst. 1 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁷ § 46, odst. 3 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁸ § 48 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁸⁹ § 50, odst. 1 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁹⁰ § 51 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁹¹ § 61, odst. 1,2 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

V případě nemocenského pojištění byly poskytovány: pomoc v nemoci, pomoc v mateřství, pohřebné a tzv. rodinná pomoc – nemocenské ošetřování rodinných příslušníků, pomoc při porodu pro rodinné příslušníky a pohřebné při úmrtí rodinného příslušníka. Vládní nařízení zavedlo také celou škálu pravidelných dávek hornického provizního pojištění – hornickou provizi, hornickou plnou provizi, starobní odměnu, hornickou výsluhu a léčebnou péči.

Ze strany okupantů byla jasně patrná tendence udržet i starší horníky při práci v dolech. Za tímto účelem byla zavedena tzv. hornická výsluha, která se poskytovala starším horníkům za každý rok práce po 31. březnu 1943 v pevně stanovených částkách 1500,- resp. 3000,- korun. Nárok na hornickou výsluhu měli horníci starší padesáti let, kteří vykonávali hornické práce nejméně po 180 měsíců a pracovali po 31. březnu 1943 jako havíři pod zemí.⁹²

Podmínky pro získání nároku na hornickou provizi byla neschopnost k povolání,⁹³ pro plnou hornickou provizi invalidita.⁹⁴ Věk pojištěnce opravňoval pojištěnce k získání nároku na plnou hornickou provizi teprve v 65 letech.⁹⁵

Provize se skládala ze základní částky 1 560,- korun ročně a ze zvyšovacích částek, které byly stanoveny jednak **pevnou částkou** za dobu pojištění před 1. dubnem 1943 (u hornické provize 16,- korun za jeden měsíc „podstatné hornické práce“⁹⁶ a 13,- korun za jeden měsíc jiné hornické práce. U plné hornické provize tomu odpovídaly částky 22,- a 18,- korun), jednak **procentem** dosaženého výdělku za příspěvkové měsíce získané po 1. dubnu 1943 (u hornické provize 1,1%, u hornické plné provize 1,6% výdělku).⁹⁷

Přídavek k provizi za havířskou práci pod zemí činil po deseti letech této práce za každý další rok 80,- korun ročně, po dvaceti letech 160,- korun ročně a po třiceti letech 240,- korun ročně. Starobní odměna se vyplácela vedle výdělku od 55 let horníku, který pracoval 25 let v hornictví a z toho vykonával nejméně 15 let podstatné hornické práce. Starobní odměna činila 5400,- korun ročně a vyplácela se až do přiznání hornické nebo plné hornické provize. Horník,

---

⁹² HOUSER, J. *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960, s. 141.

⁹³ § 110 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁹⁴ § 111 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁹⁵ § 111, odst. 1 vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n.

⁹⁶ Tento pojem byl stanoven vyhláškou č. 900/1943 Ú. l.

⁹⁷ V případě provizí, a níže v textu uváděných přídavků a odměn vycházím z JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 56.

kteřý dovršil padesátý rok věku, vykonával po dobu nejméně patnácti let podstatné hornické práce a pracoval dále jako havíř pod zemí, měl při nápadu důchodu nárok na jednorázovou dávku, tzv. hornickou výsluhu. Pokud horník zemřel po získání nároku na hornickou výsluhu v aktivitě, vyplácela se k provizím pozůstalých. Za prvé dva roky havířské práce hornická výsluha činila po 31. březnu 1943 1500,- korun, za každý další rok 3000,- korun. Minimální provize činila 3000,- korun ročně, po nejméně osmileté době pojištění 3600,- korun ročně. Minimální hornická plná provize 4800,- korun ročně. Provize nesměla činit více jak 80%, u provizí zvýšených za podstatné hornické práce 90% výdělku.

Invalidní vdovy nebo vdovy starší padesáti pěti let, případně vdovy, které pečovaly alespoň o dvě nezletilé děti, dostaly polovinu hornické plné provize. Ostatní vdovy obdržely polovinu hornické provize. Sirotčí provize se skládala ze základní částky, činící 840,- korun a ze 4/10 zvyšovacích částek hornické provize a činila nejvýše 3000,- korun ročně. Přídavek na děti k hornické i plné hornické provizi činil 1200,- korun ročně za každé dítě. Provize přiznané před účinností tohoto vládního nařízení byly přepočteny podle zvláštních ustanovení. Kromě toho se přepočtené invalidní i starobní provize zvýšily o 25%, dovršil-li důchodce 65 let po 31.3.1943.

Pojistné bylo stanoveno procentem ze mzdy, nejvýše z částky 3000,- korun měsíčně. V hornickém provizním pojištění činilo pojistné 13,5% výdělku, z toho zaměstnavatel hradil 2/3 a pojištěnec 1/3. V hutnickém provizním pojištění platily sazby pojistného invalidního a starobního pojištění dělníků, tzn., že hutníci i zaměstnavatelé hradili pojistné stejným dílem.

Některá ustanovení vládního nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n. byla poměrně brzy změněna vládním nařízením č. 246/1944 Sb. z. a n. ze dne 27. října 1944. Zpětně od 1. dubna 1943 byly zvýšeny sazby pro zvyšovací částku plné hornické provize, a to místo 1,6% na 1,7 % výdělku. Pro přídavek za havířské práce pod zemí místo 80,- korun zavedena sazba 120,- korun, místo 120,- korun sazba 240,- korun a místo 240,- korun zavedena sazba 360,- korun. Pro hornickou výsluhu za prvé dva roky po 3000,- korun, za další po 6000,- korun. V hutnickém pojištění byla stanovena od 1. dubna 1944 roční zvyšovací částka invalidní provize sazbou 1,15% výdělku, nejvýše však z 3000,- korun měsíčně. S účinností od 1. listopadu 1944 bylo zrušeno odbytné, které se až do této doby vyplácelo pozůstalým po pojištěnci, který nezískal čekací dobu. Od téhož dne bylo zvýšeno pojistné hornického provizního pojištění na 15% výdělku.

3.1.3. Sociální zabezpečení soukromých zaměstnanců

Pojištění soukromých zaměstnanců upravoval zákon č. 26/1929 Sb. z. a n., o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, ze dne 21. února 1929 (viz výše). Během období Protektorátu Čechy a Morava i v oblasti pojištění soukromých zaměstnanců došlo ke změnám na základě řady nařízení a vyhlášek, které byly přizpůsobeny změněným politickým a hospodářským poměrům.

K nejdůležitější právní úpravě náleželo zejména vládní nařízení č. 316/1941 Sb. z. a n., kterým byl výše zmíněný zákon novelizován velmi podstatně a dále vládní nařízení č. 95/1941 Sb. z. a n., o sjednocení některých lhůt a podmínek v sociálním pojištění, vládní nařízení č. 96/1941 Sb. z. a n., o přestupech v sociálním pojištění, vládní nařízení č. 87/1943 Sb. z. a n., o zachování čekatelství a o dobrovolném pojištění.

Vládním nařízením č. 316/1941 Sb. z. a n. mělo dojít ke zlepšení finanční situace nositelů penzijního pojištění, z druhé strany některé podmínky nároku na dávky byly zpřísněny. Čekací doba byla prodloužena u pojištěnců, kteří nezískali pět let pojištění před dovršením 45. roku věku, o počet chybějících měsíců. Doba dobrovolného pokračování v pojištění se do čekací doby započítávala pouze polovinou. Nárok na invalidní důchod, který byl uplatňován až po pěti letech od výstupu z pojištění, byl vázán v případě, že pojištěnec nezískal alespoň dvacet příspěvkových let, na mnohem přísnější podmínku invalidity. Došlo ke zpřísnění podmínek na vdovský důchod, pokud šlo o sňatek v pozdějším věku.

Na základě vládního nařízení náležel starobní důchod v 65 letech, pokud získal pojištěnec čekací dobu, nebo v 60 letech, trvalo-li pojištění alespoň 15 let, popřípadě dříve, pokud byl pojištěn alespoň 40 let. Důchodce nesměl být ale zaměstnán způsobem podléhajícím povinnému pojištění, leč by byl nezpůsobilý ke svému dřívějšímu povolání. Pojištěnci měli po deseti letech pojištění nárok na starobní důchod od 56. roku věku, jestliže splňovali po celý poslední rok podmínky pro přiznání podpory v nezaměstnanosti.

Počet mzdových tříd byl rozšířen z 11 na 14, přičemž byly roční maximálně započitatelné požitky zvýšeny ze 42000,- korun na 60000,- korun. Podstatně bylo současně zvýšeno pojistné. Do pojistného byla zahrnuta i přírážka za zápočet nepojištěné doby. Od 1. června 1941 byly vyplácené důchody zvýšeny o přídavek, z něhož 2/3 hradil stát. Přídavek

k invalidnímu a starobnímu důchodu činil 1440,- korun ročně, k vdovskému 864,- korun ročně, k sirotčímu důchodu a k důchodu jiných pozůstalých 480,- korun ročně. Přídavek byl vyplácen jen tehdy, pokud úhrn důchodu a přídavku nepřesáhl stanovené hranice. U invalidních a starobních se jednalo o částku 19 440,- korun, u vdovských 12 864,- korun, u sirotčích a jiných pozůstalých 6 480,- korun.⁹⁸

Uváděné vládní nařízení rozšířilo také okruh oprávněných pozůstalých o sestru zemřelého pojištěnce starší padesáti let a o dceru starší čtyřiceti let, které byly na něho výživou převážně odkázány a vedly mu alespoň pět let před jeho smrtí domácnost. Tyto uvedené osoby měly nárok na důchod za obdobných podmínek a ve stejné výši jako rodiče pojištěnce.

Dalším vládním nařízením č. 95/1941 Sb. byly zakotveny předpisy o přepočítávání dob získaných v různých odvětvích důchodového pojištění. Byly jím zavedeny jednotné lhůty a podmínky pro zachování a obživení nároků a pro dobrovolné pokračování v pojištění. Nařízením došlo k prodloužení doby povinného pojištění, kterou musel pojištěnec získat, aby mohl pokračovat dobrovolně v pojištění, z třiceti měsíců na třicet pět měsíců.

Sjednocení lhůt a podmínek bylo nutným předpokladem nové úpravy přestupů pojištěnců mezi jednotlivými odvětvími důchodového pojištění nebo mezi důchodovým pojištěním a veřejnoprávním zaopatřením provedené vládním nařízením č. 96/1941 Sb.

Toto vládní nařízení výrazně zjednodušilo administrativu. Vydávání převodních částek z větší části odpadlo. Důchod přiznával hlavní nositel pojištění s respektováním všech dob získaných v kterémkoliv odvětví důchodového pojištění. Za hlavního nositele pojištění byl považován ten nositel, u kterého pojištěnec dokončil s přihlédnutím k úhrnu příspěvkových dob získaných ve všech odvětvích důchodového pojištění předepsanou čekací dobu. Pokud byla takto čekací doba získána u více nositelů pojištění, byl zpravidla hlavním nositelem ten, u něhož pojištěnec získal v rozhodné době posledních šedesát kalendářních měsíců, v nichž byl povinně pojištěn, nejdelší příspěvkovou dobu.⁹⁹

---

⁹⁸ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 58.

⁹⁹ Tamtéž, s. 57.

Pro všechna odvětví důchodového pojištění byly vládním nařízením č. 87/1943 Sb. z. a n., o čekatelství a dobrovolném pojištění, zavedeny jednotné předpisy o zachování nároků: podmínku tzv. polovičního krytí, podle které musel být pojištěnec pojištěn nejméně polovinu celkové doby počítané od prvního vstupu do pojištění až do nápadu dávky nebo získat v každém kalendářním roce alespoň šest příspěvkových měsíců. Právní úprava pro dobrovolné pokračování v pojištění byla změněna v tom smyslu, že dobrovolně mohl pokračovat pojištěnec, který získal alespoň šest měsíců povinného pojištění. Pro pokračování v pojištění se mohl rozhodnout kdykoliv po výstupu ze zaměstnání a mohl pokračovat buď v poslední třídě služného, nebo v některé ze čtyř tříd nejbližší nižších.

Nemocenské pojištění bylo v období nesvobody upraveno vládním nařízením č. 365/1941 Sb. z. a n., o nemocenském pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, z 9. července 1941. Dle tohoto nařízení byly pojištěním povinny všechny osoby, které podléhaly zákonu č. 26/1929 Sb. z. a n. Pojistné dle nařízení opět měl hradit zaměstnavatel a zaměstnanec napůl. Zaměstnanci byli tentokrát rozděleni do 13 tříd. Pojištění prováděla Nemocenská pojišťovna soukromých zaměstnanců v Praze. V případě nemoci náležela pojištěnci zdarma lékařská pomoc a také léčebné pomůcky. Ošetření se poskytovalo v délce maximálně jednoho roku. Na denní nemocenské dávky podle třídy měl pojištěnec nárok od 4. dne nemoci, a to nejdéle na rok. Jako pomoc v mateřství, na kterou měla nárok nejen pojištěnka, ale také manželka pojištěnce, poskytovala pojišťovna zdarma pomoc porodní asistentky či lékaře a následně peněžitou dávku. Na místo dávek mohla pojišťovna také poskytnout na své útraty pojištěnci léčení ve veřejné nemocnici či porodnici, pak měl pojištěnec nárok na hrazení výloh do 4 týdnů, stejný nárok měla také manželka pojištěnce a jeho děti.

Po dobu, kdy byl pojištěnec hospitalizován, měla pojišťovna povinnost vyplácet jeho rodině polovinu nemocenské dávky. Pojišťovna mohla svému pojištěnci, jeho manželce a dětem poskytnout ošetření zubů a případnou umělou náhradu. V případě úmrtí pojištěnce v době, kdy měl nárok na dávky nebo do pěti měsíců od zastavení nemocenského, příslušelo pozůstalým, kteří pojištěnci vypravili pohřeb, pohřebné podle třídy. Pokud pojištěnec vystoupil ze zaměstnání a zůstal bez výdělků, měl nadále nárok na dávky, a to v tzv. ochranné lhůtě, jejíž délka se rovnala době, po kterou byl pojištěnec naposledy nepřetržitě zaměstnán, maximálně však šest týdnů.

Za trvání Protektorátu Čechy a Morava byla vydána řada zákonů a nařízení, která výše uvedené zákony a vládní nařízení upravovala, měnila nebo zaváděla další samostatné dávky. Např. se jednalo o vládní nařízení č. 441/1941 Sb. z. a n., o zvláštních přídavních početných rodinám, ze dne 21. listopadu 1941, podle kterého mohli zaměstnanci Protektorátu či osoby v podobném postavení obdržet dávku z prostředků Protektorátu na třetí a každé další dítě mladší 16. let, jestliže by jim bez přídavku nemohli poskytnout dostatečnou výživu a zaopatření. Dalším nařízením byla samostatně upravena bytová péče pro zemědělské dělnictvo. Jednalo se o nařízení č. 278/1940 Sb. z. a n., o bytové péči pro zemědělské dělnictvo, ze dne 25. dubna 1940. Podle nařízení se zemědělskému dělnictvu poskytovala podpora ve výši 50% či 40% stavebního nákladu pro stavbu obytných domů zemědělských dělníků.

Další dvě nařízení se týkaly zjednodušení ve veřejnoprávním pojištění. Konkrétně se jednalo o vládní nařízení č. 216/1944 Sb. z. a n., ze dne 22. září 1944 a vládní nařízení č. 292/1944 Sb. z. a n., ze dne 23. prosince 1944. Druhé citované vládní nařízení stanovovalo fikci, že všem pojištěncům se roky 1943-1945 započítávají v plném rozsahu, i kdyby po nějakou část tohoto období nebyli vůbec pojištěni. Nařízení č. 420/1941 Sb. z. a n. umožnilo adresátům invalidních a starobních důchodů vykonávat i nadále zaměstnání, aniž by došlo k restrikci dávek. Toto opatření bylo motivováno naléhavou potřebou pracovních sil. Pokračující válka si vynucovala usnadňování souběhu sociálních dávek a zaměstnání. To bylo patrné v závěrečných letech války, kdy stále častěji byli využíváni v rámci pracovního nasazení penzisté, invalidé i nemocní. V roce 1944 být na základě radikální restrikce administrativy získáno přes šedesát tisíc úředníků a ze škol zhruba podobně počet mládeže mezi 15 a 19 lety.¹⁰⁰

Dále se jednalo o vládní nařízení č. 153/1944 Sb. z. a n., o sociálním pojištění nařízených v Čechách a na Moravě, které ošetřovalo pojištění osob na nucených pracích na území Protektorátu.¹⁰¹ V roce 1944 byl také novelizován zákon č. 43/1929 Sb. z. a n. a to vládním nařízením č. 164/1944 Sb. z. a n., o protektorátních starobních podporách, který zahrnoval do starobní péče i osoby, které by nemohly čerpat ze zajištění vyplývajícího z dříve zmíněných zákonů.

---

¹⁰⁰ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno 2004, s. 501-502.

¹⁰¹ K nuceným pracím blíže HOUSER, J. Fašistická „sociální“ politika v době okupace. *Právněhistorické studie*. 1963, č. 9, s. 122.

Pokud bychom chtěli učinit nějaké shrnutí, je zřejmé, že nacistická sociální politika na okupovaném území do roku 1941 postrádala nějakou jednotnou koncepci. To se změnilo nástupem Reinharda Heydricha do funkce říšského protektora, který měl zlikvidovat tuzemskou resistenci a zároveň i nalézt takové formy okupační politiky, které by vedly k co nejefektivnějšímu využití průmyslového potenciálu v Protektorátu Čechy a Morava pro potřeby Německa. Heydrichem zvolená koncepce sociální politiky zahrnovala nejen podporu domácího aktivismu, nýbrž i řadu opatření na podnikové úrovni i mimo ní. Jednalo se např. o výkonnostní příplatky, společné stravování, zotavovací akce pro preferované dělníky. K těmto opatřením v pozdější době přibíli i závodní lékaři, sociální pracovnice pro ženy nebo zábavní večírky pro dělnictvo v závodech, které organizovala Národní odborová ústředna zaměstnanecká po vzoru německé Kraft durch Freude.¹⁰²

3.2. Sociální politika v exilu

Sociální politice v exilovém zřízení v Londýně byla věnována velká pozornost.¹⁰³ Bylo nutné provizorně řešit sociální problémy, s kterými byli konfrontováni exulanti na britských ostrovech. Činnost exilového ministerstva sociální péče byla zaměřena na dva okruhy aktivit.

Prvním okruhem bylo sociální zabezpečení československých občanů v zahraničí. V otázkách podpůrné péče bylo ministerstvo sociální péče před okupací ústředním správním úřadem, představovalo nejvyšší administrativní a dozorčí orgán nad autonomními subjekty. V exilu ale tyto subjekty neexistovaly a ministerstvo se dostalo do role orgánu, který měl vyplácet dávky sociální péče. Těmto změnám musela být přizpůsobena jeho organizační struktura i kompetence. V této oblasti ale nešlo o jediný kompetentní orgán. Z vládních orgánů šlo zejména o ministerstvo národní obrany, které mělo na starost část podpůrné agendy vojenských osob. Ministerstvo sociální péče se naopak věnovalo v drtivé většině případů péči o civilisty.

---

¹⁰² ŠEVECOVÁ, D. Sociální politika nacistů v takzvaném protektorátu v letech 1939-1945. In: PEŠA, V. (ed.). Dějiny socialistického Československa: studie a materiály. Sv. 7. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1985, s. 179 an.

¹⁰³ V této kapitole vycházím zejména z RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012, s. 116-122.

Do kompetence ministerstva sociální péče spadaly částečně i otázky zdravotní péče. Podporou se zabývala také i řada různorodých nevládních organizací. Jednou z nich byl Československý červený kříž, který ve své podpůrné činnosti byl úzce spjat s ministerstvem sociální péče, či Czech Refugee Trust Fund, britská organizace zaměřená na uprchlíky z Československa, ale i např. Jewish Refugee Committee nebo German Emergency Committee.¹⁰⁴

Zpočátku činnost ministerstva sociální péče byla velmi improvizovaná, ke konsolidaci došlo v průběhu roku 1941 a od roku 1942 lze již hovořit o stabilizaci péče o uprchlíky. Existovaly tři skupiny osob, o které ministerstvo sociální péče pečovalo. Šlo o uprchlíky, kteří byli práce neschopní, superarbitrování vojáci a rodinní příslušníci vojenských osob.¹⁰⁵

V polovině roku 1941 byla nařízena povinná registrace československých státních příslušníků. Ministerstvo sociální péče rozlišovalo čtyři skupiny uprchlíků podle toho, odkud a kdy přišli. První skupinu tvořili tzv. starousedlíci, kteří do Anglie přišli v meziválečné době či ještě dříve. Druhou skupinu tvořila emigrace druhé republiky, přicházející zejména přes západní Evropu – Belgie, Holandsko, Francii. Třetí skupinu tvořily osoby, které přišly do Anglie po zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Tyto osoby se do Anglie dostávaly přes střeoevropské a jihoevropské země, především přes Polsko, Maďarsko, Itálii, Jugoslávii a Rumunsko. Čtvrtou skupinu tvořila válečná emigrace. Do Anglie se tyto osoby dostávaly různými způsoby včetně cest afrických a maloasijských.

Ministerstvo sociální péče v omezené míře pečovalo také i o československé uprchlíky v jiných státech prostřednictvím československých diplomatických úřadů. Trvalou formou byla podpora zasílaná do Sovětského svazu, s kterou bylo započato na počátku roku 1941.

Druhým okruhem aktivit ministerstva sociální péče byly dlouhodobé záležitosti. V konkrétním případě šlo o projektování poválečné rekonstrukce sociálního pojištění v Československu. Toto bylo ovlivněno pracemi Williama Beveridgeho, jehož práce výrazně ovlivnily podobu poválečného britského sociálního státu, též sovětským modelem sociálního

---

¹⁰⁴ Srv. KUKLÍK, J. *Do poslední pence. Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982*. Praha 2007, s. 33 an.

¹⁰⁵ Viz Zpráva o činnosti exilového MSP pro státní radu. In: ČECHUROVÁ, J. (ed.). *Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám*. Praha 2003, s. 158.

zabezpečení, ale reflektovány byly i americké a novozélandské zkušenosti. V případě koncipování sociálně politických opatření mělo londýnské centrum výborné výchozí podmínky. Ministerstvo sociální péče kooperovalo s Mezinárodní organizací práce, mělo k dispozici nejnovější odbornou literaturu a z odborného hlediska zde působila řada kvalifikovaných osob.

Pro londýnskou expertní skupinu byl významnou posilou Emil Schoenbaum, který přicestoval do Londýna na jaře roku 1944 ze svého exilového útočiště v Jižní Americe. Během následujících let pomáhal vládám řady zemí této oblasti budovat vlastní systémy sociálního pojištění.¹⁰⁶ Ten po svém příjezdu připravil pro vládu řadu analytických dokumentů.

Na konci roku 1944 byla připravena osnova dekretu o sociální bezpečnosti v osvobozeném území, a to v paragrafové podobě. Osnova dekretu obsahovala základní pravidla poskytování dávek a organizaci pojišťovacích úřadů, což bylo velmi důležité, neboť na rozdrobeném území platilo po skončení války v podstatě pět pojišťovacích systémů. Oblasti, které byly po mnichovské dohodě k Říši, byly postupně podřízeny německému režimu a v jižních částech pojišťovacímu systému bývalého Rakouska a oblasti jižního Slovenska byly ovlivněny maďarským systémem.

Zaopatřovací systémy v Protektorátu Čechy a Morava a na Slovensku, i když z počátku měly shodné podmínky, prošly do roku 1945 tak výraznými změnami, že v roce 1945 se jednalo o dva výrazně se lišící systémy sociálního pojištění. Po osvobození bylo nutné okamžitě zajistit kontinuitu ve vyplácení dávek, což mělo být mimo jiné úkolem tohoto dekretu. Dle ustanovení § 2 byl ministr sociální péče zmocněn provést v součinnosti s odbory očistu všech orgánů, a dle ustanovení § 3 mělo dojít k provizornímu převzetí dosavadních pravidel, aby nebyly ohroženy výplaty dávek. Návrh obsahoval také základní pravidla státního sociálního zaopatření, které nastupovalo subsidiárně v momentu, kdy dotyčná osoba neměla nárok na některou z dávek sociálního pojištění.

V připomínkovém řízení se návrh dekretu setkal s tak rozsáhlou kritikou ze strany ostatních resortů, že návrh byl odložen a nebyl prezidentem signován. Žádná náhrada za něj nevznikla. Teprve až po osvobození v září 1945 byl vydán dekret č. 93/1945 Sb., o

---

¹⁰⁶ Jednalo se např. o Ekvádor, Mexiko, Chile, Kostariku či Paraguay. Viz článek v časopisu Čechoslovák 6, z 28. dubna 1944.

prozatímních opatřeních v oboru veřejnoprávního sociálního pojištění, jehož obsah se ale omezil pouze na rámcovou právní úpravu očisty pojišťovacích institucí.

4. Období 1945 – 1989

4.1. Sociální zabezpečení v letech 1945-1948

Z hlediska budování československého sociálního státu zaujímá období let 1945-1948 ústřední postavení. V tomto období dochází k dotvoření legislativy do podoby, kdy jí lze považovat za splňující definiční kritéria sociálního státu. Na základě zkušeností z hospodářské krize a války se vytvořil relativně silný sociálně reformní konsensus, který umožnil komplexní transformace systému sociální ochrany. Ideálem se stala sociální bezpečnost. Metodou jejího uskutečnění bylo národní pojištění, které se připravovalo v odborných kruzích. Zároveň v letech 45-48 bylo i zabezpečení fungování dosavadního systému, realizované na základě dílčích opatření. Avšak objevilo se i několik opatření, svým charakterem ohlašující novou koncepci sociální politiky.

Mezi ně patřil zejména zákon č. 154/1945 Sb., o rodinných přídavcích, i když nešlo o úplnou novinku v našem zákonodárství. Dle předcházejících právních předpisů měl na přídavky na děti nárok omezený okruh osob a prvorepublikové i válečné přídavky na děti v českých zemích i na Slovensku byly podřízeny kritériu sociální potřeby, takže svou podstatou se jednalo jen o zvláštní dávky chudinství. Rodinné přídavky na děti dle tohoto nového zákona nadále ještě taky nebyly univerzalistickou dávkou, avšak velmi se jí blížily. Nárok na ně vznikl pouze zaměstnancům, nikoliv osobám samostatně výdělečně činným. Pro osoby samostatně výdělečně činné nadále zůstávaly v platnosti předcházející právní předpisy,¹⁰⁷ které pomoc omezovaly pouze na sociálně potřebné rodiny.

Nejdůležitější změnou zákona č. 154/1945 Sb., o rodinných přídavcích, bylo odstranění testu potřeby. Na rodinné přídavky získal nárok každý pojištěnec, pokud pečoval o nezaopatřené dítě. „Rodinné přídavky fungovaly na pojistném principu a stát pouze ručil pro případ nedostatku finančních prostředků, což ovšem s ohledem na relativně vysoké odvody nebylo příliš pravděpodobné. Zavedení solidarity mezi bezdětnými pojištěnci a těmi, co pečovali o potomky, bylo v dané chvíli motivováno především mzdovým tlakem. Dopad inflačního růstu cen tak byl v případě rodin alespoň částečně redukován pomocí těchto

---

¹⁰⁷ Viz č. 441/1941 Sb., o zvláštních přídavcích početným rodinám a č. 217/1941Sl.z., o přídavcích na děti robotníků.

zvláštních dávek. I když se příležitostně zdůrazňoval charakter přídavků jako pronatalitní dávky, rovnostářská konstrukce dávky tomu nijak nenasvědčovala a do popředí zřetelně vystupovala funkce mzdového vyrovnání.¹⁰⁸

V tomto období bylo nutné zabezpečit uspokojení nároků pojištěnců ve všech oblastech obnovené republiky. Z tohoto důvodu již v září 1945 byl vydán dekret č. 93/1945 Sb., o prozatímních opatřeních v oboru veřejnoprávního sociálního pojištění. Na Slovensku obdobnou funkci plnilo vládní nařízení Slovenské národní rady ze dne 14. března 1945 č. 11 o dočasné organizaci sociálního pojištění.¹⁰⁹ Dále bylo třeba odstranit křivdy způsobené na poli sociálního pojištění. Proto byl vydán zákon č. 47/1946 Sb., o odstranění křivd a o některých ochranných opatřeních v oboru veřejnoprávního sociálního pojištění. Dle tohoto zákona se započítával jako doba trvání povinného pojištění i čas omezení osobní svobody z důvodů rasových, politických, nacionálních nebo pro aktivní činnost v odboji. Obdobného charakteru byl i zákon č. 33/1946 Sb., o odčinění některých křivd způsobených českému pracujícimu dorostu. Dle něho se mohla započítat doba výkonu některého povolání jako učební, pokud z důvodů národnostních, rasových, politických nebo kvůli totálnímu nasazení bylo dotyčnému znemožněno, aby vstoupil do řádného učebního poměru. Právní úpravy dávek se týkal zákon č. 17/1947 Sb., o uznání nároků získaných u cizozemských nositelů sociálního pojištění. Podmínkou uznání bylo výslovné prokázání tzv. národní spolehlivosti.¹¹⁰

V období let 45-48 bylo nutné upravit i pojistné dávky, aby došlo jednak k přizpůsobení stávajících důchodů vzrostlé cenové hladině a změně statusu manuální práce v tabulkách pro výpočty sociálního pojištění. Podle dosavadní úpravy měli dělníci relativně nejnižší požitky ve srovnání s ostatními skupinami pojištěnců.

Jak již bylo výše nastíněno, hlavním úkolem tohoto období byla příprava národního pojištění. Při jeho přípravách hlavní aktivitu vykazovaly odbory. Již 25. července 1945 vyhlásil předseda ÚRO Nástin zásad národního pojištění, mezi které náležela univerzalita, zvýšení dávek, ochrana před všemi důležitými sociálními událostmi, zjednodušení administrativního systému. Odbory také iniciovaly vznik tří pracovních skupin. První pro nemocenské pojištění, druhou pro důchodové pojištění a třetí pro organizaci. Tomu měl také odpovídat počet zákonů,

---

¹⁰⁸ RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012, s. 135.

¹⁰⁹ WERNER, V. *Národní pojištění*. Praha 1947, s. 48.

¹¹⁰ K tomu podrobněji FUSEK, J. *Osvědčení o státní a národní spolehlivosti*. Brno 1946.

kterými měla být sociální reforma realizována. Původně to měly být tři zákony a nikoliv pouze jeden. Počítalo se s tím, že reforma proběhne poměrně rychle. To se však ukázalo jako přehnané. Legislativní práce se stále více vleky. Aby Fierlingerova vláda dokázala, že se na reformě pracuje, ještě před volbami na jaře roku 1946 předložila parlamentu návrh zákon o vybudování národního pojištění. Návrh se však věnoval pouze organizačním otázkám. Vlastním dávkám až na výjimku všeobecných zásad se nevěnoval. Jelikož se jednalo o dílo komunistů a sociálních demokratů byl ze strany ostatních politických stran přijat velmi rezervovaně a bylo jasné, že do voleb nebude tento zákon schválen. Po volbách se o problematiku národního pojištění začaly zajímat i politické strany, které nebyly ale schopny se shodnout na finálním znění ani jednoho z plánovaných zákonů.

Nakonec reforma pojištění, inspirující se především britským vzorem byla přerušena únorem 1948. Odstoupení od britského vzoru bylo zcela patrné již na zasedání Ústavodárného národního shromáždění dne 14. dubna 1948, kde se začalo projednávat národní pojištění. Tehdy Evžen Erban zcela odmítl jakoukoliv souvislost mezi Beveringovým plánem a československým národním pojištěním: „...Pro charakteristiku kapitalistického pojetí sociálního pojištění uvádím ještě příklad s tzv. Beveridgovým reportem, který byl r. 1942 uveřejněn jako podklad nejnovějších britských zákonů o národním pojištění. Tehdy, na sjezdu konzervativní strany, prohlásil její poslanec Sommerset de Chair, že Neveridgův plán naznačuje nastávající vyrovnání mezi kapitalistickým systémem a hnutím dělnické třídy. Sjezd politické strany anglické buržoasie schválil tedy zásady plánu s odůvodněním, že jsou v souladu se zdravými snahami o zlepšení životních podmínek lidu v rámci platné hospodářské a politické soustavy. K tomu si neodpustil poznamenat Bernard Shaw v článku napsaném k výročí úmrtí Karla Marxe: "Kdyby Marx nyní žil, nazval by patrně sira Neveridge prohnaným usmiřovatelem, který se pokouší vykoupit kapitalismus za nové kouzelné slovo. S tímto pojetím instituce sociálního pojištění ostře kontrastuje moderní pokrokový názor, jak je např. uplatňován v Sovětském svazu a jak bude realizován také našim zákonem o národním pojištění....“¹¹¹

Je ale patrné, že připravované národní pojištění nerespektovalo zcela všechny základní principy britského Beveringeova plánu. Jednak to byla rovnost požitků, tj. stanovení jednotné a rovné dávky pro všechny relevantní sociální události. Československý model respektoval

---

¹¹¹ Stenografický záznam 103. schůze ÚNS. Období 1946-1948, 14. dubna 1948. Viz <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/103schuz/s103001.htm>.

tento princip pouze částečně, neboť byl založen na dvousložkové konstrukci důchodu, kde první složka tento princip naplňovala, avšak druhá složka zohledňovala míru odvedeného pojistného. Naopak Britové zavedli doplňkové dobrovolné zaměstnanecké pojištění, aby umožnili pracujícím s vyššími příjmy zajistit si vyššími odvody vyšší důchodové dávky. Dále to byla rovnost příspěvků, tj. všichni měli přispívat do systému stejnou absolutní částkou, pokud všichni dostávali stejně vysokou dávku. Československé národní pojištění svou konstrukcí pojistného jako procenta mzdy tento princip nerespektovalo, a bylo proto podstatně více redistributivní. Dále to byla adekvátnost požitků. Zatímco britský model počítal se skutečným nejnужnějším minimem, československý systém byl podstatně štedřejší.¹¹²

4.1.1. Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

Připravovaná koncepce národního pojištění vyústila v přijetí zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, který zrušil všechny zákony z této oblasti. Národní pojištění výhledově se mělo stát obecným pro všechny občany při co nejširším rozsahu sociální události a při co nejvhodnějším způsobu zabezpečení.

Po přijetí zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, kterému byla až do října 1948 stanovena několikaměsíční legisvakance,¹¹³ a po schválení nové ústavy, nastalo několikaměsíční mezidobí. V tomto mezidobí než národní pojištění vešlo v účinnost, byla nejprve vybudována jeho organizační báze. Sociální pojištění do té doby provádělo několik nositelů.¹¹⁴ V červenci 1948 byla vytvořena Ústřední národní pojišťovna, která se pak stala jediným nositelem pojištění pro celý stát a pro všechna odvětví národního pojištění. Zákonem č. 99/1948 Sb. byla zakotvena podrobná úprava Ústřední národní pojišťovny.¹¹⁵ Jejimi organizačními složkami byla pak národní pojišťovny a okresní národní pojišťovny.¹¹⁶ Ministerstvo ochrany práce a sociální péče zůstalo nadále orgánem státního dozoru.

Již v průběhu roku 1949 se postupně začaly objevovat důsledné tendence budoucího vývoje národního pojištění podle sovětského vzoru. Roku 1950 došlo k důležité změně, kdy do

---

¹¹² RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012, s. 139.

¹¹³ Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění nabyt účinnosti dne 1. října 1948.

¹¹⁴ Zejména Ústřední sociální pojišťovna pro běžné zaměstnance a Všeobecný penzijní ústav pro soukromé zaměstnance ve vyšších službách.

¹¹⁵ Viz §§ 152-192 zákona č. 99/1948 Sb.

¹¹⁶ ERBAN, E., MAŘÍK, J., VAVŘIČKA, F. *Národní pojištění*. Praha 1948, s. 148 an.

jednotného pojistného systému byli zařazeni státní zaměstnanci, kteří tradičně měli vlastní systém veřejného zaopatření. Zákonem č. 66/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech státních zaměstnanců, došlo k odbourání naprosté většiny dosavadních privilegií této skupiny, včetně výhod v rámci sociální ochrany.

Nejvýraznější změnou bylo zrušení tzv. definitivy, spočívající na principu, že definitivně ustanovený úředník mohl být propuštěn pouze za nejvážnější disciplinární provinění, které posuzoval disciplinární senát. Podle důvodové zprávy odbourání definitivy bylo vysvětlováno následovně: „Ve všech těchto případech byla dosavadní definitiva, nehledíc k jiným důsledkům, mocnou brzdou a překážkou k nápravě poměrů. V tomto ohledu poskytuje osnova státní správě v rozvazatelnosti pracovního poměru pružný prostředek sledující ozdravení a posílení státního aparátu.“¹¹⁷

4.2. Sociální zabezpečení v 50. letech

4.2.1. Zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění

Zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění byl schválen Národním shromážděním 19. prosince 1951. Přebudování teprve nedlouho národního pojištění spočívalo v rozrušení jednotné organizační struktury nemocenského a důchodového pojištění a opuštění pojišťovacího principu a veřejnoprávní povahy těchto druhů sociálního zabezpečení. Velmi úzce souviselo s přestavbou tehdejšího daňového systému a se začleněním sociálního zabezpečení do rámce státního rozpočtu, z kterého bylo nadále financováno, jakož i s dovršením postátnění zdravotní péče.

O vlastním roztržení a faktické likvidaci teprve tři roky organizačně sjednoceného národního pojištění bylo ale již dopředu politicky rozhodnuto, a to nikoliv v parlamentu ale na půdě stranických jednání ÚV KSČ,¹¹⁸ a odborových orgánů,¹¹⁹ jak ostatně naznačuje i samotná důvodová zpráva k vládnímu návrhu tohoto zákona.

---

¹¹⁷ Důvodová zpráva k návrhu zákona o pracovních a platových poměrech státních zaměstnanců. Národní Shromáždění ČSR 1948-1954, tisk č. 442.

¹¹⁸ 6. září 1951.

¹¹⁹ Zasedání ÚRO dne 9. listopadu 1951.

Důvodová zpráva se odvolávala na projev předsedy československé vlády Antonína Zápotockého na plenárním zasedání Ústřední rady odborů dne 9. listopadu 1951. Podle ní dosavadní aparát, který spravoval nemocenské pojištění, neměl se závodem a výrobou spojení a neměl pro její potřeby pochopení.

Vládnoucí garnitura se přenesením rozhodování o dávkách v nemoci do závodů mezi pracující chtěla mocensky vyrovnat s růstem absencí a přehlížením úkolů v tzv. socialistické výstavbě, s nímž si jinak nevěděla rady. Nepomohl ani její značný vliv, který odborové orgány získaly národním pojištěním na jeho provádění a který umožňoval ROH navrhnout členy správních a odborných komisí v Ústřední národní pojišťovně a jejích organizačních složkách. Organizační rozbití národního pojištění mělo být prvním krokem k přebudování dávkového systému nemocenského a důchodového pojištění.

Zákon č. 102/1951 Sb. přinesl oddělení národního pojištění důchodového, nazývaného nadále důchodovým zabezpečením, od národního pojištění nemocenského. Nemocenské pojištění na základě zákona č. 102/1951 Sb. bylo svěřeno do přímé správy Revolučního odborového hnutí a jeho provádění převedeno do závodů. To se stalo pod vlivem představ, že společenské organizace mají začít přebírat některé státní funkce. Také se počítalo s tím, že pro nemocenské pojištění nebude třeba odborného a věcného aparátu, neboť pojištění budou moci obstarávat sami pracující a jejich funkcionářské orgány – komise národního pojištění.

Vrcholným orgánem nemocenského pojištění se stala Ústřední rada odborů (dále ÚRO), na které tak přešly i kompetence Ministerstva pracovních sil, které mu příslušely ve věcech nemocenského pojištění. ÚRO již jako vrcholný orgán nemocenského pojištění zřídila pro tuto svou novou působnost Ústřední správu ROH pro nemocenské pojištění, která byla podřízena ÚRO. V jejím čele stál člen sekretariátu ÚRO. Úkolem ÚRO byla správa prostředků nemocenského pojištění oddělená od vlastního jmění ROH. Dalším úkolem ÚRO bylo postupné přenášení provádění nemocenského pojištění do závodů a na odborové svazy s tím, že správy závodů měly obstarávat administrativní úkoly spojené s prováděním nemocenského pojištění. Opravné řízení v dávkových věcech mělo být napříště upraveno tak, aby o opravných prostředcích rozhodovali sami pracující. Až do přebudování nemocenského pojištění mohla pod vedením ROH působit Ústřední národní pojišťovna a její organizační složky. S postupným převáděním nemocenského pojištění z okresních národních pojišťoven na závody se započalo v roce 1952 a celá akce trvala do konce června 1953. Od 1. července 1953 převzaly správu

nemocenského pojištění již příslušné ústřední výbory odborových svazů a ponechaly si ji až do další organizační změny, která se uskutečnila v roce 1959.¹²⁰ Provádění nemocenského pojištění bylo zároveň v roce 1953 přeneseno na větší závody a dozor nad ním byl svěřen závodním radám a nově zřizovaným komisím národního pojištění, popř. dílenským komisím národního pojištění.¹²¹

S důchodovým zabezpečením byla spojena i péče o vojenské a válečné poškozence a oběti války a fašistické perzekuce, jakož i penzijní nadlepšení jakékoliv povahy. Příjmy a výdaje důchodového zabezpečení se staly jako nemocenské pojištění součástí státního rozpočtu. K přebudování a kontrole důchodového zabezpečení byla zřízena tzv. státní komise důchodového zabezpečení. Ze zákona měly být členy komise i zástupci ROH a Jednotného svazu českých zemědělců.

Zákonem č. 102/1951 Sb. k provádění důchodového zabezpečení byl zřízen Státní úřad důchodového zabezpečení v Praze jako nový orgán státní správy. Úkolem tohoto úřadu bylo i provádění penzijního nadlepšení pomocí svých dosavadních zařízení. Za provoz tohoto úřadu nesl odpovědnost předseda státní komise. Na základě vládního nařízení č. 25/1953 Sb. byla přenesena dosavadní působnost okresních národních pojišťoven v dávkových věcech důchodového zabezpečení včetně ostatní působnosti v důchodovém zabezpečení, kterou tyto pojišťovny vykonávaly pro členy JZD, osoby samostatně výdělečně činné, spolupracující členy jejich rodin a pro osoby dobrovolně pokračující v národním důchodovém pojištění, na okresní národní výbory.¹²²

Okresní národní výbory měly nadále provádět i nemocenské pojištění důchodců, kteří nebyli v pracovním poměru, jakož i členů JZD III. a IV. typu. Vše se dělo pod dohledem Státního úřadu důchodového zabezpečení. Na národní výbory přecházeli v této souvislosti zaměstnanci okresních národních pojišťoven. Majetek Ústřední národní pojišťovny, který sloužil k plnění úkolů, které byly přeneseny na národní výbory, byl zestátněn a svěřen do správy národních výborů.

---

¹²⁰ V tomto roce došlo k převedení nemocenské správy na krajské odborové rady.

¹²¹ Viz opatření ÚRO o organizaci a provádění nemocenského pojištění zaměstnanců, publikované vyhláškou předsedy vlády č. 100/1953 Sb.

¹²² K otázce důchodového zabezpečení členů JZD, osob samostatně výdělečně činných a spolupracujících členů jejich rodin viz níže v textu práce.

Zákon č. 102/1951 Sb. přinesl důležitou změnu v tom, že pojištění podle něho vznikalo přímo ze zákona, nezávisle na podání přihlášky nebo zaplacení pojistného. V případě horníků byly zachovány výhodnější podmínky vzniku nároků a vyšší výměra důchodu. Věcný rozsah pojištění byl širší než v předcházejících odvětvích důchodového zabezpečení. Nově byl zaveden důchod manželky a sociální důchod pro potřebné občany, kteří nezískali nárok na důchod, ačkoliv dříve pracovali způsobem zakládajícím pojistnou povinnost a pro invaliditu nebo stáří byli neschopni další práce. Sociální důchod náležel též potřebným pozůstalým po takových občanech. Dobrovolně mohl být přiznán sociální důchod potřebným občanům, i když nebyla splněna podmínka práce zakládající pojistnou povinnost. Sociálním důchodem byly také nahrazeny dosavadní státní starobní podpory.¹²³

Na základě zákona byly přiznány následující dávky důchodového pojištění:

- důchody:

starobní,

invalidní,

manželky,

vdovský,

sirotčí,

sociální

- odškodnění za pracovní úrazy a nemoci z povolání

- výbavné.

Nárok na dávky důchodového pojištění, s výjimkou sociálního důchodu a úrazového odškodnění, byl vázán splněním základní podmínky nároků, tj. získáním alespoň čtyř roků pojištění v posledních pěti kalendářních letech před nápadem dávky.

Nárok na invalidní důchod měl pojištěnec, u něhož nastala ztráta nebo podstatný pokles výdělku jako následek trvale nepříznivého zdravotního stavu.

Starobní důchod náležel v 65 letech, pokud byla splněna základní podmínka nároku, nebo již v 60 letech, pokud pojištěnec získal alespoň 20 let pojištění. Vzniku nároku na důchod

---

¹²³ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 111.

nebránilo, byl-li oprávněný dále zaměstnán s výdělkem, který nepřevyšoval polovinu průměrného ročního výdělku rozhodného pro výměru důchodu.

Invalidní a starobní důchod se skládal ze základní částky, rozdělující se na pevnou ve výši 8 400,- korun ročně a na pohyblivou ve výši 20% průměrného ročního výdělku. Zvyšovací částky činily 0,4 % výdělku za každý rok do 20 let pojištění a 0,8% za každý další rok. Za doby pojištění, které byly získány po 60. roce věku, náležela roční zvyšovací dávka ve výši 2% průměrného ročního výdělku. Minimální zvyšovací částka činila 8% průměrného ročního výdělku, takže nejnižší výměra důchodu odpovídala dvacetileté době pojištění. Průměrný roční výdělek byl vypočítáván z pěti nebo deseti kalendářních let předcházejících roku přiznání dávky, při jeho výpočtu se nepřihlíželo k náhradním dobám. Maximální důchod činil 85% průměrného ročního výdělku, minimální 800,- korun měsíčně.

Výhodnější podmínky nároku na starobní důchod byly zákonem stanoveny pro horníky. Horníci měli nárok na starobní důchod v 55 letech, pokud pracovali (a byli pojištěni alespoň 25 let) pod zemí nebo celkem 35 let v hornictví a z toho nejméně 10 let pod zemí, nebo v 60 letech, jestliže pracovali (a byli pojištěni) alespoň 15 let v hornictví. Mírnější byla pro horníky také podmínka nároku na invalidní důchod, pokud byl horník neschopen k výkonu svého posledního povolání nebo jiného přiměřeného zaměstnání pod zemí. Zvyšovací částky činily u hornických důchodů po 20 letech pojištění za každý další rok v hornictví 1,2% průměrného ročního výdělku, šlo-li o práci pod zemí 2% průměrného ročního výdělku. Nejnižší hornický důchod činil 1200,- korun měsíčně, nejvyšší 90% průměrného výdělku.

Důchod manželky náležel manželce důchodce nebo pojištěnce, která byla invalidní nebo starší 65 let a nebyla výdělečně činná. Důchod manželky činil 500,- korun měsíčně.

Vdovský důchod náležel bezpodmínečně všem vdovám po dobu jednoho roku od smrti manžela, potom jen těm, které byly buď invalidní, nebo starší 45 let, nebo pečovaly alespoň o jedno dítě pojištěncovo, na něž byl nárok na výchovné, nebo žili v manželství s pojištěncem alespoň 15 let. Vdovský důchod činil 70% důchodu invalidního (starobního), nejméně 700,- korun měsíčně. Vdovám, které měly nárok na důchod jedině z toho důvodu, že jejich manželství trvalo nejméně 15 let, se po jednom roce důchod snížil na 50% invalidního (starobního) důchodu.

Za jistých podmínek náležel důchod ve výši vdovského důchodu také družce zemřelého pojištěnce. Odbytné se při znovuprovdání vdovy nevyplácelo, zato zůstával nárok na původní vdovský důchod i po úmrtí druhého manžela, byl-li nárok z jeho pojištění nižší nebo nevznikl vůbec.

Sirotčí důchod se přiznával zpravidla jen oboustranně osiřelým dětem do 16, resp. 25 let. Sirotčí důchod činil 50% invalidního (starobního) důchodu, nejméně 500,- korun měsíčně. Jednostranně osiřelým dětem náleželo výchovné, které se vyplácelo spolu s vdovským důchodem. O výchovné se zvyšoval i důchod invalidní a starobní, příp. i sociální. Výchovné se vyplácelo ve výši rodinných přídavků, výchovné ke vdovskému důchodu činilo ale nejméně 300,- korun měsíčně na jedno dítě.

Sociální důchod náležel potřebným československým státním občanům, kteří byli starší 65 let, nebo invalidním, ve výši 700,- korun měsíčně.

Odškodnění za pracovní úrazy a nemoci z povolání bylo buď jednorázové, pokud ztráta výdělečné schopnosti způsobená pracovním úrazem nebo nemocí byla vyšší než 10%, ale nižší než 20%, nebo úrazovým důchodem, pokud činila nejméně 20%. Jednorázové odškodné se rovnalo trojnásobnému částečnému úrazovému důchodu. Plný úrazový důchod činil 2/3 průměrného ročního výdělku, částečný důchod činil poměrnou část plného důchodu odpovídající stupni ztráty výdělečné schopnosti.

Při souběhu úrazového důchodu s důchodem invalidním či starobním se úrazový důchod nevyplácel, nýbrž invalidní popř. starobní důchod byl navýšen o 15 až 40% plného úrazového důchodu podle stupně ztráty výdělečné schopnosti, až do 85% průměrného ročního výdělku. V případě úmrtí pojištěnce v důsledku pracovního úrazu nebo nemoci z povolání náleželo vdově jednorázové odškodné ve výši 50% průměrného ročního výdělku pojištěnce, na každé dítě ve výši 10%, oboustranně osiřelým dětem ve výši 20% průměrného ročního výdělku. Vdovský i sirotčí důchod byl navýšen o 5% plného úrazového důchodu.

V případě důchodového pojištění členů JZD s ohledem na postupnou socializaci zemědělství došlo také ke změnám prostřednictvím vládního nařízení č. 46/1952 Sb., o úpravě národního důchodového pojištění členů JZD, osob samostatně výdělečně činných a spolupracujících členů jejich rodin a prováděcí vyhláškou č. 308/1952 Ú.1.

U členů JZD a osob samostatně výdělečně činných se jednalo o specifickou právní úpravu. Po formální stránce byl i člen JZD chápán jako osoba samostatně výdělečně činná, neboť se zpravidla nestával zaměstnancem družstva. Vzhledem k tomu, že drtivá většina družstevníků v předcházející době nepodléhala zaměstnaneckému nebo úřednickému pojištění, byla stanovena lhůta pro vyplácení starobních důchodů. Důvody, které vedly k zařazení družstevníků do obecného národního pojištění, plynuly z konkrétních politických okolností a byly dědictvím koncepce národního pojištění, která se v našem státě formovala již od skončení druhé světové války. Zvláštní pojistné systémy zaváděly komunistické režimy pro družstevníky a osoby samostatně činné z důvodu jejich úlohy v ekonomice. Zatímco zaměstnanci v postátněných podnicích pracovali pro stát, tyto skupiny zůstávaly po zaplacení zákonných odvodů majiteli plodů své práce. Proto se předpokládalo, že stát má zabezpečit zaměstnance a ostatním má být umožněno zabezpečit se jiným způsobem. U nás se tyto skupiny dočkaly pouze zvláštních pravidel v rámci univerzalistického systému národního pojištění.¹²⁴

Na základě těchto předpisů došlo ke zlepšení podmínek pro členy JZD III. a IV. typu se společným hospodařením. Nařízení č. 46/1952 Sb. tak preferovalo členy JZD, které přešli k socialistickým formám zemědělské výroby. Člen jednotného zemědělského družstva byl podle své volby zařazen do některého ze šesti pásem, jimž odpovídala odstupňovaná výše pojištěného důchodu a měsíčního pojistného. Pojištěný důchod se zvyšoval za každých pět let práce v družstvu o 5% a za každý rok práce vykonávané po získání nároku na starobní důchod o 15%. Starobní důchod náležel v 65 letech nebo po 20 letech pojištění v 60 letech, za předpokladu, že člen JZD pracuje dále v družstvu, ledaže by byl neschopen práce pro invaliditu nebo stáří – osoba starší 70 let. Člen družstva trvale neschopný jakékoliv výdělečné práce obdržel plný invalidní důchod. Invalidní důchod částečný ve výši 60% pojištěného důchodu náležel členu družstva, který nebyl schopen odpracovat ani polovinu průměru svých pracovních jednotek a byl dále činný v družstvu podle svých schopností.¹²⁵

Členové JZD I. a II. typu a osoby samostatně výdělečně činné byli pojištěni na pevný důchod, který byl stanoven podle výše průměrného ročního vyměřovacího základu a podle délky doby pojištění. Výše důchodu ale byla nižší a podmínky přísnější. Starobní důchod

---

¹²⁴ RÁKOSNÍK, J. Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960. Praha 2010, s. 414-415.

¹²⁵ JERÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 114.

náležel od 65 let věku, byl-li žadatel neschopen vykonávat samostatnou výdělečnou činnost nebo zanechal-li ji se souhlasem národního výboru.¹²⁶ Invalidní důchod náležel jen při plné neschopnosti k jakékoliv výdělečné činnosti. Z výše uvedeného vyplývá, že vládní nařízení zbavovalo občany svobodné volby, zda setrvají v pracovní činnosti, třebaže by jinak nárok na starobní důchod splnili.

Ustanovení výše uvedeného vládního nařízení se nevztahovala na spisovatele, výtvarné umělce, hudební skladatele apod. Pro ně platila ustanovení zákona č. 102/1951 Sb. Podle zákona dále spolupracující členové rodin měli zásadně nárok na důchod podle tohoto zákona, jejich důchod ale nesměl být vyšší než důchod osoby samostatně výdělečně činné, která za ně platila pojistné.

V následujícím období velký význam pro výši dávek důchodového zabezpečení mělo vládní nařízení č. 42/1953 Sb., kterým byly zvýšeny jak mzdy, tak i důchody z národního pojištění a rodinné přídatky. Všechny důchody, které byly po peněžní reformě v červnu 1953 přepočteny v poměru 5:1, nově přiznávané důchody, pokud nedosahovaly určité výše, byly s výjimkou důchodů manželek, zvýšeny o pevné částky, jejichž výše klesala s rostoucí výší důchodu.

Invalidní a starobní důchody, pokud nepřesahovaly po přepočtu na nové peníze 600,- korun měsíčně, byly zvýšeny o přídatky od 70,- korun v nejnižším pásmu do 20,- korun v nejvyšším pásmu. Vdovské důchody a důchody družek nižší než 360,- korun měsíčně byly zvýšeny o 50,- korun až o 20,- korun. Sirotčí důchody, které byly nižší než 200,- korun měsíčně, byly zvýšeny o 60,- korun až o 20,- korun měsíčně. Sociální důchody byly zvýšeny na 190,- korun měsíčně pro jednotlivce a 285,- korun měsíčně pro manželskou dvojici.¹²⁷

Zákonem č. 102/1951 Sb. obsahující předpisy o přebudování národního pojištění došlo k oddělení nemocenského pojištění od důchodového pojištění s účinností od 1. ledna 1952. Vrcholným orgánem nemocenského pojištění se stala Ústřední rada odborů. Ta byla pověřena, aby přebudovala nemocenské pojištění tak, aby se přiblížilo pracujícím a bylo v souladu se

---

¹²⁶ § 18 vládního nařízení č. 46/1952 Sb., o úpravě národního důchodového pojištění členů JZD, osob samostatně výdělečně činných a spolupracujících členů jejich rodin.

¹²⁷ Ke zvýšení sociálních důchodů došlo ale na základě zvláštní vyhlášky č. 207/1953 Ú.l.

zájmy výroby a se zásadou odměny podle zásluh.¹²⁸ Vyhláškou předsedy vlády č. 100/1953 Sb. bylo uveřejněno opatření Ústřední rady odborů o organizaci a provádění nemocenského pojištění zaměstnanců. Provádění nemocenského pojištění bylo přeneseno na větší závody. Do nemocenského pojištění bylo zahrnuto i poskytování rodinných přídavků, výbavného a výběrové rekreace Revolučního odborového hnutí. Dozorem nad prováděním pojištění a nad rozhodováním o dávkách ve větších závodech byly pověřeny závodní rady, které k tomuto účelu zřídily komise národního pojištění, popř. dílenské komise národního pojištění, které se skládaly ze zaměstnanců závodu.

4.2.2. Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců a zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

Oba zákony představovaly další etapu v přebudování národního pojištění, zejména dávkových soustav nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení. Mezi zásadní změny patřilo nahrazení systému odškodňování pracovních úrazů v oblasti důchodového zabezpečení tak, že povinnost náhrady škody utrpěné v důsledku pracovního úrazu se zčásti přenesla na zaměstnavatele, a to s úmyslem snížit četnost pracovních úrazů a zvýšit zainteresovanost zaměstnavatelů na tom, aby dbali na dodržování předpisů o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci. Specifikována byla i otázka ochrany zaměstnanců v obou zákonech.¹²⁹

Zákony dále došlo k zavedení účelově motivovaného upřednostnění jednotlivých kategorií pracujících. Došlo k zavedení tří pracovních kategorií, které představovaly zvláštní preferenci občanů, vykonávajících po vymezenou dobu rizikové práce, resp. práce, u kterých převažovala nebo se předpokládala vyšší rizikovost z hlediska vyšší pravděpodobnosti ohrožení zdraví, anebo práce tzv. společensky významné. Výhody zařazení do první pracovní kategorie se týkaly horníků a výkonných letců a spočívaly v nižší věkové hranici pro odchod do starobního důchodu a ve výši důchodu. Výhody druhé pracovní kategorie, do které byla zařazována preferovaná zaměstnání např. v hutích či chemických závodech, se projevovaly ve výši důchodu. Do třetí pracovní kategorie byla zařazena všechna ostatní nepreferovaná zaměstnání.

---

¹²⁸ JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965, s. 115.

¹²⁹ K tomu podrobně PETRŮV, A. Ochrana zaměstnanců podle § 50 zák. č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění, a § 58 zák. č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení. *Socialistická zákonost*. 1956, roč. 7, s. 537 an.

Došlo také ke zrušení dřívějších výhod státních a veřejných zaměstnanců v nemocenském a důchodovém pojištění, k zavedení nových dávek, částečného invalidního důchodu či důchodu za výsluhu let, snížení věkové hranice pro odchod do starobního důchodu u mužů již jednotně na 60 let a u žen, jakož i u zaměstnanců první pracovní kategorie na 55 let., a to při splnění doby zaměstnání alespoň dvaceti let a dosažení důchodového věku v době trvání zaměstnání nebo nejpozději do dvou let po výstupu z něho. Dále došlo ke zvýšení průměrného výdělku, z něhož se vypočítával důchod. Při výpočtu invalidního a starobního důchodu se do jejich výše promítla výše dosahovaného výdělku a délka doby důchodového zabezpečení.¹³⁰

Také byly zvýšeny dávky nemocenského pojištění, které nahrazovaly ušlý výdělek. Byla zavedena nová peněžitá dávka nemocenského pojištění nahrazující ušlou mzdu, a to podpory při ošetřování člena rodiny jako nárokové dávky po dobu tří pracovních dnů a poté po dobu dalších tří pracovních dnů jako dávky fakultativní, o jejímž přiznání rozhodoval odborový orgán v závodě.

Zákonem č. 54/1956 Sb. byl zcela nově koncipován dávkový systém. Došlo k odloučení věcných dávek, jako byla např. lázeňská péče, dětská rekreace či výběrová rekreace od peněžitých dávek, které představovalo nemocenské, podpora při ošetřování člena rodiny, peněžitá pomoc v mateřství, podpora při narození dítěte, pohřebné a rodinné přídavky.

Následně v nemocenském pojištění došlo ke změně koncepce podpory rodině zákonem č. 16/1959 Sb. tak, že byly nově upraveny podmínky pro přiznání dávky a jejich výše byla odstupňována podle výše příjmu oprávněného, z jehož pojištění se poskytovaly. Tím došlo k rozlišení mezi dávkami, které řešily přirozenou sociální událost, jako bylo např. mateřství od dávek, které řešily sociálně patologickou sociální událost, jako byla např. nemoc. Došlo i ke změně názvu rodinné přídavky na přídavky na děti. Opět podle vzoru sovětské úpravy bylo zákonem č. 32/1957 Sb. upraveno nemocenské pojištění příslušníků ozbrojených sil, tj. vojáků z povolání, žáků vojenských škol a příslušníků bezpečnostních sborů. V případě péče o těhotné ženy a matky došlo později k další změně na základě zákona č. 58/1964 Sb., který vyňal dávky

---

¹³⁰ Srv. HROMADA, J. K novým právním úpravám v oblasti sociálního zabezpečení. *Právník*. 1957, roč. 96, s. 385 an.

související s těhotenstvím a mateřstvím ze soustavy dávek nemocenského pojištění a upravil je odděleně, i když jejich správu nadále ponechal odborům v systému pojištění nemocenského.¹³¹

V případě zákona č. 55/1956 Sb. byla jeho součástí i právní úprava sociální péče.¹³² V případě sociální péče hlavní změnou na základě tohoto zákona bylo její explicitní přenesení na národní výbory. Podle ustanovení § 50 to měl být v budoucnosti stát, který měl na místní úrovni pomáhat osobám, které potřebovaly jeho pomoc, zejména osobám se změněnou pracovní schopností, dětem a starým občanům nebo těžce poškozeným na zdraví. V rámci sociální pomoci byly poskytovány dávky a služby sociální péče, zejména poradenství, pomoc při pracovním umístění, ústavní zaopatření a doplňková péče.

4.3. Sociální zabezpečení v 60. letech

4.3.1. Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 101/1964 Sb.¹³³ představoval deformaci v oblasti sociálního zabezpečení.¹³⁴ Na základě jeho ustanovení došlo k prodloužení požadované doby zaměstnání pro účely vzniku nároku na starobní důchod z dosavadních 20 na 25 let, ke snížení důchodového věku žen v závislosti na počtu vychovaných dětí. Rozšířila se pravomoc národních výborů, zejména v oblasti rozhodování o fakultativních důchodových dávkách. Došlo k rozšíření soudního přezkumu v nárokových věcech důchodového zabezpečení.

Zákonem došlo také v podstatě k likvidaci získaných nároků dřívějšího penzijního nadlepení. V návaznosti na tzv. přebudování národního pojištění na počátku 50. let byly nároky z dosavadního penzijního nadlepení,¹³⁵ převedeny do důchodového připojištění a měly představovat pouze jakýsi doplněk důchodů přiznávaných z národního pojištění a hrazených ze státního rozpočtu. Právě novým zákonem č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, byly omezeny podle výše důchodu a jeho zvýšení. Jestliže nároky z dřívějšího penzijního nadlepení

---

¹³¹ Tato úprava byla pak nahrazena zákonem č. 88/1968 Sb.

¹³² KOLDINSKA, K. Sociální právo. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 17. Též KOLDÍNSKÁ, K., MARKOVÁ, H. Sociální pomoc a právo. Praha 2001.

¹³³ Proveden na základě vyhlášky č. 102/1964 Sb.

¹³⁴ Včetně zákona č. 103/1964 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků.

¹³⁵ To bylo zrušeno vládním nařízením č. 18/1954 Sb.

nepřesáhly spolu s důchodem částku 1000 korun měsíčně, byly nadále zachovány až do výše této částky. Pokud ji přesáhly, byly nároky z nadlepšení zachovány do 100 korun.¹³⁶

Vdovecký důchod a důchod za výsluhu let byl zrušen s tím, že se předpokládalo řešení sociálních situací, pro které byly tyto důchody dosud určeny, sociálními resp. invalidními důchody. Právní úprava důchodového zabezpečení také nepřevzala dřívější výjimečnou možnost přiznání vdovského důchodu družce, pokud žila se zaměstnancem – důchodcem až do jeho smrti ve společné domácnosti, byla-li na něho odkázána výživou a byly-li tu okolnosti hodné zvláštního zřetele,¹³⁷ ale nechala výplaty takových důchodů, jestliže byly přiznány před 1. červencem 1964.

Tento druh vdovského důchodu družky náležející k výše uvedenému datu byl zachován i v pozdější době zákonem č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení,¹³⁸ a také i později za účinnosti právní úpravy důchodového zabezpečení před rokem 1996 se připouštělo výjimečné přiznání nenárokového vdovského důchodu družce cestou odstranění tvrdosti zákona, pokud družka žila s druhem dlouhou dobu až do jeho smrti ve společné domácnosti a byla-li na něho odkázána výživou, především pak, pokud se narodilo z jejich poměru dítě.¹³⁹

Výraznou deformací systému důchodového zabezpečení bylo zavedení progresivní daně z důchodu a omezení, která znamenala zeslabení zásady zásluhovosti a spočívala ve stanovení maximálních hranic pro starobní a invalidní důchody. Starobní důchod ani jeho část nebyla poskytována při zaměstnání.¹⁴⁰

Sociální péči zařadil zákon pod pojem „služby sociálního zabezpečení“. Koncepce sociální péče zůstala ale v podstatě stejná. Nadále jí výlučně poskytovaly národní výbory a jejich komise sociální péče. Jejich činnost řídil a koordinoval Státní úřad sociálního zabezpečení. Provděcí vyhláška ve svém ustanovení stanovila,¹⁴¹ že „Národní výbory

---

¹³⁶ RYBA, J. Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989. In: MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 503 s odkazem na pozn. č. 25.

¹³⁷ Dřívější právní úprava uvedené stanovila v § 21 odst. 6 zákona č. 55/1956 Sb.

¹³⁸ Viz § 156 odst. 6 zákona č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹³⁹ Blíže k tomu SOUKUP, J., HERMAN, J. *Sociální zabezpečení pracujících*. Praha: Práce, 1983, s. 149; RYBA, J. K některým aspektům pozůstalostních důchodů. *Právo a zaměstnání*. 2001, č. 6, s. 5.

¹⁴⁰ Vláda mohla pouze stanovit podle potřeb národního hospodářství výjimky.

¹⁴¹ § 99 odst. 4 vyhlášky č. 102/1964 Sb.

poskytují potřebným občanům především věcnou pomoc; peněžité příspěvky poskytují jen tehdy, jestliže nelze odstranit nepříznivou sociální situaci potřebného občana věcnou pomocí.“

Podle dalšího ustanovení¹⁴² bylo zřizování i rušení ústavů sociální péče vázáno na souhlas národního výboru vyššího stupně, popř. Státního úřadu sociálního zabezpečení. Organizace sociální péče se tak dostala do područí státu. Řídící a kontrolní pravomoci byly svěřeny Státnímu úřadu sociálního zabezpečení. Vlastní činnost na úseku sociální péče prováděly národní výbory, kterým zákon dával možnost zřídit zvláštní komise sociálního zabezpečení.

Pro vývoj sociálního státu se klíčovým stal ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Na základě tohoto ústavního zákona došlo k rozdělení kompetencí mezi federaci a republiky. Některé záležitosti byly svěřeny do společné působnosti federace a obou republik. Tímto způsobem byla upravena i dělba kompetencí v oblasti práce, mezd a sociální politiky. Článek 9 ústavního zákona stanovil, že v těchto oblastech působí v taxativně uvedených věcech orgány České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Článek 22 prohlašoval, že v oblasti práce, mezd a sociální politiky patří do působnosti federace stanovit jednotné zásady pracovněprávních vztahů, mzdové politiky a regulace mzdového vývoje, důchodového a nemocenského zabezpečení a sociální politiky. Sociální péče zde uvedena nebyla, v důsledku čehož byla jako jedna z mála oblastí sociálního zabezpečení svěřena do působnosti republik. Sociální péče byla do působnosti federace navracena až zákonem č. 556/1990 Sb., o změnách zákona o československé federaci.

4.3.2. Nové požadavky na sociální zabezpečení v letech 1968-1969

Nástup demokratizace v první polovině roku 1968 otevřel i otázku překonání nepružného a nevyhovujícího sociálního zabezpečení – důchodového zabezpečení, nemocenského pojištění a sociální péče. Akční program KSČ,¹⁴³ který byl přijat na plenárním zasedání ústředního výboru KSČ v Praze dne 5. dubna 1968 zdůraznil možnost řešení nejnaléhavějších problémů sociální politiky, jakými bylo zvýšení nízkých důchodů včetně

---

¹⁴² § 105 vyhlášky č. 102/1964 Sb.

¹⁴³ Uveřejněn v příloze Rudého práva dne 10. dubna 1968. Srv. TOMEŠ, I. Na počátku byly myšlenky národního pojištění. *Národní pojištění*. 1999, s. 2 an.

možného zakotvení principu růstu sociálních důchodů v souladu s růstem životních nákladů, prodloužení placené mateřské dovolené a pomoc rodinám s dětmi.

Akční program KSC vyslovil a formuloval požadavky, aby ze strany státních orgánů byly odstraněny překážky, které oslabují zájem občanů trvale pokračovat v pracovní činnosti po splnění podmínek nároku na starobní důchod, aby došlo k přezkoumání oprávněnosti některých opatření provedených v souvislosti s přestavbou v roce 1964, jako bylo např. zdanění důchodů a možnost jeho postupného zrušení a aby došlo ke zvýšení sociálního zabezpečení účastníků národního boje za osvobození.

Sociální požadavky byly formovány i na úrovni odborů, které byly koncentrovány do jediné organizace odborářů – Revolučního odborového hnutí, které bylo ze zákona správcem státních prostředků nemocenského pojištění zaměstnanců a osob jim postavených pro účely tohoto pojištění naroveň.

V období od ledna do srpna 1968, resp. ještě do dubna 1969 byly tak na různých úrovních formulovány požadavky, které se vyznačovaly snahou o překonání nivelizační příjmové tendence, o podporu příznivého populačního vývoje v zemi a prohloubení péče o rodiny s dětmi, důchodců a práce neschopných občanů, jakož i uplatnění v praxi nového pojetí sociálních služeb.¹⁴⁴ Zejména se jednalo o tyto požadavky:¹⁴⁵

Požadavek řešení problémů tzv. starodůchodců a stanovení existenčního minima pro důchodce a postupné úpravy nízkých důchodů alespoň na toto minimum,¹⁴⁶ resp. požadavek řešit a stanovit zásady minima životní úrovně a přijetí opatření, aby u všech sociálních skupin bylo alespoň toto minimum zabezpečeno. Tento požadavek uvedený na VI. plenární schůzi Ústřední rady odborů byl pak plně zopakován ještě na VII. všeodborovém sjezdu v březnu 1969.

---

¹⁴⁴ RYBA, J. Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989. In: MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 504.

¹⁴⁵ Vycházím zejména z tamtéž, s. 504-506.

¹⁴⁶ Na problematiku minima upozornili již PINC, K., TOMEŠ, I. Některé zásadní problémy sociálního zabezpečení. *Právník*. 1967, č. 4, s. 346.

K dalšímu požadavku náleželo zrušení nejkřiklavějších deformací v důchodovém zabezpečení, především zrušení zvláštní daně z důchodu,¹⁴⁷ s očekáváním, že dojde ke snížení rozpětí mezi vysokými a nízkými důchody i důchodových maxim a odstranění alespoň v zásadě dispartity mezi důchody přiznanými do konce roku 1956, které byly podrobeny dani ze mzdy, a důchody přiznanými v následujícím období, které, ačkoliv byly v důsledku výhodnější konstrukce vyšší, nepodléhaly zdanění.

Dále se jednalo o požadavek zvýšení základního důchodu v průměru o 8% a zvýšení dosavadní maximální výše důchodu v jednotlivých pracovních kategoriích pro osoby, které po splnění podmínek pro nárok na starobní důchod pokračovaly v trvalé pracovní činnosti. Tento požadavek byl pak upřesněn na VII. všeoborovém sjezdu, kde byla vyzdvižena potřeba zavedení růstu důchodů v závislosti na zvyšování mezd a pohybu cen, odstranění procentních maxim důchodů a přezkoumání dosavadního způsobu výpočtu důchodu podle předpisů sociálního zabezpečení z roku 1964 tak, aby byl brán zřetel k době zaměstnání a sociálním hlediskům, včetně požadavku přehodnocení všech limitujících činitelů při výpočtu důchodu, diferencovaného posouzení věku pro odchod do starobního důchodu po odpracování určitého počtu let v některých odvětvích a požadavku přehodnocení a spravedlivějšího zařazování do pracovních kategorií pro účely důchodového zabezpečení s tím, že by měly být stanoveny nové principy, které by objektivně posuzovaly riziko práce. Podnikům mělo být umožněno vyplácet z vlastních prostředků příspěvek k důchodům podle zásluh a rizika povolání, aniž by se přihlíželo jen k výrobní sféře, ale i ke sféře terciální.

Březnová pátá plenární schůze Ústřední odborové rady a i dubnová šestá plenární schůze Ústřední odborové rady v roce 1968 požadovaly zvýraznění zásluhového hlediska při výpočtu důchodů v závislosti na počtu odpracovaných let a zvýhodnění výpočtu důchodu buď podle celého pracovního období občana, nebo s přihlédnutím k období delšímu než posledních deset let pracovní činnosti. Zde se také ozvaly hlasy, které protestovaly proti tomu, aby si občan teprve na sklonku svých pracovních schopností musel vydělávat na svůj důchod. Mimo jiné bylo s tím požadováno, aby výpočet důchodu se bral z deseti nejvýhodnějších po sobě jdoucích let, kdy občan pracoval.

---

¹⁴⁷ Zavedena zákonem č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení.

Dále to byl požadavek, který prosazoval umožnění zapojení důchodců do pracovního procesu za výhodnějších podmínek a prohlubování jejich pracovní aktivity, především v odvětvích, kde to bylo žádoucí z hlediska národního hospodářství, včetně požadavku, aby vdovám, které pečovaly o děti, nebyl krácen vdovský důchod a u ostatních vdov, aby krácení bylo nově upraveno.

Požadavek přezkoumání dřívějšího zrušení nároků z připojištění, resp. obnovení nároků z penzijního nadlepení podle stavu platného před 1. červencem 1964.

Požadavek zavedení fondového hospodaření s prostředky nemocenského pojištění ve vytvořeném účelovém zařízení v rámci Revolučního odborového hnutí – Správě nemocenského pojištění, spojený s nezbytností vynětí pojistného na nemocenské pojištění z odvodů podniků z hrubého důchodu,¹⁴⁸ a s vytvořením fondu nemocenského pojištění, i když ještě nadále spravovaného odbory.

Požadavek sjednocení nemocenského za první tři dny pracovní neschopnosti pro nemoc nebo úraz s výší z další dny pracovní neschopnosti, neboli požadavek zrušení nižších sazeb nemocenského za první tři dny dočasné pracovní neschopnosti pro nemoc nebo nepracovní úraz, které byly podle výslovného znění důvodové zprávy k návrhu zákona o nemocenském pojištění zaměstnanců (č. 54/1956 Sb.) pouze dočasným opatřením, nutným pro počáteční období vzhledem k nebezpečí výskytu neodůvodněných krátkodobých pracovních neschopností s tím, že bude úkolem vedení závodů, lékařů a odborové organizace, především komisí národního pojištění v závodech, aby vytvářeli předpoklady pro zlepšení zdraví pracujících zejména tím, že se bude předcházet nemocem a úrazům, a že se s předpokládaným snížením absence pro nemoc a úraz bude možno přistoupit i ke zvýšení nemocenského za první tři dny pracovní neschopnosti.

Požadavek, který požadoval odstranění pouhého polovičního nemocenského pro svobodné,¹⁴⁹ kteří neplnili vůči nikomu vyživovací povinnost, při nemocničním nebo jiném ústavním ošetřování, resp. stanovení stejné výše nemocenského při hospitalizaci bez ohledu na to, zda hospitalizovaní mají či nemají vůči někomu vyživovací povinnost.

---

¹⁴⁸ Tím i vyčlenění prostředků nemocenského pojištění ze státního rozpočtu.

¹⁴⁹ Taktéž pro rozvedené nebo ovdovělé.

Požadavek, který prosazoval sjednocení sazeb nemocenského bez závislosti na době zaměstnání a zahrnutí mzdy (odměny) za práci přesčas do výše započitatelného výdělku pro účely výpočtu nemocenského a dalších dávek nemocenského pojištění nahrazujících mzdu.

Požadavek zvýšení maximální hranice průměrné čisté denní mzdy, ze které se příslušnou procentní sazbou vypočítávala denní výše nemocenského a dalších opakujících se peněžitých dávek nemocenského pojištění nahrazujících mzdu, a to z dosavadní hranice 120,- korun, připadajících na pracovní den při pětidenním pracovním týdnu na hranici 150,- korun čisté denní mzdy při pětidenním pracovním týdnu.

Požadavek postupného zlepšování pomoci rodinám s dětmi, zejména pak prodlužování placené mateřské dovolené do dvou až tří let věku dítěte, zavedení pravidelného příspěvku pro všechny ženy, které se rozhodnou zůstat doma s dítětem i po skončení placené mateřské dovolené, a to nejprve po porodu druhého dítěte až do tří let jeho věku, později pak zavedení takového příspěvku již po porodu prvního dítěte, dále zavedení jednorázových částek odstupňovaných podle věku dítěte v závislosti na pohybu cen, zavedení jednotných přídavků na děti bez rozdílu sociálního a příjmového postavení živitele dětí, odstupňovaných pouze podle počtu dětí a při předpokládaném opuštění slev na dani ze mzdy z tohoto titulu od druhého dítěte, další úpravy přídavků na děti zvláště na třetí a čtvrté dítě tak, aby se tyto dávky staly výrazným stimulem pro zvýšení žádoucí populace, včetně běžné valorizace přídavků na děti podle výše životních nákladů, zvýšení jednorázové výpomoci při narození dítěte na 1000,- korun. Požadavek, aby se ustoupilo od zvýšení cen jídel ve školních jídelnách a cen dalších potřeb pro děti, která by ve skutečnosti znehodnotila připravovanou úpravu přídavků na děti.

Stěžejní sociální požadavky se staly již součástí programového prohlášení nové vlády v dubnu 1968, jako např. zvýšení nízkých důchodů, které byly jediným nebo hlavním zdrojem příjmu, pozdější zvýšení všech základních důchodů v průměru o 8% včetně zlepšení sociálního zabezpečení účastníků národního odboje za osvobození a včetně odstranění překážek při pracovní činnosti po splnění nároku na starobní důchod, prodloužení mateřské dovolené a zvýšení peněžité pomoci v mateřství, jakož i zvýšení jednorázové podpory při narození dítěte a zvýšení přídavků na děti spojené se zrušením dosavadní slevy na daních u živitelů dětí s tím, že se tato dávka bude poskytovat bez rozdílu sociálního postavení živitele a jeho příjmů a bude odstupňována podle počtu dětí v rodině.

Řada sociálních předsevzetí se realizovala ještě na počátku léta roku 1968, a to v rámci komplexu sociálních zákonů, které schválilo Národní shromáždění dne 27. června 1968.

4.4. Sociální zabezpečení v 70. letech

4.4.1. Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení měl redukovat nejkřiklavější deformace důchodového zabezpečení, k nimž došlo na základě zákona v roce 1964 a představoval vlastně realizaci sociálních požadavků z let 1968-1969.¹⁵⁰ K nejvýznamnějším změnám, které tento zákon přinesl, patřilo zejména zrušení zvláštní daně z důchodu, zavedení jednotného systému důchodového zabezpečení a sociální péče pro zaměstnance a družstevní rolníky a další skupiny občanů, zvýšení maximálních hranic důchodů, znovuzavedení důchodů za výsluhu let, výhodnější úprava zvyšování důchodu těm, kteří pracovali po vzniku nároku na starobní důchod, aniž by ho pobírali.

Zákonem o sociálním zabezpečení byly určeny nejnižší částky důchodů,¹⁵¹ které byly jediným zdrojem příjmu důchodce. Pro invalidní, starobní, vdovské a pro sirotčí (oboustranně osiřelého dítěte) důchody byla stanovena částka 600,- korun.

Tato suma platila i pro souběhy důchodů s jinými příjmy. Pokud pobíraný důchod, resp. pobíraný důchod spolu s jiným příjmem nedosáhl stanovené výše, dorovnával se pobíraný důchod do této výše. Totéž platilo pro invalidní a starobní důchody, na něž byl kromě důchodce odkázán též rodinný příslušník, o kterém to stanovil příslušný právní předpis. V tomto případě se jednalo o částku 1 100,- korun. Navýšení bylo podmíněno objektivní neschopností důchodce nebo jeho rodinného příslušníka způsobenou věkem, zdravotním postižením nebo jinou závažnou příčinou, zvýšit si životní úroveň vlastní prací.

Zákon č. 121/1975 Sb. představoval první právní úpravu, která diferencovala jednotlivé stupně bezmocnosti. Jednalo se o částečnou, převážnou a úplnou bezmocnost. Poprvé byly v tomto případě stanoveny konkrétní částky zvýšení a bylo tak upuštěno od stanovení výše

---

¹⁵⁰ Avšak ne všech. Např. nebyl splněn požadavek obnovení nároku z penzijního nadlepení i z důchodových přípojištění.

¹⁵¹ § 42 zákona č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení.

dávky procentním podílem z výše důchodu. Zvýšení činilo při částečné bezmocnosti 200,- korun, při převážné bezmocnosti 300,- korun a při úplné bezmocnosti 400,- korun. Důchod spolu se zvýšením pro bezmocnost nesměl ale přesáhnout částku 1800,- korun měsíčně.

Věkovou hranicí, od které bylo možno přiznat výchovného pro bezmocnost, bylo ponecháno dosažení 7 let. Nárok na výplatu dávky neměly osoby, které byly umístěny v ústavech sociální péče, a to od počátku pobytu. Dospělí i dětští dlouhodobě hospitalizovaní pacienti v psychiatrických léčebnách ztráceli nárok na výplatu dávky počínaje čtvrtou měsíční splátkou, v ostatních léčebných ústavech počínaje pátou měsíční splátkou. Podle zákona nebyla výplata zvýšení důchodu pro bezmocnost poskytována důchodcům, kteří se nacházeli v ústavní péči. Právní úprava nebyla ale důsledná a nezahrnovala všechna zařízení, která v té době ústavní péči poskytovala. S cílem odstranit morálně i ekonomicky nepřijatelný stav, kdy některým příjemcům ústavní péče byla poskytována jak nezbytná péče a dalším nikoliv, bylo stanoveno, že výplata zvýšení důchodu pro bezmocnost nebude poskytována pacientům všech typů ústavů a léčebných zařízení, a to od čtvrté splátky důchodu splatné po dni přijetí nebo umístění v takovém ústavu nebo zařízení.

Jelikož zákon nespécifikoval kdy je důchodce částečně, převážně nebo úplně bezmocný,¹⁵² bylo zmocňovacím ustanovením tehdejšímu federálnímu ministerstvu práce a sociálních věcí uloženo toto stanovit podzákoným právním předpisem po projednání se zúčastněnými ústředními orgány a s Ústřední radou odborů.

4.4.2. Vyhláška č. 128/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení

Vyhláška č. 128/1975 Sb., kterou se prováděl výše uváděný zákon, se zaměřovala na otázky dávkové, zejména na otázky úpravy výše příjmů s ohledem na poskytování zvýšení důchodu pro bezmocnost. Pro účely krácení vdovského důchodů nebylo zvýšení důchodu pro bezmocnost zahrnováno do úhrnu důchodů a příjmu z výdělečné činnosti. Stejně tomu bylo u vlastního příjmu dítěte při posuzování nároku na sirotčí důchod, výchovné a zaopatřovací příspěvek.

---

¹⁵² Srv. § 47 zákona č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení.

Vyhláška také řešila problematiku pojmového vymezení úpravy bezmocnosti z hlediska nového rozčlenění do tří stupňů. Právní zákonná úprava, jak bylo výše naznačeno, byla v tomto směru velmi stručná a poskytovala tak konkrétním orgánům, zejména, kterým příslušelo posouzení zdravotního stavu oprávněné osoby, širokou diskreční pravomoc.

Vyhláškou bylo stanoveno,¹⁵³ že částečně bezmocný je ten, kdo potřebuje dlouhodobě pomoc jiné osoby při některých nezbytných životních úkonech, převážně bezmocný je ten, kdo potřebuje dlouhodobě pravidelnou pomoc jiné osoby při hlavních životních úkonech a úplně bezmocný je ten, kdo potřebuje dlouhodobě trvalé ošetřování a pomoc jiné osoby při všech životních úkonech.

Rozdíl mezi pomocí a pravidelnou pomocí nebyl vyhláškou specifikován. Ani pojem životní úkon nebyl explicitně definován, pouze byl implicitně naznačen kazuistickým výčtem, v případě stanovení rozdílu mezi nezbytnými životními úkony a hlavními životními úkony. Za nezbytné životní úkony byly označeny mytí, oblékání a česání. Z hlavní životní úkony byly označeny chůze a výkon fyziologické potřeby.

Vyhláškou byla také rozšířena jednotlivá ustanovení zákona,¹⁵⁴ která se týkala důchodového pojištění jednotlivě hospodařících rolníků. Ustanovením § 102 vyhlášky bylo doplněno ustanovení § 8, písm. c) zákona co do adresátů právní normy, v němž byl výčet dávek poskytovaných z důchodového pojištění jednotlivě hospodařících rolníků rozšířen o zvýšení důchodu a výchovného pro bezmocnost. V ustanovení § 111 vyhlášky se pak duplicitně s ustanovením § 47 zákona stanoví výše dávky při jednotlivých stupních bezmocnosti.

Ustanovení § 115 vyhlášky obsahovalo úpravu důchodu, který byl jediným zdrojem příjmu jednotlivě hospodařícího rolníka. Vyhláška obligatorně nařizovala zvýšit starobní, invalidní, vdovský nebo sirotčí důchod oboustranně osiřelého dítěte po jednotlivě hospodařícím rolníkovi, který je jediným zdrojem příjmu důchodce na částku 600,- korun měsíčně. Pokud měl důchodce další příjem, mohl být starobní důchod zvýšen jen na částku, která v součtu s jeho dalšími příjmy nepřekročila v úhrnu 600,- korun měsíčně. Pokud byl jiným příjmem poživatelky vdovského důchodu starobní nebo invalidní důchod, zvyšovaly se jen tyto přímé

---

¹⁵³ Viz § 29 vyhlášky č. 128/1975 Sb.

¹⁵⁴ Viz část třetí, díl první vyhlášky č. 128/1975 Sb.

důchody. Při souběhu sirotčího důchodu s invalidním nebo vdovským důchodem se zvyšoval jen důchod invalidní nebo vdovský. V případě, že byl na důchod odkázán též rodinný příslušník důchodce, mohl být tento důchod, resp. úhrn důchodu a jiných příjmů, zvýšen na částku 1 100,- korun měsíčně. Stejná částka byla hranicí zvýšení důchodu pro jednoho z manželů, kteří oba měli důchody nižší. Důchod bylo možno takto zvýšit jen tehdy, když si důchodce nebo rodinný příslušník nemohl zvýšit životní úroveň vlastní prací z důvodu vysokého věku, nepříznivého zdravotního stavu nebo jiných vážných důvodů. Při tomto zvyšování důchodu se mimo jiné nepřihlíželo ke zvýšení důchodu nebo výchovného pro bezmocnost.

4.4.3. Zákon č. 129/1975 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Tímto zákonem byly stanoveny kompetence jednotlivých orgánů k rozhodování ve věcech zvýšení důchodu pro bezmocnost. Jako orgány sociálního zabezpečení byly ustanoveny Ministerstvo práce a sociálních věcí České socialistické republiky, Úřad důchodového zabezpečení v Praze, národní výbory a ministerstva vnitra a spravedlnosti České socialistické republiky v mezích jejich osobní působnosti. V původním zákonu, tj. zákonu č. 121/1975 Sb. byla působnost ve věcech bezmocnosti svěřena pouze okresním národním výborům a jejich orgánům. Okresní národní výbory rozhodovaly o zvýšení důchodu manželky pro bezmocnost a o zvýšení sociálního důchodu pro bezmocnost. Posudky o bezmocnosti vydávaly posudkové komise sociálního zabezpečení, které se zřizovaly při okresních národních výborech.

4.4.4. Vyhláška č. 130/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Touto vyhláškou došlo k úpravě ustanovování, jednání a složení posudkových komisí sociálního zabezpečení.¹⁵⁵ Okresní a krajské národní výbory volily předsedu posudkové komise sociálního zabezpečení a jeho zástupce z řad poslanců. Dalšími členy byli povinně voleni zástupci Revolučního odborového hnutí, výrobních družstev, ozbrojených sil, útvarů Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra, Sboru nápravné výchovy, zástupce jednotných

---

¹⁵⁵ Schválena byla dne 19. listopadu 1975, ve Sbírce zákonů zveřejněna 28. listopadu 1975. Účinnosti nabyla 1. ledna 1976.

zemědělských družstev, okresního výboru Českého svazu protifašistických bojovníků, lékař posudkové služby sociálního zabezpečení, lékař státní zdravotní správy, lékař ozbrojených sil, lékař Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra, lékař železničního zdravotnictví a lékař – člen Svazu protifašistických bojovníků na návrh příslušných orgánů a organizací a pracovníků příslušného odboru národního výboru.

Posudkové komise sociálního zabezpečení jednaly a byly usnášení schopné za přítomnosti předsedy nebo jeho zástupce, zástupce Revolučního odborového hnutí, lékaře posudkové služby sociálního zabezpečení, jednoho z lékařů zdravotní správy a pracovníka příslušného odboru národního výboru, který vykonával funkci tajemníka komise. Další složení komise záviselo na tom, kdo byl účastníkem řízení. K jednání posudkové komise mohly být přizvány i další osoby, mimo jiné ošetřující lékař posuzované osoby, pokud to bylo nezbytné v zájmu posouzení zdravotního stavu účastníka řízení a také i jiné osoby, od kterých se dalo očekávat, že přispějí k objasnění závažných okolností, které byly důležité pro rozhodnutí komise. Posudkové komise se usnášely prostou většinou hlasů přítomných členů. Při rovnosti hlasů rozhodoval hlas předsedy.

Posudková komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru vycházela z lékařských zpráv ošetřujícího lékaře posuzované osoby. Lékařské zprávy pro jednání posudkové komise sociálního zabezpečení krajského národního výboru vyhotovoval lékař, který byl členem této komise. Zdravotnická zařízení měl povinnost poskytnout posudkovým lékařům sociálního zabezpečení okresních národních výborů potřebnou lékařskou dokumentaci. Lékaři, kteří byli členy posudkových komisí sociálního zabezpečení okresních a krajských národních výborů prováděli kontrolu správnosti a úplnosti podkladové zdravotnické dokumentace, kterou mohli doplnit vlastním vyšetřením a činit závěr, zda a od jakého data je zdravotní stav posuzované osoby dlouhodobě nepříznivý.

4.5. Sociální zabezpečení v 80. letech

4.5.1. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení

Jelikož se jedná o poslední zákon o sociálním zabezpečení sledovaného období, bude mu v rámci juristického rozboru věnována větší pozornost v této práci.¹⁵⁶ Zákonem byly stanoveny základní zásady v oblasti sociálního zabezpečení.¹⁵⁷ Např. právo na sociální zabezpečení bylo zaručeno všem občanům, dávky a služby sociálního zabezpečení poskytoval stát, dávky sociálního zabezpečení nepodléhaly dani, právo na dávky sociálního zabezpečení nezanikalo uplynutím času.

Zákonem bylo také stanoveno, kdo se podílí na provádění sociálního zabezpečení. Podle zákona se podíleli na provádění sociálního zabezpečení pracující a občané prostřednictvím národních výborů, odborových, družstevních a jiných volených orgánů. Orgány sociálního zabezpečení měly postupovat při plnění svých úkolů v úzké součinnosti s orgány Revolučního odborového hnutí, s obdobnými orgány členy výrobních družstev a s orgány Svazů družstevních rolníků.¹⁵⁸

Dle zákona sociální zabezpečení zahrnovalo důchodové zabezpečení, sociální péči a nemocenské zabezpečení umělců, kteří svou činnost nevykonávali v pracovním poměru nebo obdobném pracovním vztahu, občanů poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru, jednotlivě hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících.¹⁵⁹

Z důchodového zabezpečení se poskytovaly tyto dávky:¹⁶⁰

a) důchody

1. starobní,
2. invalidní,

---

¹⁵⁶ Vycházím ze znění viz http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0074_04.htm.

¹⁵⁷ § 1 odst. 1- 6 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁵⁸ § 1 odst. 6 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁵⁹ § 2 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁰ §7 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

3. částečný invalidní,
4. za výsluhu let,
5. vdovský,
6. sirotčí,
7. manželky,
8. sociální,
9. osobní;

b) zvýšení důchodu pro bezmocnost;

c) výchovné k důchodům a příspěvek k výchovnému;

d) další dávky poskytované důchodcům

1. lázeňská péče,
2. podpora při narození dítěte,
3. pohřebné.

Pro čely důchodového zabezpečení došlo k zařazení zaměstnání podle druhů vykonávaných prací do tří pracovních kategorií. Do první kategorie byly zařazeny zaměstnání, ve kterých se vykonávaly soustavně a v průběhu kalendářního měsíce převážně rizikové práce, při kterých docházelo k častým a trvalým poruchám zdraví pracujících působením škodlivých fyzikálních a chemických vlivů. Jednalo se o tato zaměstnání:¹⁶¹

- a) v hornictví se stálým pracovištěm pod zemí v hlubinných dolech,
- b) ostatní zaměstnání v hornictví vykonávaná pod zemí v hlubinných dolech,
- c) pod zemí při provádění podzemních staveb hornickým způsobem,
- d) zaměstnání členů leteckých posádek a pracujících soustavně činných v letadlech za letu,
- e) zaměstnání členů posádek námořních lodí,

---

¹⁶¹ § 14 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

f) zaměstnání, v nichž se vykonávají zvláště těžké a zdraví škodlivé práce v hutích nebo v těžkých chemických provozech,

g) kesonářů a potápěčů,

h) vykonávaná v prostředí ohroženém ve významné míře ionizujícím zářením při úpravě a konečném zpracování radioaktivních surovin, v jaderných elektrárnách a při obsluze cyklotronu a výzkumného reaktoru,

i) vykonávané s prokázanými chemickými karcinogeny a při pracovních procesech s rizikem chemické karcinogenity,

j) v hornictví vykonávaná pod spodní úrovní nadloží a na skrývce v povrchových dolech (lomech) na uhlí, na radioaktivní nerosty a na nerosty, z nichž lze průmyslově vyrábět kovy, na magnezit, osinek, tuhu, kaolín, žáruvzdorné jíly, keramické lupky, sádrovec, živec a na křemen a křemenec k chemicko-technologickému zpracování nebo ke zpracování tavením,

k) v těžbě a při opracování kamene, při mletí a drcení křemene, křemence a živce, při formování žáruvzdorných výrobků a při úpravě keramických surovin, vykonávaná v prostředí vysoká koncentrace agresivního fibroplastického prachu, pokud jsou pracující při výkonu těchto zaměstnání nadměrně ohroženi silikózou a zaměstnání sklářů dutého skla,

l) ve stokové síti v podzemních prostorách.

Do II. pracovní kategorie byla zařazena zaměstnání, v nichž se vykonávaly soustavně a v průběhu kalendářního měsíce převážně práce, při kterých byly pracující:¹⁶²

a) velmi významně obtěžováni látkami, prostředím nebo pracovními postupy, takže po dlouholetém výkonu těchto prací vznikají trvalé škody na jejich zdraví,

b) obtěžováni látkami, prostředím nebo pracovními postupy, i když k trvalým škodám na jejich zdraví dochází jen výjimečně, jestliže se tyto práce vyznačují trvalou a nadměrnou namáhavostí nebo trvalým a nadměrným nebezpečím úrazu, která zpravidla nelze ovlivnit technickými opatřeními,

---

¹⁶² § 14 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

c) pověření činností v zahraničí obtěžování nepříznivými pracovními a životními podmínkami v tropických nebo jinak zdravotně obtížných oblastech.

Do III. pracovní kategorie patřila zaměstnání, která nebyla zařazena do I. nebo II. pracovní kategorie.¹⁶³

Starobní důchod

Zákonem byly stanoveny podmínky nároku na starobní důchod, rozlišoval nárok na starobní důchod u muže a ženy, podle věku, délky zaměstnání, u žen ještě podle počtu vychovaných dětí.¹⁶⁴ Podle zákona měl muž nárok na starobní důchod následovně:¹⁶⁵

a) 55 let, byl-li zaměstnán nejméně 15 roků v zaměstnání uvedeném v § 14 odst. 2 písm. a) nebo nejméně 10 roků v takovém zaměstnání v uranových dolech,

b) 55 let, byl-li zaměstnán nejméně 15 roků v zaměstnání uvedeném v § 14 odst. 2 písm. b), jestliže byl z tohoto zaměstnání převeden nebo uvolněn z důvodů uvedených v § 12 odst. 3 písm. d) a e),

c) 55 let, byl-li zaměstnán nejméně 20 roků v zaměstnání uvedeném v § 14 odst. 2 písm. b) až h),

d) 58 let, byl-li zaměstnán nejméně 20 roků v zaměstnání uvedeném v § 14 odst. 2 písm. i) až l), nebo

e) 60 let.

Žena měla nárok na starobní důchod, pokud byla zaměstnána alespoň 25 let,¹⁶⁶ a dosáhla věku alespoň:

a) 53 let, vychovala-li pět nebo více dětí,

b) 54 let, vychovala-li tři nebo čtyři děti,

c) 55 let, vychovala-li dvě děti,

---

¹⁶³ § 14 odst. 4 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁴ § 21 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁵ § 21 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁶ § 21 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

d) 56 let, vychovala-li jedno dítě, nebo

e) 57 let.

Zákonem byla stanovena nejvyšší měsíční výměra starobního důchodu. Ta činila:¹⁶⁷

a) 3800 Kčs, byl-li občan zaměstnán nejméně 15 roků v zaměstnání uvedeném v § 14 odst. 2 písm. a) nebo nejméně 10 roků v takovém zaměstnání v uranových dolech,

b) 3250 Kčs, byl-li občan zaměstnán nejméně 20 roků v zaměstnání I. pracovní kategorie nebo jde-li o občana uvedeného v § 21 odst. 1 písm. b),

c) 2900 Kčs, byl-li občan zaměstnán nejméně 20 roků v zaměstnání II. pracovní kategorie, nebo

d) 2800 Kčs.

Zákonem byla také stanovena nejnižší měsíční výměra starobního důchodu, a to 550,- korun měsíčně.¹⁶⁸

Invalidní důchod

Kromě podmínek nároku na starobní důchod, stanovil zákon také podmínky nároku na invalidní důchod. Zákon rozlišoval čtyři druhy invalidního důchodu: invalidní důchod, invalidní důchod v mimořádných případech, invalidní důchod v souvislosti s plněním úkolů v ozbrojených silách a částečný invalidní důchod.

Invalidní důchod

Nárok na invalidní důchod měla osoba, která se stala invalidní, byla zaměstnána po dobu potřebnou pro nárok na tento důchod a v době vzniku invalidity nesplňovala podmínky nároku na důchod starobní, nebo následkem pracovního úrazu.¹⁶⁹

Doba zaměstnání potřebná pro nárok na invalidní důchod činila podle věku:¹⁷⁰ do 20 let – méně než 1 rok, nad 20 let do 22 let – 1 rok, nad 22 let do 24 let – 2 roky, nad 24 let do 26 let – 3 roky, nad 26 let do 28 let – 4 roky a nad 28 let – 5 roků.

---

¹⁶⁷ § 24 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁸ § 25 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁶⁹ § 29 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷⁰ § 29 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

Zákon také specifikoval, kdo je považován za invalidního. Invalidním byl považován občan, který pro dlouhodobý nepříznivý zdravotní stav nebyl schopen vykonávat jakékoliv soustavné zaměstnání, nebo výkon takového zaměstnání by vážně zhoršil jeho zdravotní stav, nebo byl sice schopen vykonávat soustavné zaměstnání, avšak jen zcela nepřiměřeně jeho dřívějším schopnostem a společenskému významu dosavadního zaměstnání, nebo byl schopen vykonávat soustavné zaměstnání jen za zcela mimořádných podmínek.¹⁷¹

Nejvyšší a nejnižší výměra invalidního důchodu byla stanovena obdobně, jako tomu bylo u starobního důchodu.¹⁷²

Invalidní důchod v mimořádných případech

Zákon pamatoval také na poskytnutí invalidního důchodu v mimořádných případech, tj. kdy nebyly splněny podmínky pro invalidní důchod. Podle jeho ustanovení měl na invalidní důchod nárok i občan, který se se stal invalidním a získal dobu zaměstnání potřebnou pro nárok na invalidní důchod v kterémkoliv období 10 rok dokončeném po vzniku invalidity; u občana mladšího 24 let činila potřebná doba dva roky. Dále měl nárok na invalidní důchod také tehdy, jestliže se stal invalidním před dovršením věku, v němž končí návštěva základní školy, nemohl být proto zaměstnán vůbec nebo po dobu potřebnou pro nárok na tento důchod, a dosáhl věku 18 let.¹⁷³

Invalidní důchod v souvislosti s plněním úkolů v ozbrojených silách

Nárok na invalidní důchod měl též občan, který se stal invalidním následkem úrazu nebo onemocnění vzniklých v době, kdy konal službu v ozbrojených silách, s výjimkou služby vojáka z povolání,¹⁷⁴ a dále příslušník Lidových milicí, pomocník Pohraniční stráže, člen Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti, občan povoláný k osobním úkonům podle předpisů o obraně Československé socialistické republiky a účastník civilní obrany, přípravy k obraně československé socialistické republiky,¹⁷⁵ nebo branné výchovy,¹⁷⁶ jestliže se stal invalidním

---

¹⁷¹ § 29 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷² Viz § 31 Nejvyšší míra invalidního důchodu a § 32 Nejnižší míra invalidního důchodu zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷³ § 33 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷⁴ § 34 odst. 1, písm. a) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷⁵ Zde s odkazem na zákon č. 40/1961 Sb., o obraně Československé socialistické republiky, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁷⁶ Zde s odkazem na zákon č. 73/1973 Sb., o branné výchově, ve znění pozdějších předpisů.

následkem úrazu nebo onemocnění vzniklých v době plnění svých úkolů,¹⁷⁷ nebo občan, jenž nekonal službu v ozbrojených silách a stal se invalidním následkem úrazu, který byl bez jeho zavinění způsoben bojovým prostředkem.¹⁷⁸ Podmínka doby zaměstnání potřebné pro nárok na invalidní důchod se pro nárok považovala dle zákona vždy za splněnou.¹⁷⁹

Pro výši invalidního důchodu podle odstavců 1 a 2 platilo ustanovení § 30 odst. 1 až 6 a § 31 zákona. Pokud ale šlo o občana uvedeného v odstavci 1 písm. a, který se stal invalidním následkem úrazu nebo onemocnění vzniklých při výkonu služby v ozbrojených silách nebo v přímé souvislosti s ním, a občana uvedeného v odstavci 1 písm. b), který se stal invalidním následkem úrazu nebo onemocnění vzniklých při plnění svých úkolů nebo v přímé souvislosti s ním, vyměřil se invalidní důchod ve výši stanovené pro případ invalidity následkem pracovního úrazu utrpěného při plnění pracovních úkolů v zaměstnání I. pracovní kategorie.¹⁸⁰ Občanu uvedenému v odstavci 1 písm. c) náležel invalidní důchod od dovršení věku 18 let.¹⁸¹

Částečný invalidní důchod

Nárok na částečný invalidní důchod získal ten, jestliže se stal částečně invalidním a byl zaměstnán po dobu potřebnou pro nárok na tento důchod, nebo částečně invalidním následkem pracovního úrazu.¹⁸² Občan byl částečně invalidní, jestliže pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav byl schopen vykonávat dosavadní nebo jiné stejně kvalifikované zaměstnání jen za zvlášť ulehčených pracovních podmínek, nebo jen jiné zaměstnání méně kvalifikovaně a v důsledku toho jeho výdělek podstatně poklesl.¹⁸³ Za částečně invalidní se považovala osoba také tehdy,¹⁸⁴ jestliže jí dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav značně ztěžoval obecné životní podmínky, i když její výdělek podstatně nepoklesl.¹⁸⁵ Částečný invalidní důchod činil polovinu invalidního důchodu.¹⁸⁶ Částečný invalidní důchod občana, jehož částečná invalidita byla následkem pracovního úrazu, činila polovinu invalidního důchodu, který by mu náležel při pracovním úrazu.¹⁸⁷

---

¹⁷⁷ § 34 odst. 1, písm. b) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷⁸ § 34 odst. 1, písm. c) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁷⁹ § 34 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸⁰ § 34 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸¹ § 34 odst. 4 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸² § 37 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸³ § 37 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸⁴ § 37 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸⁵ Zdravotní postižení značně ztěžující obecné životní podmínky měl podle zákona vymezit prováděcí předpis.

¹⁸⁶ § 37 odst. 5 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸⁷ § 37 odst. 6 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

Důchod za výsluhu let

Podle ustanovení § 40 zákona měl nárok na důchod za výsluhu let, pokud byl zaměstnán po dobu potřebnou pro nárok na tento důchod jako:¹⁸⁸

a) velitel letadla, pilot, navigátor, palubní technik-inženýr, palubní mechanik, radiotelegrafista, radiotelefonista, palubní průvodčí, a byl-li zaměstnán ve Svazu pro spolupráci s armádou, též výsadkář-instruktor (dále jen "výkonný letec"),

b) řídicí letového provozu vykonávající zaměstnání II. pracovní kategorie v organizacích v oboru působnosti federálních ministerstev dopravy a národní obrany (dále jen "řídicí letového provozu"), nebo

c) umělec v pracovním poměru uvedený v odstavci 2,

a skončil uvedené zaměstnání.

Umělcem pro účely poskytování důchodu za výsluhu let byl:¹⁸⁹

a) sólista opery, státního divadla, sólista hudebního divadla, dirigent a člen orchestru státní operní scény, dirigent a člen státního symfonického orchestru a profesionálního komorního souboru, profesionální koncertní umělec-sólista, taneční umělec (sólista baletu, choreograf, člen baletního sboru) státního divadla,

b) dirigent, člen symfonického orchestru, vokální sólista a taneční umělec (sólista baletu, choreograf, člen baletního sboru) Armádního uměleckého souboru Víta Nejedlého nebo Vojenského uměleckého souboru kapitána Jána Nálepky,

c) sólista pantomimy,

d) artista, jehož zaměstnání je zařazeno do II. pracovní kategorie,

e) dirigent a člen orchestru jiné než státní operní scény a jiného než státního symfonického orchestru, určeny ministerstvem kultury republiky po projednání s příslušným výborem Odborového svazu pracovníků umění, kultury a společenských organizací a s příslušným uměleckým svazem podle umělecké úrovně umělce a uměleckého tělesa, jehož byl členem,

---

¹⁸⁸ Odst. 1 § 40 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁸⁹ Odst. 2 § 40 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

f) taneční umělec (sólista baletu, choreograf, člen baletního sboru) a vokální sólista reprezentačního uměleckého státního souboru určeného ministerstvem kultury republiky po projednání s příslušným výborem Odborového svazu pracovníků umění, kultury a společenských organizací a s příslušným uměleckým svazem.

Doba zaměstnání potřebná pro nárok na důchod za výsluhu let činila:¹⁹⁰

- a) 20 roků zaměstnání sólisty baletu, choreografa nebo artisty,
- b) 22 roků zaměstnání člena baletního sboru,
- c) 25 roků zaměstnání sólisty opery, hudebního divadla nebo pantomimy,
- d) 25 roků zaměstnání výkonného letce,
- e) 25 roků zaměstnání řídicího letového provozu,
- f) 30 roků zaměstnání dirigenta, člena orchestru, vokálního sólisty, člena profesionálního komorního souboru nebo koncertního umělce-sólisty.

Důchod za výsluhu let činí 50 % průměrného měsíčního výdělku.¹⁹¹ Důchod za výsluhu let výkonného letce a řídicího letového provozu se zvyšoval od 26. roku zaměstnání o 3 % průměrného měsíčního výdělku za každý další rok jejich zaměstnání až do výše 75 % průměrného měsíčního výdělku, šlo-li o výkonného letce, nebo až do výše 70 %, šlo-li o řídicího letového provozu.¹⁹² Výkonnému letci, který po vzniku nároku na důchod za výsluhu let a přiznání tohoto důchodu nepožádal a byl dále zaměstnán jako řídicí letového provozu, se doba tohoto zaměstnání započítávala pro zvýšení nároku na důchod za výsluhu let výkonného letce, avšak jen do výše 70 % průměrného měsíčního výdělku.¹⁹³

Vdovský důchod

Podmínky nároku na vdovský důchod stanovilo ustanovení § 45 zákona o sociálním zabezpečení. Nárok na vdovský důchod měla vdova po manželovi, který splnil ke dni smrti podmínky pro nárok na starobní důchod nebo splnil ke dni smrti podmínku potřebné doby

---

¹⁹⁰ § 41 odst. 1 § 40 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹¹ § 42 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹² § 42 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹³ § 42 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

zaměstnání pro nárok na invalidní důchod nebo důchod za výsluhu let anebo zemřel následkem pracovního úrazu, popřípadě úrazu nebo onemocnění,¹⁹⁴ nebo byl poživatelem důchodu starobního, invalidního, částečného invalidního nebo za výsluhu let.

Nárok na vdovský důchod měla vdova po dobu jednoho roku od smrti manžela.¹⁹⁵ Po uplynutí této doby měla nadále nárok na vdovský důchod, pokud:¹⁹⁶

- a) byla invalidní,
- b) pečovala aspoň o jedno nezaopatřené dítě,
- c) vychovala aspoň tři děti,
- d) dosáhla věku 45 let a vychovala dvě děti,
- e) dosáhla věku 50 let, nebo
- f) dosáhla věku aspoň 40 let ke dni smrti, manžela, který zemřel následkem pracovního úrazu utrpěného při plnění pracovních úkolů v zaměstnání I. pracovní kategorie za okolností uvedených v § 19 odst. 1 nebo který zemřel za okolností uvedených v § 34 odst. 3 větě druhé.

Nárok na vdovský důchod zanikl provdáním.¹⁹⁷

Výše vdovského důchodu činila 60 % důchodu starobního, invalidního nebo za výsluhu let, na který měl nebo by měl nárok manžel v době smrti; při splnění podmínek pro nárok na dva důchody se vdovský důchod vypočítával z vyššího důchodu.¹⁹⁸ Po poživateli částečného invalidního důchodu, který nebyl zaměstnán, se vdovský důchod vyměřoval z invalidního důchodu, na který by měl poživatel částečného invalidního důchodu nárok v době smrti.¹⁹⁹ Vdovský důchod po poživateli invalidního důchodu se na žádost vyměřil z invalidního důchodu, na který měl poživatel tohoto důchodu nárok při novém vyměření; za den vzniku nároku na nové vyměření invalidního důchodu se v tomto případě považoval den smrti důchodce.²⁰⁰

---

¹⁹⁴ Muselo jít o úraz nebo onemocnění, které bylo uvedeno v § 34 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹⁵ § 46 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹⁶ § 46 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹⁷ § 46 odst. 7 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹⁸ § 47 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

¹⁹⁹ § 47 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁰ § 47 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

Vdovský důchod činil nejméně 450,- korun měsíčně. Nesměl však přesáhnout výši důchodu zemřelého, z něhož byl vdovský důchod vyměřen.²⁰¹ Vdovský důchod vdovy, která nežila s manželem v době jeho smrti ve společné domácnosti; a rozvedené ženy nesměl být vyšší než výživné, popřípadě příspěvek na výživu.²⁰² ustanovení odstavce 4 o nejnižší výměře vdovského důchodu zde neplatí. Pokud měla nárok na vdovský důchod vdova i rozvedená žena, nesměl úhrn jejich vdovských důchodů převyšovat důchod zemřelého. Pokud by úhrn byl vyšší, snižovaly se tyto důchody poměrně.²⁰³

Sirotčí důchod

Na sirotčí důchod mělo nárok nezaopatřené dítě, zemřel-li rodič (osvojitel) dítěte nebo občan, který převzal dítě do péče nahrazující péči rodičů, pokud dítě bylo v době jeho smrti na něj převážně odkázáno výživou, kterou ze závažných příčin nemohli zajistit jeho rodiče.²⁰⁴

Zákon také specifikoval, kdo je nezaopatřené dítě. Za nezaopatřené dítě se pro účely tohoto zákona považovalo dítě do skončení povinné školní docházky a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže:²⁰⁵

- a) se soustavně připravovalo na budoucí povolání studiem nebo předepsaným výcvikem,
- b) se nemohlo soustavně připravovat na budoucí povolání nebo být zaměstnáno pro nemoc,
- c) pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav bylo neschopno se soustavně připravovat na budoucí povolání anebo bylo schopno se na ně připravovat jen za mimořádných podmínek, nebo
- d) pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav bylo neschopno vykonávat soustavné zaměstnání nebo výkon takového zaměstnání by vážně zhoršil jeho zdravotní stav.

Zákon také stanovil, kdy nevznikal nárok na sirotčí důchod a kdy zanikal sirotčí důchod. Nárok na sirotčí důchod nevznikal dítěti v pěstounské péči po pěstounovi nebo jeho manželovi. Nárok na sirotčí důchod zanikl osvojením dítěte, ale obnovoval se znovu zrušením osvojení.²⁰⁶

---

²⁰¹ § 47 odst. 4 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰² Ustanovení odstavce 4 paragrafu 47 o nejnižší výměře vdovského důchodu zde neplatilo. § 47 odst. 5 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰³ § 47 odst. 6 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁴ § 49 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁵ § 49 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁶ § 49 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

V případě výše sirotčího důchodu, činil sirotčí důchod jednostranně osiřelého dítěte činí 50 % a oboustranně osiřelého dítěte 50 % důchodu starobního, invalidního nebo za výsluhu let, na který měl nebo by měl zemřelý nárok v době smrti.²⁰⁷ Sirotčí důchod jednostranně osiřelého dítěte byl stanoven na nejméně 400,- korun měsíčně a sirotčí důchod oboustranně osiřelého dítěte byl stanoven na nejméně 600,- korun měsíčně.²⁰⁸ V případě více dětí, nesměl být sirotčí důchod žádného z nich nižší než poměrný díl připadající na jedno dítě z úhrnu výchovného náležejícího k důchodu.²⁰⁹

Důchod manželky

Na důchod manželky měla nárok manželka občana, který byl zaměstnán po dobu potřebnou pro nárok na důchod invalidní, starobní nebo za výsluhu let, nebo poživatele důchodu starobního, invalidního, částečného invalidního nebo za výsluhu let, jestliže nebyla výdělečně činná, neměla nárok na jiný důchod a dosáhla věku 65 let, nebo byla invalidní. Důchod manželky náležel jen po dobu, po kterou trvalo manželství.²¹⁰ Důchod manželky činil 200,- korun měsíčně.²¹¹

Sociální důchod

Sociální důchod mohl být přiznán občanu, jehož životní potřeby nebyly zabezpečeny, jestliže dosáhl věku 65 let, nebo byl invalidní.²¹² Sociální důchod mohl být přiznán až do výše 1000,- korun měsíčně, pokud byl jediným zdrojem příjmu důchodce. Měl-li důchodce též jiný důchod nebo příjem, mohl být sociální důchod přiznán do takové výše, aby úhrn sociálního důchodu a jiného důchodu nebo příjmu činil 1000,- korun měsíčně. Pokud byl na důchod odkázán též rodinný příslušník důchodce,²¹³ mohl být tento důchod přiznán až do výše 1700,- korun měsíčně a měl-li důchodce nebo takový rodinný příslušník též jiný důchod nebo příjem, mohl být sociální důchod přiznán do takové výše, aby úhrn sociálního důchodu a jiného důchodu nebo příjmu činil 1700,- korun měsíčně. Splňovali -li podmínky pro přiznání sociálního důchodu oba manželé (druh a družka), bylo možné přiznat sociální důchod jen manželu (druhu), a to až do výše rozdílu mezi částkou 1700,- korun měsíčně a úhrnem důchodů

---

²⁰⁷ § 50 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁸ § 50 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²⁰⁹ § 50 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹⁰ § 51 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹¹ § 51 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹² § 52 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹³ Jednalo se o rodinného příslušníka uvedeného v § 54 odst. 8 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

a jiných příjmů obou manželů (druha a družky).²¹⁴ Sociální důchod nenáležel od čtvrté splátky důchodu po dni umístění v ústavu sociální péče, šlo-li o celoroční nebo týdenní pobyt, v léčebně pro dlouhodobě nemocné nebo v psychiatrické léčebně.²¹⁵

Osobní důchod

Osobní důchod mohl být přiznán zvláště zasloužilým pracujícím v oboru hospodářství, vědy, školství, kultury, zdravotnictví, obrany a bezpečnosti vlasti, státní správy a v jiných úsecích veřejné činnosti, jakož i pozůstalým po nich. Vláda Československé socialistické republiky měla dle ustanovení zákona stanovit, který orgán je příslušný k rozhodování o osobním důchodu, a měla upravit podmínky pro přiznání osobního důchodu.²¹⁶ Osobní důchod nahrazoval jiné důchody z důchodového zabezpečení a vyplácel se za stejných podmínek jako důchody, které nahrazoval.

Tento druh důchodů byl zaveden jako samostatná dávka důchodového zabezpečení spolu s dalšími obdobnými opatřeními, které zvýhodňovaly mocensky preferované profese a činnosti již zákonem č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení. Jednalo se o dávku fakultativní a byl tzv. určen k individuálnímu ocenění pracujících, kteří dosáhli zvláště významných úspěchů nebo byli oceněni státními vyznamenáními či čestnými tituly. Nahrazoval jiné, zpravidla nárokové důchody z důchodového zabezpečení. O přiznání osobního důchodu rozhodovala zvláštní komise podle směrnic vydaných vládou ČSSR, které nebyly ani veřejně vydány, ani nebyly obecně závazným právním předpisem. Přiznání osobních důchodů sloužilo jen „vyvoleným“ ke zvýšení jejich důchodového nároku.²¹⁷

Stavovský invalidní důchod

Při přípravě zákona o sociálním zabezpečení z roku 1988 proběhly debaty o vhodnosti a účelnosti zavedení další kategorie důchodové dávky, která byla aplikována preferovaným

---

²¹⁴ § 52 odst. 2 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹⁵ § 52 odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹⁶ § 53 odst. 1 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²¹⁷ RYBA, J. Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989. In: MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004, s. 513.

skupinám populace, ačkoliv jejich právní úprava měla obecnou povahu, a to tzv. stavovského invalidního důchodu.²¹⁸

Stavovský invalidní důchod byl poskytován těm, kteří pro svůj dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav sice byli schopni vykonávat soustavné zaměstnání, ale jen zcela nepřiměřené dřívějším schopnostem občana a společenskému významu jeho dosavadního zaměstnání. V praxi byl tento důchod poskytován nakonec jen horníkům, kteří v podzemí dolu dosáhli vyšších kvalifikačních tříd a z důvodu svého zdravotního stavu či nemoci z povolání, došlo k jejich převedení na práci z dolu na povrch, která se u vysoce kvalifikovaných horníků považovala vždy za zcela nepřiměřenou. Výjimečně byl tento důchod za obdobných podmínek přiznán i špičkovým umělcům.

Ještě před přijetím zákona o sociálním zabezpečení se v roce 1988 dospělo ke kompromisu, že není žádoucí přiznávat stavovskou invaliditu v takovém rozsahu jako dosud a že dosavadní úprava stavovské invalidity byla pojata tak široce, že umožnila přiznávat stavovské invalidní důchody i ve společensky neodůvodněných případech. Stavovská invalidita a možnost přiznání plných invalidních důchodů z jejího titulu padla přijetím zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, který již tuto kategorii důchodové dávky nepřevzal.

Zvýšení důchodu pro bezmocnost

Tímto právním předpisem bylo provedeno několik změn v právní úpravě zvýšení důchodu pro bezmocnost. Nejednalo se ale o koncepční změny, charakter dávky zůstal nadále zachován. Zákonem bylo zejména upraveno zvýšení důchodu pro bezmocnost.²¹⁹ Materiální podmínka zvýšení důchodu pro bezmocnost byla zákonem definována jako stav bezmocnosti takového rozsahu, že důchodce trvale potřeboval ošetření a obsluhu jinou osobou. Při částečné bezmocnosti byla stanovena výše poskytované dávky na 200,- korun měsíčně, při převážné bezmocnosti na 400,- korun,²²⁰ a při úplné bezmocnosti na 600,- korun.²²¹

---

²¹⁸ Ke stavovskému invalidnímu důchodu vycházím z tamtéž.

²¹⁹ § 70 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁰ Zde došlo k navýšení o 100,- korun oproti předcházející právní úpravě.

²²¹ Zde došlo k navýšení o 200,- korun oproti předcházející právní úpravě.

Došlo rovněž ke zvýšení dosavadní hranice platné pro souběh důchodu a zvýšení pro bezmocnost. Spolu se zvýšením důchodu pro bezmocnost neměl důchod přesáhnout nejvyšší výměru důchodu z příslušné pracovní kategorie. V případech, kdy nebylo zvýšení důchodu pro bezmocnost přiznáno, neboť by spolu s ním výše důchodu přesáhla částku 2000,- korun měsíčně, nebo bylo z tohoto důvodu přiznáno v nižší částce, se s účinností tohoto zákona přiznalo nebo zvýšilo až do nově stanovené hranice souběhu.

Výše důchodu nebo úhrn důchodů byly limitovány částkou 3800,- korun měsíčně,²²² a to u důchodců s důchodem ze zaměstnání I. pracovní kategorie,²²³ dále částkou 3 250,- korun měsíčně²²⁴ u důchodců s důchodem ze zaměstnání I. pracovní kategorie,²²⁵ nebo šlo o osobu uvedenou zákonem,²²⁶ dále částkou 2 900,- korun měsíčně²²⁷ u důchodců s důchodem ze zaměstnání II. pracovní kategorie,²²⁸ a u ostatních důchodců 2800,- korun měsíčně.²²⁹ Sirotčí důchod se zvyšoval pro bezmocnost nejdříve od sedmého roku věku dítěte.²³⁰ Zvýšení důchodu pro bezmocnost se nevyplácelo, pokud byl důchodce přijat do ústavního zařízení léčebně preventivní péče nebo umístěn v ústavu sociální péče s týdenním nebo celoročním pobytem, popřípadě v internátní škole, počínajíc čtvrtou měsíční splátkou důchodu splatnou po dni přijetí nebo umístění.²³¹

4.5.2. Zákon č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Zákonem byly stanoveny kompetence orgánů státní správy – místních, okresních a krajských národních výborů k rozhodování a vedení řízení ve věcech sociálního zabezpečení. Místní národní výbory rozhodovaly o dávkách důchodového zabezpečení,²³² které jim stanovil tento zákon, dále o dávkách poskytovaných důchodcům podle § 7 písm. d), o dávkách

---

²²² § 70, odst. 2, písm. a) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²³ Viz § 31 odst. 1, písm. a) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁴ § 70, odst. 2, písm. b) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁵ Viz § 31 odst. 1, písm. b) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁶ Viz § 21 odst. 1, písm. b) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁷ § 70, odst. 2, písm. c) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁸ Viz § 31 odst. 1, písm. c) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²²⁹ § 70, odst. 2, písm. d) zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²³⁰ § 70, odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²³¹ § 70, odst. 3 zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

²³² § 4 odst. 1 zákona č. 114/1988 Sb.

zabezpečení v nemoci a zabezpečení matky a dítěte,²³³ a také i o dalších dávkách podle zvláštních předpisů. Vyjma výše uvedeného poskytovaly místní národní výbory dávky a služby sociální péče.²³⁴ Při provádění sociálního zabezpečení měly povinnost poskytovat občanům a organizacím odbornou pomoc.²³⁵

Místní národní výbory rozhodovaly zejména, komu se měly vyplácet přídavky na děti a sledovaly, zda trvají podmínky pro výplatu sociálního důchodu,²³⁶ o kterém rozhodovaly okresní národní výbory. Místní národní výbory ve střediskové obci a městské národní výbory rozhodovaly o podpoře při narození dítěte důchodkyni nebo manželce, popř. jiné rodinné příslušnici nepracujícího důchodce, o pohřebném při úmrtí nepracujícího důchodce, popř. jeho rodinného příslušníka a o pohřebném při úmrtí jednotlivě hospodářícího rolníka, spolupracujícího člena jeho rodiny, nebo jeho rodinného příslušníka.²³⁷

Dle zákona k dalším jejich kompetencím náleželo sepisování, pokud se na ně obrátil občan, žádostí o úpravu důchodu, který byl jediným zdrojem příjmu, o zvýšení důchodu pro bezmocnost.²³⁸ O zvýšení sociálního důchodu pro bezmocnost rozhodovaly okresní národní výbory, a pokud o to byly ze strany občana požádány, sepisovaly taktéž žádosti o zvýšení důchodu pro bezmocnost. Posudky o bezmocnosti vydávaly posudkové komise sociálního zabezpečení okresních národních výborů. Posudkové komise sociálního zabezpečení krajských národních výborů vydávaly posudky pro účely soudního řízení ve věcech důchodového zabezpečení a v odvolacím řízení správním, pokud napadené rozhodnutí bylo vydáno na podkladě posudku posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru.

Dále sepisovaly žádosti o důchod manželky, sociální důchod, vdovský důchod nebo sirotčí důchod po nepracujících důchodcích, o dávky důchodového zabezpečení občanů

---

²³³ Zde s odkazem na zákon č. 103/1964 Sb. o zabezpečení družstevních rolníků v nemoci a o zabezpečení matky a dítěte, ve znění zákona č. 141/1965 Sb., zákona č. 116/1967 Sb., zákona č. 89/1968 Sb., zákona č. 99/1972 Sb., zákona č. 121/1975 Sb., zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 8/1982 Sb., zákona č. 148/1983 Sb., zákona č. 57/1984 Sb., zákona č. 109/1984 Sb., zákona č. 51/1987 Sb. a zákona č. 103/1988 Sb. A dále na nařízení vlády ČSSR č. 98/1971 Sb., č. 9/1982 Sb. a č. 112/1984 Sb.

²³⁴ Pokud tímto zákonem nebylo stanoveno, že je poskytuje jiný orgán. Viz § 4 odst. 2 zákona č. 114/1988 Sb.

²³⁵ § 4 odst. 3 zákona č. 114/1988 Sb.

²³⁶ § 7 písm. a) a b) zákona č. 114/1988 Sb.

²³⁷ § 8 písm. a) zákona č. 114/1988 Sb.

²³⁸ § 8 písm. b) zákona č. 114/1988 Sb.

poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru a o vdovský nebo sirotčí důchod po nich. Tyto sepsané žádosti pak postupovaly okresnímu národnímu výboru.²³⁹

Kompetence a působnost okresních národních výborů byla ještě rozsáhlejší. Podle zákona rozhodovaly o vzniku a zániku sociálního zabezpečení umělců, jednotlivě hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících a spolupracujících členů jejich rodin, občanů poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru.²⁴⁰

Dále rozhodovaly např. o zvýšení sociálního důchodu pro bezmocnost, o výchovném k sociálnímu důchodu, o podpoře při narození dítěte důchodkyni nebo manželce, popř. jiné rodinné příslušnici nepracujícího důchodce, o pohřebném při úmrtí nepracujícího důchodce, popř. jeho rodinného příslušníka, při úmrtí jednotlivě hospodařícího rolníka, spolupracujícího člena jeho rodiny nebo rodinného příslušníka.

Také rozhodovaly o dávkách zabezpečení v nemoci a zabezpečení matky a dítěte umělců, občanů poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru a zabezpečení matky a dítěte jednotlivě hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících a spolupracujících členů jejich rodin, o odvoláních proti rozhodnutí sociální komise jednotného zemědělského družstva o peněžitých dávkách zabezpečení v nemoci a zabezpečení matky a dítěte, o poskytování přídavků na děti členům jednotného zemědělského družstva v případech stanovených zvláštními předpisy.

Okresní národní výbory také opatrovaly a předkládaly Úřadu důchodového zabezpečení v Praze doklady potřebné k rozhodování o dávkách důchodového zabezpečení a zpracovávaly rozborů invalidizace a navrhovaly příslušným orgánům opatření, která směřovala k prevenci invalidity a k odstranění jejich následků.²⁴¹

Také na okresní národní výbory se mohl obrátit občan, aby mu sepsaly žádost o úpravu důchodu, který byl jediným zdrojem jeho příjmu, o zvýšení důchodu pro bezmocnost, o dávky důchodového zabezpečení umělců, o dávky důchodového zabezpečení občanů poskytujících

---

²³⁹ § 8 písm. b) zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁰ § 9 odst. 1 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴¹ § 9 odst. 1, písm. b) a c) zákona č. 114/1988 Sb.

věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru, jednotlivých hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících. Také sepisovaly žádosti o vdovský důchod nebo sirotčí důchod, o důchod manželky, o sociální důchod, o starobní, invalidní nebo částečně invalidní důchod občanů, kteří nebyli v pracovním poměru ani jinak zabezpečeni, popř. o vdovský nebo sirotčí důchod po těchto občanech. V neposlední řadě sepisovaly žádosti o dávku důchodového zabezpečení, pokud byl občan v době podání žádosti práce neschopen a měl trvalý pobyt v jiném okrese, než ve kterém bylo sídlo organizace, nebo měl-li pozůstalý po pracujícím trvalý pobyt v jiném okrese, než ve kterém bylo sídlo organizace, u které byl pracující zaměstnán.²⁴²

Ze zákona zřizovaly okresní a krajské národní výbory posudkové komise sociálního zabezpečení, které měly charakter správních komisí. Dále zřizovaly dávkové komise a komise péče o rodinu a děti. Místním národním výborům ve střediskových obcích a městským národním výborům bylo zákonem povoleno zřizovat komise péče o rodinu a děti.²⁴³ Se souhlasem krajského národního výboru mohl okresní národní výbor v odůvodněných případech také zřídit posudkové komise sociálního zabezpečení s působností pro pracující velkých organizací, které měly závodní zdravotnické zařízení.²⁴⁴

Členy posudkových komisí sociálního zabezpečení a dávkových komisí byli zejména volení občane národním výborem,²⁴⁵ které mu navrhovaly příslušné orgány Revolučního odborového hnutí, Českého svazu výrobních družstev, Svazu družstevních rolníků, Českého svazu protifašistických bojovníků, Svazu invalidů v České socialistické republice a další socialistické organizace.

Členy posudkových komisí sociálního zabezpečení byli také vojáci z povolání Československé lidové armády, které volil národní výbor na návrh příslušných orgánů, a také příslušníci Sboru národní bezpečnosti, vojáci z povolání vojsk ministerstva vnitra, příslušníci Sboru nápravné výchovy České socialistické republiky, posudkoví lékaři sociálního zabezpečení, lékaři státní zdravotní správy, ozbrojených sil a železničního zdravotnictví.

---

²⁴² Srv. § 9 odst. 1, písm. d) zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴³ § 5 odst. 1 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁴ § 10 odst. 5 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁵ § 5 odst. 3 zákona č. 114/1988 Sb.

V případě komise péče o rodinu a děti, za její členy volil národní výbor také občany,²⁴⁶ kteří spolupůsobili při péči o rodinu a děti, především dětské, dorostové a ženské lékaře, pedagogy, psychology, soudce z povolání, prokurátory a příslušníky Sboru národní bezpečnosti.

Aby byla posudková komise sociálního zabezpečení schopna jednat a usnášet se,²⁴⁷ museli být přítomni předseda nebo jeho zástupce, tajemník, posudkový lékař sociálního zabezpečení a podle povahy projednávaného případu další členové komise, které stanovil prováděcí předpis. Dávková komise byla schopna jednat a usnášet se tehdy, pokud byl přítomen předseda nebo jeho zástupce a nejméně dva členové. Komise péče o rodinu a děti byla schopna jednat a usnášet se, byl-li přítomen předseda nebo jeho zástupce a nejméně další čtyři členové. Komise se usnášely většinou hlasů přítomných členů.

Posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru rozhodovaly,²⁴⁸ zda je invalidní nebo částečně invalidní občan, který byl neschopný práce pro úraz nebo nemoc po dobu alespoň šesti měsíců a jemuž náleželo nemocenské a který nepožádal o invalidní nebo částečný důchod, nebo pokud nebylo vyhověno jeho žádosti. Dále rozhodovaly o nutnosti trvalého převedení pracovníka na jinou práci nebo o nutnosti trvalé změny zaměstnání, když posudková komise zjistila v souvislosti o dávkách důchodového zabezpečení, že pracovník pozbyl vzhledem ke svému zdravotnímu stavu trvale způsobilost konat dále dosavadní práci nebo že ji nesměl konat pro onemocnění nemocí z povolání nebo pro ohrožení touto nemocí.

Mezi další rozhodnutí náleželo rozhodnutí o poskytnutí lázeňské péče nepracujícím důchodcům, družstevním rolníkům, umělcům, občanům poskytujícím věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru a rodinných příslušníků všech těchto osob;²⁴⁹ o tom, zda dítě je dlouhodobě těžce zdravotně postižené a vyžaduje mimořádnou péči nebo mimořádnou péči zvláště náročnou pro přiznání příplatku k přídávkům na děti z nemocenského pojištění a pro přiznání mateřského příspěvku, pokud o něm rozhodovaly orgány nemocenského pojištění nebo orgány nemocenské péče v ozbrojených silách; o dlouhodobě nepříznivém stavu dítěte pro účely výplaty přídávků na děti z nemocenského pojištění.

---

²⁴⁶ § 5 odst. 5 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁷ K jednání a usnášení jednotlivých druhů komisí srv. § 5 odst. 7 a 8 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁸ § 10 písm. a), bod 1-5 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁴⁹ Zde s výjimkou nemocí, u nichž lázeňskou péči povolovaly podle zvláštních předpisů orgány státní zdravotní správy.

Posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru vydávaly posudky o invaliditě nebo částečné invaliditě,²⁵⁰ o částečné invaliditě pro dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav, který občanovi značně stěžoval obecné životní podmínky, o bezmocnosti a o tom, zda dítě je dlouhodobě těžce zdravotně postižené a vyžaduje mimořádnou péči nebo mimořádnou péči zvláště náročnou pro přiznání příplatku k přídávkům na děti družstevních rolníků, umělců, občanů poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru, jednotlivě hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících, příplatku k výchovnému, případně v řízení o náhradních dobách a v řízení o mateřském příspěvku, pokud o něm rozhodovaly příslušné orgány sociálního zabezpečení. Vyjma výše uvedeného také i o dlouhodobě nepříznivém zdravotním stavu dítěte pro účely výplaty přídávků na děti,²⁵¹ výplaty výchovného a sirotčího důchodu.²⁵²

Na žádost orgánů sociálního zabezpečení vydávaly posudky o tom, zda si občan může zvýšit vzhledem ke svému zdravotnímu stavu životní úroveň vlastní prací a na žádost orgánů ozbrojených sil vydávaly posudky o schopnosti příslušníka ozbrojených sil k přiměřenému občanskému zaměstnání.

K další činnosti posudkových komisí sociálního zabezpečení okresního národního výboru bylo posuzování zdravotního stavu a pracovní schopnosti občanů pro účely sociálního zabezpečení při kontrolních lékařských prohlídkách.

V souvislosti s rozhodováním nebo vydáváním posudků posudková komise sociálního zabezpečení doporučovala další poskytování nemocenského v případech, kdy šlo očekávat, že pracující v krátké po uplynutí podpůrní doby nabude opět pracovní schopnosti a v rámci posuzování invalidity nebo částečné invalidity opatření pro obnovu pracovní schopnosti posuzované osoby, vhodnosti dalšího léčení, vhodnou úpravu pracovních podmínek, popř. pořízení vhodných pomůcek.²⁵³

Na základě pověření krajského národního výboru posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru posuzovaly zdravotní stav a pracovní schopnost

---

²⁵⁰ Pokud se jednalo o případy uvedené v § 10 písm. a), č. 1 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁵¹ V tomto případě na děti občanů, které uváděl § 10 písm. b), č. 4 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁵² § 10 písm. b), č. 1-7 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁵³ § 10 písm. d), č. 1-2 zákona č. 114/1988 Sb.

občanů ve věcech sociálního zabezpečení.²⁵⁴ Tyto komise dále posuzovaly invaliditu nebo jiné zdravotní otázky, které souvisely s prováděním sociálního zabezpečení účastníků boje proti fašismu a s prováděním sociálního zabezpečení na základě mezinárodních smluv, popř. v dalších odůvodněných případech pro území celého kraje; zdravotní stav a pracovní schopnost účastníka řízení v případě, že se posudkové komise sociálního zabezpečení příslušného okresního národního výboru staly vyloučením svých členů pro podjatost nezpůsobilé jednat a usnášet se.

Dávkové komise okresních národních výborů rozhodovaly o sociálním důchodu,²⁵⁵ o částečném invalidním důchodu jednotlivě hospodařících rolníků a spolupracujících členů jejich rodin, kteří se stali následkem pracovního úrazu částečně invalidními, a o jeho zvýšení; o zvýšení invalidního důchodu jednotlivě hospodařících rolníků a spolupracujících členů jejich rodin, kteří se stali následkem pracovního úrazu invalidními; o povinnosti důchodce vrátit dávku důchodového zabezpečení poskytnutou neprávem nebo ve vyšší výměře než mu náležela a o povinnosti organizace nahradit škodu způsobenou nesprávnou výplatou důchodu, pokud rozhodování o takovéto dávce patřilo do působnosti národního výboru; o započtení doby vojenské služby v jiných než spojeneckých armádách včetně doby zajetí, kterou konali povinně českoslovenští občané v době nesvobody; o odstraňování tvrdostí, které by se vyskytly při provádění zákona o sociálním zabezpečení, pokud šlo o dávky nemocenského zabezpečení umělců, občanů poskytujících věcná plnění a výkony na základě povolení národního výboru, jednotlivě hospodařících rolníků a jiných osob samostatně hospodařících, a o podporu při narození dítěte a pohřebné poskytované důchodcům, jakož i o odstraňování tvrdostí při provádění zákona o zabezpečení družstevních rolníků v nemoci a o zabezpečení matky a dítěte.²⁵⁶

Dávkové komise okresních národních výborů navrhovaly Úřadu důchodového zabezpečení v Praze zápočet doby zaměstnání a náhradních dob ve sporných případech.

Pro krajské národní výbory byla stanovena zákonem jejich působnost v § 12-13. Krajský národní výbor zpracovával rozbor invalidizace v kraji a navrhoval příslušným orgánům opatření, která směřovala k prevenci invalidity a k odstranění jejích následků a jednal za Úřad

---

²⁵⁴ § 6 odst. 1-4 zákona č. 114/1988 Sb.

²⁵⁵ Srv. VEJVODOVÁ, M. Dávkové komise v sociálním zabezpečení. Praha 1978.

²⁵⁶ § 11 písm. a) č. 1-6 zákona č. 114/1988 Sb.

důchodového zabezpečení v Praze před soudem v řízení o přezkoumání rozhodnutí ve věcech důchodového zabezpečení.

Prostřednictvím své posudkové komise sociálního zabezpečení vydával posudky pro účely soudního řízení ve věcech důchodového zabezpečení a v odvolacím správním řízení, pokud napadené rozhodnutí bylo vydáno na podkladě posudku posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru. Krajský národní výbor doporučoval v souvislosti s odvoláním proti rozhodnutí posudkové komise sociálního zabezpečení okresního národního výboru o invaliditě nebo o částečné invaliditě další poskytování nemocenského v případech, kdy šlo očekávat, že pracující v krátké době po uplynutí podpůrní doby nabude opět pracovní schopnosti.

K výše dvěma uvedeným zákonům byly vydány prováděcí vyhlášky. Jednalo se jednak o vyhlášku č. 149/1988 Sb., kterou se prováděl zákon o sociálním zabezpečení a o vyhlášku č. 152/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení.

4.5.3. Vyhláška č. 149/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení

Vyhláškou bylo mimo jiné zvýšení nároku na starobní důchod při dalším zaměstnání,²⁵⁷ zabývala se specifikací invalidního a částečně invalidního důchodu,²⁵⁸ otázkou krácení důchodu za výsluhu let a vdovského důchodu pro souběh s příjmem z výdělečné činnosti,²⁵⁹ a doplňovala ustanovení zákona, týkající se důchodu manželky, sociálního důchodu apod.

Vyhláška č. 149/1988 Sb. především definovala pojem bezmocnosti a jejích jednotlivých stupňů.²⁶⁰ Částečně bezmocný byl důchodce, který potřeboval dlouhodobě pomoci jiné osoby při některých nezbytných životních úkonech, například při mytí, česání a oblékání.

---

²⁵⁷ § 16 vyhlášky č. 149/1988 Sb.

²⁵⁸ §§ 17-21 vyhlášky č. 149/1988 Sb.

²⁵⁹ § 23 vyhlášky č. 149/1988 Sb.

²⁶⁰ § 36 an. vyhlášky č. 149/1988 Sb.

Za částečně bezmocného se vždy považoval občan prakticky nevidomý. Převážně bezmocným byl důchodce, který potřeboval, nad rámec pomoci při úkonech uvedených u částečné bezmocnosti, pravidelnou pomoc jiné osoby při hlavních životních úkonech, například při chůzi a při výkonu fyziologické potřeby, přičemž za převážně bezmocnou se vždy považovala osoba úplně nevidomá. Úplná bezmocnost důchodce byla vymezena úplnou ztrátou schopnosti sebeobsluhy, potřebou soustavného ošetřování a trvalou odkázaností na pomoc jiné osoby při všech životních úkonech.

Z hlediska adresátů dávky došlo ke změně při posuzování nevidomých občanů. Podle stávající právní úpravy byla těmto občanům, byť se jednalo o osoby trvale odkázané na pomoc druhé osoby, přiznávána pouze bezmocnost částečná. Nově měli být občané nevidomí považováni za převážně bezmocné. Společenský postoj k občanům stíženým úplnou slepotou se posunul v tom smyslu, že toto zdravotní postižení bylo pojato jako mimořádně dopadající na soběstačnost, zejména pak na samostatný pohyb a orientaci postižené osoby. Tehdejší možnosti zaměstnavatelů, především technické a technologické, nebyly srovnatelné s dnešními a neumožňovaly jim přizpůsobit pracovní prostředí nevidomým osobám do té míry, aby byla celospolečensky eliminována výrazná omezení nevidomých osob v jejich možnostech pracovního uplatnění a v důsledku toho i v dosahování adekvátní výše výdělků.

Zmíněná omezení citelně pociťovali především zaměstnanci s vyšším vzděláním, duševně pracující a pracovníci odborně vysoce specializovaní. Pro účely poskytování zvýšení důchodu pro bezmocnost, se pobyt důchodce v domově či penziónu pro důchodce nepovažoval za umístění v ústavu sociální péče, což mělo zásadní význam pro nárok značné části adresátů zvýšení důchodu pro bezmocnost na výplatu této dávky. Toto ustanovení však bylo s účinností od 1. 3. 1993 vypuštěno vyhláškou ministerstva práce a sociálních věcí České republiky č. 30/1993 Sb., o změnách některých prováděcích předpisů v nemocenském a sociálním zabezpečení, a to v souvislosti s novou úpravou úhrad za pobyt v ústavních zařízeních, popsanou výše.²⁶¹

Ustanovení § 36 vyhlášky č. 149/1988 Sb., které definovalo bezmocnost a její

---

²⁶¹ Zákon České národní rady č. 37/1993 Sb., ze dne 22. 12. 1992, o změnách v nemocenském a sociálním zabezpečení a některých pracovněprávních předpisů.

jednotlivé stupně, bylo s účinností od 1. 1. 1996 zrušeno vyhláškou č. 284/1995 Sb., kterou se provádí zákon o důchodovém pojištění.²⁶²

4.5.4. Vyhláška č. 152/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Pravidla ustavování, jednání a složení posudkových komisí sociálního zabezpečení stanovená vyhláškou ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí České socialistické republiky ze dne 8. září 1988, kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení, byla do značné míry převzata z předchozí vyhlášky č. 130/1975 Sb., upravující tytéž otázky.

Vyhláška č. 152/1988 Sb. byla ve sbírce zákonů vyhlášena dne 29. 9. 1988 a s účinností od 1. 10. 1988 zpřesnila některé procesní aspekty práce posudkových komisí. Ty byly oprávněny k přijetí posudkového závěru využívat i závěry jiných než místně příslušných zdravotnických zařízení, které porovnávaly s výsledky vyšetření v místně příslušných zdravotnických zařízeních. Lékařští členové posudkových komisí mohli provádět vlastní vyšetření posuzovaných osob při jednání posudkové komise ve smyslu ověření výsledků lékařských zpráv poskytnutých zdravotnickými zařízeními. Na základě provedených zjištění posudkové komise činily posudkové závěry na podkladě lékařských nálezů, které lépe odrážely skutečný stav posuzované osoby.

Vyhláška stanovila pro okresní národní výbor k vyžádání zdravotnické dokumentace pro jednání posudkové komise lhůtu maximálně tři pracovních dnů od doručení žádosti o zvýšení důchodu pro bezmocnost. Zdravotnická zařízení byla povinna poskytnout vyžádanou zdravotnickou dokumentaci k jednání posudkové komise ve lhůtě do 14 kalendářních dnů ode dne doručení žádosti, a v případech, v nichž bylo nutné provést doplňující lékařské vyšetření ve lhůtě 21 kalendářních dnů ode dne doručení žádosti. Zjišťovací kontrolní lékařskou prohlídku v řízení o žádosti o zvýšení důchodu pro bezmocnost byla posudková komise

---

²⁶² Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.

okresního národního výboru povinna provést ve lhůtě do 14 kalendářních dnů ode dne převzetí úplné, tj. k posouzení dostatečné, zdravotnické dokumentace.

Závěr

Na našem území systém sociálního zabezpečení začal fungovat koncem 18. století. Tento systém se zpočátku ale týkal jen státních zaměstnanců, kterým byly vypláceny doživotní penze. Později se okruh příjemců začal rozšiřovat, také i pravidla pro jeho přiznání. Velký průlom můžeme spatřovat v urbanizaci a transformaci společnosti od agrární k industriální. Dochází ke vzniku nových komunit, nových pracovněprávních vztahů, k novému způsobu života a zejména k novým sociálním rizikům. Bylo zapotřebí řešit trh práce, bytovou politiku, zdravotní politiku, politiku vzdělávání, zabezpečení pracujících a jejich rodin. Tím se začal vytvářet zárodek sociálního státu.

Stát postupně začal zavádět nové instituce v oblasti sociální politiky a i nové sociální dávky. Zejména se zaměřil na pracující a jejich rodiny, kdy po vzoru Bismarckových reformů zavedl povinné sociální pojištění. To však platilo především pro státní zaměstnance a později horníky.

V období po první světové válce, které se projevovalo hlubokou nestabilitou post-liberálního režimu, dochází ze strany obyvatel k tomu, že začali hledat spásu ve vyšší organizovanosti ze strany státu. A právě toto byl mezník, kdy se struktury sociální politiky jednotlivých států začaly razantně rozcházet.

Základ sociální politiky byl v nově vytvořeném československém státě v podstatě recipován z Rakouska-Uherska. Avšak došlo k rozšíření povinného sociálního pojištění a jeho obsahu tak, aby zavazovalo co nejširší spektrum pracujících. Charitativní, církevní či spolkové organizace měly ale nadále převládající význam. Proto velmi významné bylo založení Ústřední sociální pojišťovny a zavedení státní podpory v nezaměstnanosti. Došlo ke zpřísnění podmínek nemocenské, která byla vyplácena až od čtvrtého dne pracovní neschopnosti. Vrcholným orgánem sociálního pojištění byla Ústřední sociální pojišťovna.

Nejvýznamnějším zákonem prvorepublikového období československého státu, zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, došlo významnou měrou k posílení demokratického vývoje v Československu. S ohledem na budoucí politický vývoj v sousedních zemích se projevil jako velmi prozíravý a stal se jednou z

nejvýznamnějších sociálních reforem československého zákonodárství. Nově vzniklý československý stát byl ve svých začátcích v popředí vývoje sociální politiky a dokonce pro některé státy vzorem.

Po skončení druhé světové války došlo k přijetí zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, který inicioval založení Ústřední národní pojišťovny, která měla fungovat na fondovém principu. Poté co se v Československu ujala vlády KSČ, byla pojišťovna s dalšími institucemi znárodněna. Fondový systém byl zrušen, došlo k opuštění pojišťovacího principu, k oddělení nemocenského a důchodového pojištění. V principu se jednalo o přechod od sociálního pojištění na sociální zabezpečení.

Roku 1956 došlo k přijetí zákona č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců a zákona č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení. Sociální zabezpečení pro členy výrobních družstev, rolníky a osoby samostatně hospodařící upravovala vládní nařízení o nemocenském a důchodovém pojištění. Přijetím těchto výše uvedených právních předpisů došlo ke zmírnění dřívějšího zvýhodňování státních a veřejných zaměstnanců, rozšíření okruhu pojištěných zaměstnanců, zejména dělníků a počet i objem vyplácených dávek. Avšak na druhé straně v rámci potlačení soukromého sektoru zvláštní znevýhodňující úpravu a podmínky pro samostatně hospodařící občany.

Zákon o nemocenském pojištění z roku 1956 upravoval kromě nemocenského pojištění i pohřebné, podporu při narození dítěte a rodičovské příspěvky. Roku 1968 mezi tyto dávky přibyl vyrovnávací příspěvek v těhotenství a manželství a došlo k oddělené úpravě některých dávek souvisejících s rodičovstvím, avšak nadále se jednalo o dávky nemocenského pojištění.

V případě sociálního zabezpečení proběhlo několik reforem. Sociální zabezpečení zahrnovalo důchodové zabezpečení, zabezpečení důchodců v nemoci a sociální péči. Nárok na starobní důchod a jeho výše se odvozovaly podle zařazení do jedné ze třech pracovních kategorií. Zaměstnanec měl nárok na starobní důchod, pokud byl zaměstnán déle než 20 let a dosáhl věku 60 let (ženy 55 let). Zákon stanovoval i výjimky pro jednotlivé pracovní kategorie. Mimo jiné zákon upravoval invalidní důchody, pozůstalostní důchody, výchovné k důchodům aj.

Další výraznou změnu přinesl zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, který přinesl progresivní zdanění některých důchodů, odstupňování věkové hranice pro odchod do důchodu u žen podle počtu dětí, úpravu většiny důchodů ve prospěch rodin s dětmi a další.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se náš stát řadil na jedno z předních míst ve světě v zabezpečení svých občanů. To přinášelo ale i svá negativa, neboť náklady zejména důchodového systému nepříjemně narůstaly. Brzdícím nástrojem důchodového zabezpečení se ukázalo být i progresivní zdanění důchodů i jiná omezení jeho výše. Výše důchodů byla nedostatečně měněna novelizacemi, převládal také problém různosti výše důchodů podle doby jejich přiznání v souvislosti s přechodem od sociálního pojištění k sociálnímu zabezpečení.

Organizační struktura orgánů nemocenského pojištění se zformovala do podoby Ústřední a České správy nemocenského pojištění a do okresních a krajských správ nemocenského pojištění. Výkon nemocenského pojištění zajišťovala Ústřední správa nemocenského pojištění a vrcholným orgánem nemocenského pojištění byla Ústřední rada odborů.

Provádění důchodového zabezpečení měl na starost Státní úřad sociálního zabezpečení, kterému předcházela Státní správa důchodového zabezpečení. Působnost části této oblasti převzalo nově vzniklé Ministerstvo práce a sociálních věcí, které zároveň převzalo i agendu Státní plánovací komise, Státní mzdové komise a Populační komise. Zvlášť byla stanovena správa dávek důchodového zabezpečení, kterou začala provádět Správa důchodů v Praze, která se později transformovala do Úřadu důchodového zabezpečení v Praze.

Je patrné, že v období let 1945 – 1989 (až na krátké období let 1968-1969) v oblasti sociálního zabezpečení a sociální politiky se výrazně odrazila komunistická ideologie. Většina právních předpisů přijatých v tomto období byla spíše snahou o minimalizování sociálního napětí nebo je lze charakterizovat jako populistická opatření, která kompenzovala restriktce při nástupu normalizace společnosti.

Resumé

In our lands a system of social security started operating in late XVIIIth century. Originally, however, it only covered state servants, providing them with life-long pension payments. Later, the range of beneficiaries was enlarged, as were the rules of eligibility. Gradually, the state introduced new institutions of social policy as well as new social benefits.

The fundamentals of social policy in the newly established Czechoslovak state were basically received from Austria-Hungary. However, the compulsory social insurance and its contents were enlarged so as to be an obligation for the widest range of workers possible.

The most important legal act of the first Czechoslovak republic in this area, the 1924 Act on Employee Insurance Against Sickness, Disability, and Old Age (221/1924 Sb. z. a n.), significantly improved the democratic development of Czechoslovakia. The newly established Czechoslovak state was in its early days in the forefront of developments in social policy – and even an inspiration for some other states.

Following the end of the WWII the Act on National Insurance (No. 99/1948 Sb.) was adopted, among other things initiating establishment of the Central National Insurance Company (Ústřední národní pojišťovna) that was supposed to operate on the principle of various funds. After the communist takeover of power in Czechoslovakia this insurance company (along with other institutions) was nationalized. The fund system was abolished, the insurance principle was abandoned, the sickness and pension insurance policies were separated. In principle, this meant a move from social insurance to social security.

In 1956, two relevant acts were adopted: the Act on Employee Sickness Insurance (No. 54/1956 Sb.) and the Act on Social Security (No. 55/1956 Sb.). These acts entailed moderation of the pre-existing preference of state servants and public employees, widening of the range of employees covered (especially in case of blue-collar workers), and changing the number and volume of monetary benefits provided. On the other hand, in line with the efforts to restrain the private sector they also entailed special handicapped provisions and conditions for economically autonomous citizens.

Another significant change was brought upon by the 1964 Act on Social Security (No. 101/1964 Sb.), introducing progressive taxation on some pensions, differentiation of the age threshold for retirement in case of women according to the number of children, adjustments of most pensions for the benefit of families with children, and other issues.

In 1970s and 1980s our state was among the world leaders in terms of citizens welfare. This, however, also entailed some adverse consequences, such as unsettling rise mainly in the costs of the pensions system. The progressive taxation of pensions and other limits of volume also turned out to restrain the pensions security. The amounts provided in pensions were not amended sufficiently, another prevailing problem was one of amounts in pensions differing according to the time of their approval.

The organizational structure of sickness insurance bodies evolved into Central and Czech Sickness Insurance Management (Ústřední správa nemocenského pojištění, Česká správa nemocenského pojištění) bodies, as well as county and regional sickness insurance management bodies. The implementation of sickness insurance was ensured by the Central Sickness Insurance Management, the supreme body of sickness insurance was the Trade Unions Central Committee (Ústřední rada odborů).

Social security was implemented by the State Social Security Office (Státní úřad sociálního zabezpečení), preceded by State Pensions Security Office (Státní úřad důchodového zabezpečení). Parts of these competences were taken over by the newly established Ministry of Labour and Social Affairs that also received the agenda of the State Planning Committee (Státní plánovací komise), State Salary Committee (Státní mzdová komise) and Population Committee (Populační komise). Payments of pensions security benefits was to be managed separately, by the Pensions Management Office (Správa důchodů) in Prague, later transformed into the Pensions Security Office (Úřad důchodového zabezpečení) in Prague.

It is obvious that in the period of 1945 – 1989 (with the short exception of 1968-1969) the area of social security and social policy was significantly shaped by communist ideology. Most legal acts adopted in this period can be seen as attempts at minimizing social tension or characterized as populist measures compensating for restrictions implemented at the dawn of the “normalization” of society.

Seznam literatury a pramenů

Literatura:

BÍLEK, F., Sociální zabezpečení družstevních rolníků. *Socialistické soudnictví*. 1962, roč. 2, č. 5.

BRÜGEL, L. *Soziale Gesetzgebung in Oesterreich von 1848 bis 1918*. Vídeň, Lipsko 1919.

CITTERBARR, K., VRBA, V. Novelizace zákona o pojištění u báňských bratrských pokladen. *Uhlí*. 1940, roč. XX, č. 1-3.

ČECHUROVÁ, J. (ed.). *Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám*. Praha 2003.

ERBEN, B. Vývoj sociálního pojištění horníků. *Práce a hospodářství*. 1942, roč. 3.

ERBAN, E., MAŘÍK, J., VAVŘIČKA, F. *Národní pojištění*. Praha 1948.

ERBAN, E. *Sociální zabezpečení zemědělců – vítězství svazku dělníků a rolníků*. Praha 1952.

ERBAN, E. *Nová úprava sociálního zabezpečení členů JZD*. Praha 1962.

FANTL, O. Vrácení dávek z důchodového zabezpečení vyplacených neprávem nebo v nesprávné výši – rozbor z hlediska zákona o sociálním zabezpečení. *Bulletin advokacie*. 1975.

FRANCOVÁ, H., NOVOTNÝ, A. *Sociální politika v základech*. Triton, 2008.

FUSEK, J. *Osvědčení o státní a národní spolehlivosti*. Brno 1946.

HOUSER, J. *Vývoj hornického pojištění*. Praha 1960.

HOUSER, J. Fašistická „sociální“ politika v době okupace. *Právněhistorické studie*. 1963, č. 9.

HROMADA, J. K novejšj úprave v oblasti sociálního zabezpečenia. *Právny obzor*. 1957, roč. 40.

HROMADA, J. K zákonu o sociálnom zabezpečení. *Právny obzor*. 1957, roč. 40.

HROMADA, J. K novým právním úpravám v oblasti sociálního zabezpečení. *Právnik*. 1957, roč. 96.

JEŘÁBKOVÁ, L., SALEMANOVÁ, M. *Vývoj důchodového zabezpečení v ČSSR (1930-1956)*. Praha 1965.

- JINDRA, Z., JAKUBEC, I. a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha: Karolinum, 2015.
- KOLDÍNSKÁ, K. *Sociální právo*. Praha: C. H. Beck, 2007.
- KOLDÍNSKÁ, K., MARKOVÁ, H. *Sociální pomoc a právo*. Praha 2001.
- KUKLÍK, J. *Do poslední pence. Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982*. Praha 2007.
- MATĚJČEK, J. *Sociální zabezpečení v ČSSR*. Praha 1973.
- MATĚJČEK, J. *Zásady důchodového zabezpečení v ČSSR. Socialistická zákonnost*. 1976, roč. 24.
- PINC, K., TOMEŠ, I. *Některé zásadní problémy sociálního zabezpečení*. Právník. 1967, č. 4.
- PETRŮV, A. *Ochrana zaměstnanců podle § 50 zák. č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění, a § 58 zák. č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení*. *Socialistická zákonnost*. 1956, roč. 7.
- POTŮČEK, M. *Sociální politika*. Praha: Slon, 1995.
- PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno 2004.
- RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012.
- RÁKOSNÍK, J. *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha 2010.
- RYBA, J. *Vývoj sociálního zákonodárství a sociálního zabezpečení v Československu v letech 1945-1989*. In: MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum, 2004.
- RYBA, J. *K některým aspektům pozůstalostních důchodů*. *Právo a zaměstnání*. 2001, č. 6.
- RYS, V. *Česká sociální reforma*. Praha: Karolinum, 2003.
- Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia, 1932.
- SOUKUP, J., HERMAN, J. *Sociální zabezpečení pracujících*. Praha: Práce, 1983.
- ŠEVECOVÁ, D. *Sociální politika nacistů v takzvaném protektorátu v letech 1939-1945*. In: PEŠA, V. (ed.). *Dějiny socialistického Československa: studie a materiály*. Sv. 7. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1985.
- TOMEŠ, I. *Na počátku byly myšlenky národního pojištění*. *Národní pojištění*. 1999.
- TOMEŠ, I. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. Praha. Všehrd, 1998.

TRÖSTER, P. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. 5. přepracované a aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2010.

VEJVODOVÁ, M. *Dávkové komise v sociálním zabezpečení*. Praha 1978.

VOSTATEK, J. *Sociální a soukromé pojištění*. Praha: Codex bohemia, 1996.

WERNER, V. *Národní pojištění*. Praha 1947.

Prameny:

Císařské nařízení č. 157/1866 ř. z.

Zákon č. 146/1854 ř. z., o bratrských pokladnách

Zákon č. 47/1870 ř. z.

Zákon č. 1/1888 ř. z., o úrazovém pojištění

Zákon č. 33/1888 ř. z., o nemocenském pojištění dělníků

Zákon č. 127/1889 ř. z.

Zákon č. 168/1894 ř. z.

Zákon č. 74/1896 ř. z.

Zákon č. 1/1907 ř. z.

Zákon č. 207/1919 Sb. z. a n., o změnách předpisů na úseku úrazového pojištění dělnictva

Zákon č. 268/1919 Sb. z. a n., jímž se mění předpisy zákona o nemocenském pojištění dělníků

Zákon č. 142/1920 Sb. z. a n., o požitcích válečných poškozenců

Zákon č. 242/1922 Sb. z. a n., o pojištění u báňských bratrských pokladen

zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří

Zákon č. 148/1925 Sb. z. a n.

Zákon č. 26/1929 Sb. z. a n., o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách

Zákon č. 43/1929 Sb. z. a n., o státních starobních podporách

Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

Zákon č. 102/1951 Sb., o přebudování národního pojištění

Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců

Zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 32/1957 Sb.

Zákon č. 16/1959 Sb.

Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 129/1975 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení

Zákon č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Vládní nařízení č. 275/1919 Sb. z. a n.,

Vládní nařízení č. 392/1922 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 52/1939 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 298/1939 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 112/1940 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 167/1940 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 279/1940 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 427/1940 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 76/1941 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 95/1941 Sb. z. a n., o sjednocení některých lhůt a podmínek v sociálním pojištění

Vládní nařízení č. 96/1941 Sb. z. a n., o přestupech v sociálním pojištění,

Vládní nařízení č. 365/1941 Sb. z. a n., o nemocenském pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách

Vládní nařízení č. 398/1941 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 420/1941 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 441/1941 Sb. z. a n., o zvláštních přídavních početným rodinám

Vládní nařízení č. 100/1942 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 70/1943 Sb. z. a n., o pojištění u bratrských pokladen

Vládní nařízení č. 87/1943 Sb. z. a n., o zachování čekatelství a o dobrovolném pojištění

Vládní nařízení č. 2/1944 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 153/1944 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 164/1944 Sb. z. a n., o protektorátních starobních podporách

Vládní nařízení č. 216/1944 Sb. z. a n.,

Vládní nařízení č. 246/1944 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 292/1944 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 46/1952 Sb., o úpravě národního důchodového pojištění členů JZD, osob samostatně výdělečně činných a spolupracujících členů jejich rodin.

Vládního nařízení č. 25/1953 Sb.

Vládní nařízení č. 42/1953 Sb.

Vyhláška ministra veřejných prací č. 202/1924 Sb. z. a n.

Vyhláška předsedy vlády č. 100/1953 Sb.

Vyhláška č. 102/1964 Sb.

Vyhláška č. 128/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení

Vyhláška č. 130/1975 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení

Vyhláška č. 149/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení

Vyhláška č. 152/1988 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon České národní rady o působnosti orgánů České socialistické republiky v sociálním zabezpečení